

~~માનવ મનુષ્યના સમસ્યાઓ~~

જૈન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ

પ્રકાશક : ઝવેરી મૂળચંદ આશાશમ બેરાટી : અમદાવાદ

સમાજદર્શન

સને ૧૯૨૧ની જાન વસતી:

૧૧૭૮૫૯૬

શહેરમાં વસતા જનો: ૩૯૯૩૦૭

ગામડામાં વસતા જનો: ૭૭૯૨૮૯

૨૩૮૮૦૮ પરજીલી સ્ત્રીઓમાં
૧૪૩૯૯૫ વિધવાઓ

૫ થી ૧૫ વરસની અભ્યાસ કરવા
યાગ્ય ૧૩૬૫૬૦ કન્યાઓમાંથી
૧૩૨૨૨ કન્યાઓ અભ્યાસ કરે છે;
અટલે ૧૦૦૦ કન્યાઓમાંથી ૯૦૦
કન્યાઓ કેળવણીથી વંચિત રહે છે.

૫ થી ૧૫ વરસના અભ્યાસ કરવા
લાયક ૧૫૦૮૦૯ છોકરામાંથી
૫૨૧૭૬ છોકરાઓ શાળાઓમાં
અભ્યાસ કરે છે; અટલે ૧૦૦૦
છોકરામાંથી ૬૫૯ છોકરાઓ
કેળવણીથી વંચિત રહે છે.

સમાજદર્શને ચિન્તામણ

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગૂજરાતી કૌટુંબીકાલિન વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૨૮૫ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ સમાજદર્શન - જન
વસતીનો વર્તમાન સ્થિતિ

વિષય
૧૯૨૧-૨૨: ૬૭

સમાજ દર્શન

યાને

જૈન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ

અને

તેના ઉદ્યનાં સાધનો.

નિર્ણયકાર,

કુલચંદ હરિચંદ દોશી

જ

પ્રકાશક

ઝવેરી મુળચંદ આશારામ વૈરાટી.

રૌયલ જ્યુવેલરી માટે—રીઝીરેડ—અમદાવાદ.

પ્રથમાવૃત્તિ.

સંવત ૧૯૮૫.

પ્રત ૧૦૦૦.

સને ૧૯૨૮.

ગુજરાત વિધાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કૉપીરાઈટ-સંગ્રહ
૧૪૨૮૫

મુદ્રણ : ૧૯૭૭ : ૩

મુદ્રણસ્થાન : વસંતમુદ્રણાલય, ઘીકાંટા રોડ-અમદાવાદ.

મુદ્રક : ચીમનલાલ ઇશ્વરલાલ મહેતા.

અર્પણ પત્રિકા.

માતા ! પ્રેમાળ માતા ! તારા દેહત્યાગને આજે ૩૭ વર્ષ નાં વહાણાં વહી ગયાં. તારા દેહત્યાગના સમયે તો મુળચંદ્ર ધુળમાં રમતો હતો. એટલે તેને તારા જેવી પ્રેમાળ માતાના વિરહની કોંમત ક્યાંથી હોય ! વખત જતો ગયો, તેમ તેમ પરાધીન અવસ્થામાં તારો પ્રેમ યાદ આવતો ગયો; અને સમજણ આવતી ગઈ, તેમ તેમ બાળ અવસ્થાના તારા ઉપકારો યાદ આવતા ગયા. પણ હે માતા ! એ તારા ઋણનો બદલો વાલ્યો કેમ વળે ! એ તારા ઋણથી મુક્ત થવાના પ્રયાસ રૂપે હે બોળી માતા ! પુષ્પ નહિ તો પુષ્પની પાખંડીસમા જૈનસમાજની આંતરિક સ્થિતિનું દર્શન કરાવતા આ નાનકડા પુષ્પ તને અર્પણ કરું. તું જ્યાં હો ત્યાં તે તને અર્પણ હો !

હી. બાળ મુળચંદ્ર.

પ્રસ્તાવના:

સને ૧૯૨૪ના અક્ટોબર માસની એક રાત્રે હું અને મારા મિત્ર શ્રી. મણીલાલ વાડીલાલ મારી દુકાન ઉપર જૈન પ્રજાની ઘટતી જતી વસ્તી અને તેની અત્યારની પરિસ્થિતિનો વિચાર કરતા હતા; ચર્ચાના અંતે અમે એવા ઠરાવ પર આવ્યા કે આપણે એક ઇનામી નિબંધ માંગવા જેમાં સમાજસ્થિતિનું રાશ્ત્રનું પ્રતિબિંબ પડેલું હોય. કેટલાક વિચારના પરિણામે તેની યોજના મેં તૈયાર કરી, જેની રૂપરેખા આ રહી:

‘ જૈન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ અંત તેના ઉદયના સાધનો. ’

ઉપર્યુક્ત વિષય પર જૈન વિદ્વાનો અને સાક્ષરોને ઇનામી નિબંધ લખવા વિનવવામાં આવે છે; તેની શરતો નીચે પ્રમાણે છે:

- ૧ નિબંધ કુલ્લસકેપ કાગળના ત્રીશ પૃષ્ઠ કરતાં ઓછા ન હોવો જોઈએ.
- ૨ નિબંધ સને ૧૯૨૫ના માર્ચ માસની આખર તારીખ સુધીમાં મળી જવો જોઈએ.
- ૩ નિબંધના બે ઇનામ રાખવામાં આવ્યા છે: (ક) રૂ. ૭૫ અને (ખ) રૂ. ૨૫,
- ૪ નિબંધ નિચેના પરીક્ષકો તપાસશે: (ક) આચાર્ય શ્રી વિજયેન્દ્ર-સૂરીશ્વરજી, (ખ) વકીલ કેશવલાલ પ્રેમચંદ મોદી, (ગ) શ્રી નરેન્દ્રભગવાનદાસ શાહ અને (ઘ) શ્રી. મણીલાલ નયુલાલ દોશી.
- ૫ નિબંધ છપાવવા યા પ્રગટ કરવાનો હક ઇનામ આપનારને સ્વાધીન રહેશે.
- ૬ નિબંધમાં નીચેના મુદ્દાઓનો સમાવેશ થવો જોઈએ:

- (ક) વસ્તીપત્રક શરૂ થયા ત્યારથી માંડીને ઇ. સ. ૧૯૨૧ના વસ્તી-પત્રક સુધીના જૈન વસ્તીના આંકડા. (અંત તો ત્રણે સંપ્રદાયના આંકડા તારવવા તેમજ જૈનોના વ્યાપાર અને કેળવણીની સ્થિતિનું ચિત્ર રજૂ કરવું)
- (ખ) પ્રાચીનકાળના જે જે સૈકાઓમાં જન પ્રજાની વસ્તીના વિશ્વાસપાત્ર આંકડા મળી શકતા હોય તે આપવા.
- (ગ) હાલમાં દરેક ઇલાકામાં કુલ કેટલા ગામ તેમજ શહેરો છે; તેમાં જૈન વસ્તીવાળાં ગામો અને શહેરો કેટલા છે તે જણાવવા.

- (ઘ) પ્રાચીન કાળમાં કયા કયા જ્ઞાતિઓ જૈન ધર્મ પાળતી હતી; તે જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ અને તેને લગતો ટુંક ઇતિહાસ તેમજ તે જ્ઞાતિઓને જૈન ધર્મ છોડવાના કયા કારણો મળ્યાં તેની નોંધ.
- (ચ) હિન્દના કયા ભાગમાં રોટી અને બેટી વ્યવહાર બન્ને સાથે ચાલે છે અને કયાં તે ફરેક જુદા પડ્યા છે તે જણાવવું.
- (છ) નાની નાની પેટા જ્ઞાતિઓ જોડવાના વ્યવહાર માર્ગો દર્શાવી દેશના કયા ભાગમાં તેનો જલ્દી અમલ કરી શકાય તે સૂચવવું. રોટી ત્યાં બેટી વ્યવહાર દાખલ કરવાથી ઘટતી વસ્તી પર અસર થાય કે કેમ તે પણ જણાવવું.
- (જ) જૈનોનું મરણ પ્રમાણ; બીજી કોમો સાથે તેની સરખામણી અને તે ઘટાડવાના વ્યવહાર ઉપાયોનું દિગ્દર્શન.
- (ઝ) પ્રાચીન અને ઐતિહાસિક કાળના મળતા સાધુ સાધ્વીની સંખ્યાના આંકડા; પ્રાચીન કાળનાં વિહારસ્થાન અને આધુનિક કાળના વિહારસ્થાન દર્શાવી કયાં ક્ષેત્રો સાધુઓના ઉપદેશથી વંચિત રહે છે તે જણાવવું.
- (ટ) હિન્દ પ્રદાનના જંતો સંબંધી કાંઈક ખ્યાલ, ઉપદેશકોની અને તેના પ્રચારની આવશ્યકતા અને નિરૂપણ.

ઉપર મુજબ નિયંધની રૂપરેખાને પ્રસિદ્ધ કરી ઇનામો નિયંધ મારે સ્થળે મોકલવાની સૂચના કરી. મુદત દરમિયાન શ્રી. વેલ્લયંદ હરિયંદ દોશીને પત્ર મળ્યો, જેમાં ઇનામો નિયંધની મુદત બે ત્રણ માસ વધારવાની માગણી હતી. મુદત ત્રણ માસ વધારી અને આ અને બીજી એક નિયંધ શ્રી. વેલ્લયંદ ઉમેદયંદ તરફથી મળ્યા. પરીક્ષકોએ નિયંધ તપાસી અને આને પ્રસિદ્ધ કરવા સૂચવ્યું. આ હકીકત પ્રગત સન્મુખ તરારએ મૂકાવી જોઇએ તે મારા અનેક વ્યવસાયને લાભ હું ન કરી શક્યો તેની આ પ્રસંગે વાંચકો પાસે હું ક્ષમા ચાચી લઉં છું.

હું આ નિયંધને ‘સમાજ દર્શન’ નામ આપુ છું; કારણ કે જૈન સમાજ જે સ્વરૂપે છે સ્વરૂપે તે તેમાં દર્શન દે છે. નિયંધમાં ધણો વધારો કરી શકાય; અનેક રીતે તેને ચર્ચા શકાય તેમ હોવા છતાં આ સ્થળે તે આ પ્રાસંગિક છે.

જૈન ધર્મ પાળનાર અને તેના અંતરથી સ્વીકાર કરનારની સંખ્યામાં બ્યારે દિન પ્રતિદિન ઘટાડાજ થતો રહે ત્યારે બે ઘડીની વાહવાહ અને

વાળાં નગારાંની મોહિની તેમાં કયા પ્રકારે વૃદ્ધિ કરવાની હતી ! બાહ્ય આડંબર તજી સમાજ-શરીરને અને તેના કયા અંગોમાં ક્ષય રોગે ધર ક્યું છે તેનો વિચાર કરી તે રોગને હઠાવવા શું શું આવશ્યક છે તે વિચાર રણીય છે. આ વિચારને ઠેલવામાં સમાજનો ભાવિ નાશ છે; તે વિચાર કરી યોગ્ય ઉપાયોને અમલમાં મૂકવાની બેદરકારીમાં આપણી હસ્તી જ જોખમમાં છે એ વાત નિર્વિવાદ છે.

પ્રાચીન સમય ઇતિહાસનો છે; વર્તમાન સમય કાર્ય કરવાનો છે અને ભવિષ્યનો સમય વર્તમાનના કાર્યનું પ્રતિબિંબ માત્ર છે. આપણે પ્રાચીન ઇતિહાસ ખરેખર ઉજવલ છે; તે કાળ આધ્યાત્મિક વિચારકો, શિક્ષણદિ કલાકારો, અને અનન્ય જ્ઞાનોપાસકોનો હતો. વર્તમાન સ્થિતિ ગમે તેવા નિષ્કૃંપણ પણ દીલ દલમલાવી મૂકે તેવી છે. વિચારકોની સંખ્યા, કલાકાર કે જ્ઞાનોપાસકોની સંખ્યા અત્યારે આંગળીને ટેરવે ગણાય તેટલી પણ નથી. આવી સ્થિતિમાં પણ આપણે નિર્થક ઝઘડા અને બાહ્ય કોલાહલની ઉપાસના કરીએ છીએ. ધાર્મિક તત્ત્વો ગમે તેવા મુંદર અને આદર્શમય હોય, કોમ ભલે સંપત્તિશાળી હોય, કોમ ભલે વ્યવહારકુશળ હોય, ભલે આપણે જીવદયાપ્રતિપાળનો ઇલકામ ધરાવતા હઈએ; છતાં જો આપણે વર્તમાનનો વિચાર ન કરીએ, સમાજ-દેહના રોગો દૂર કરવા મરી ન પડીએ ત્યાં સુધી આપણે તે તત્ત્વો, આપણી સંપત્તિ, આપણી તે વ્યવહાર કુશળતા અને આપણે તે ઇલકામ શોભાના પૂતળા જ અને. તે ઉપકારક વસ્તુઓ જરૂર છે, પરંતુ તે કયારે ? જ્યારે તેમાંથી પ્રેરણા પામી આપણે ભવિષ્યની ઉજવલ રચના કરી શકીએ ત્યારે. આપણી વર્તમાન સ્થિતિ આપણું ભાવિ કથે છે; તે ભાવિને સુધારવું, બગાડવું કે જોખમનું તેમ રાખવું તે આપણી કાર્યકુશળતા ડહાપણ અને પ્રવૃત્તિને આધીન છે.

હવે સંસારની ચિન્તાજનક ઉપાધીઓથી વિરક્ત ઉધરતી પ્રજા તરફ દ્રષ્ટી નાંખીએ તો ત્યાં પણ શું નજરે પડે તેમ છે. વળી ગયેલી કમ્મર, શીક્ષા ચહેરા, નિસ્તેજ મુખાર્પાદ અને બેસી ગયેલા કાન્યાવાળા માદલાં બાળકો સિવાય બીજું શું નજરે પડે તેમ છે. કેળવણીના કાર્યમાં આપણે બીજી પ્રજાઓના કરતાં આગળ છીએ એ વાત ખરી હોવા છતાં શારિરિક કેળવણી તરફનું આપણું દુર્લક્ષ તો ઘણું વધારે છે. છેલ્લા ત્રીસ વર્ષોમાં કેળવણીના કાર્યને પ્રગતિમાન કરવા આપણે જે ખર્ચ કર્યો છે તેના સંકેતે પાંચ ટકા જેટલો ખર્ચ પણ શારિરિક કેળવણીના વિકાસ માટે

કર્થો છે ? આજનો બાળક એ આવતી કાલનો તિર્થરક્ષક આગેવાન કે સંઘપતિ છે એ ખીના આપણી દ્રષ્ટી સન્મુખ ક્યાં રહી છે. નબળી પ્રજા પોતે પોતાને નુકશાન કરે છે. અને પોતાનાથી બળવાન પ્રજાને ગેરવ્યાજખી અને જીલ્મોના કામો કરવાને લલચાવે છે. થોડાએક અપવાદોને બાદ કરીએ તો આપણી પાઠશાળાઓ, સ્કુલો, હાઇસ્કુલો કે છાત્રાલયોમાં કસરત કે આરોગ્યના જ્ઞાનને સ્થાન આપવા માટે આપણે ક્યારે પણ વિચાર કર્યો છે ? આપણી સ્કુલો કે પાઠશાળાઓના મકાનોને ખુલ્લી અને વિશાળ જગ્યાઓમાં બાંધી ગમ્મત સાથે જ્ઞાન આપનારા બાળ અવસ્થાના નિર્દોષ સાધનો આપણે ક્યાં ઉભા કર્યાં છે ? કરોડોની મીલકતનો ધાર્મિક વારસો જે બાળકોના હાથમાં સોંપવાનો છે તેનું રક્ષણ કરવાને શક્તિમાન થાય તેવી તાલીમ આપવાનો આપણે કદી વિચાર કર્યો છે ? કે લાડવા પતાસાની પ્રભાવનામાંજ ધર્મના ઉદ્યોતની પૂર્ણાહુતિ મानी લીધી છે. વરસના મળ્યાં ગાંઠ્યા દીવસોના ઉપયોગ પછી બંધ બારણે પડી રહેતી નાતની વાડીઓ કે સાધારણ ખાતાની વિશાળ જગ્યાઓનો સદુપયોગ કરવાનો વીચાર કદી આપણે કર્યો છે ! આવી મીલકતના વહીવટદારો કોમનીજ મીલકત ભાવી શ્રાવકોના હવન ઘડવાના કાર્ય માટે વાપરવા આપવાની ઉદારતા દેખાડે તો એ અવકાશ પડી રહેતાં મકાનો થોડાજ વખતમાં પાઠશાળાઓ, કસરતશાળાઓ અને સુંદર ખગીયાઓનાં રૂપમાં ફેરવાઈ જાય, અને જરૂર વખતે જ્ઞાતિ કે સંઘના જમણુ માટે પણ તેનો ઉપયોગ થઈ શકે. આ રીતે આપણી પુરાણી મીલકતોની વ્યવસ્થા સુંદર રીતે કરી લેવાની યોજનાને આપણે વિચારવી જોઈએ અને અનુપયોગી મીલકતોનો ઉપયોગ કરી લેવાનું હડાપણુ વાપરવું જોઈએ. દિન પતિદિન આપણી આર્થિક સ્થિતિ નબળી થતી જાય છે અને દાનવીરોની સંખ્યા ઘટતી જાય છે. તેવા પ્રસંગે આપણી સામાજિક મીલકતોની વ્યવસ્થા અને સદુપયોગ કરતાં આપણે જરૂર શીખવું જોઈએ.

હવે કેળવણીના પ્રશ્ન તરફ દ્રષ્ટી નાંખીએ તો ત્યાં પણ નિરાશાજ સાંપડી શકે તેમ છે. સને ૧૯૨૧ ના વસ્તીપત્રક મુજબ ૫ થી ૧૫ વરસના બાળકોની સંખ્યા ૧૫૦૮૦૯ ની છે તેમાંથી પર ૧૭૬ બાળકો શાળાઓમાં અભ્યાસ કરી રહ્યાં છે. બ્યારે અભ્યાસ કરવા યોગ્ય ૯૮૦૦૦ બાળકો અજ્ઞાન રહે છે. એ સ્થિતિ કેળવણીનું કાર્ય કરતી સંસ્થાઓ માટે ખાસ વિચારણીય છે. ઉંચી કેળવણી માટેનું સ્થાન તો તદ્દન કંગાળીયત ભરેલું છે. વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યાનું એક ટકા જેટલું પ્રમાણ પણ ઉચ્ચ શિક્ષણ

આપતી શાળાઓ માટે નથી એ આપણી કેળવણી સંબંધી સ્થિતિ છે. આતો બાળકો માટેની વાત થઇ; પરંતુ કન્યા કેળવણીનો પ્રશ્ન એથીએ કંગાલ દશામાં છે. અને ૧૯૨૧ ના વસ્તી પત્રક પ્રમાણે ૫ થી ૧૫ વરસની ૧૩૬૫૬૦ કન્યાઓમાં ૧૩,૨૨૨ કન્યાઓ શાળાઓમાં અભ્યાસ કરે છે એટલે દર હજાર કન્યાઓમાં ૯૦૦ કન્યાઓ અભ્યાસ કરવા યોગ્ય ઉમરે જ્ઞાનથી વંચીત રહે છે. સ્ત્રી કેળવણીના આ આંકડાઓ આપણી બાવી દુરદશા માટે રેડ સીગનલ રૂપે રજુ થાય છે. વરસો થયાં આપણે વાતોજ કરી છે. અને સખાવત અને દાનના નામે આપણું સમાજને દગોજ દીધો છે. તેમ ન હોય તો પદમંત્રાણ ત્રવે દયા પોકારનારાઓની જ્ઞાન (કેળવણી) સંબંધી આ દુઃખદ સ્થિતિ નજ હોય. ધાર્મિક કેળવણી સંબંધી પણ આપણી એજ સ્થિતિ છે. કેળવણીનું કાર્ય કરતી આપણી સંસ્થાઓ તેની કાર્ય પદ્ધતિ, આધુનિક કેળવણીની અપર્ણતાઓ, વહેપારી કામ માટે તેમાં જણાતી ખામીઓ, પાઠશાળાઓ સાથે શારીરિક અને વ્યવહારિક શીક્ષણનું થવું જોઇતું જોડાણ, મોન્ટીસરી પદ્ધતિએ શરૂ થવું જોઇતું આગશીક્ષણ, ચિત્રકળાની ખીલવણી, કોનાગ્રાફ અને માનમાની પ્રીટ્ઝેનો શિક્ષણકાર્યમાં થવો જોઇતો ઉપયોગ, અત્યારની આપણી લાયબ્રેરીઓ, તેનો પુસ્તકસંગ્રહ પુસ્તકોની વહેંચણી, લાયબ્રેરીઓની વ્યવસ્થા. નાપટગ્રાય થતા પ્રાચીન અવશેષોનો સંગ્રહ, આદિ ઘણા ઘણા પ્રશ્નો કેળવણીના અંગે વગર વિચારે પડ્યા છે; વિસ્તાર લયથી એ બધું વિચારવાનું બીજા પ્રસંગ માટે રાખીશું. એકંદરે આપણી વર્તમાન સ્થિતિ અતિ નિરાશાજનક છે. વહેપાર આપણા હાથમાંથી ખરતા જાય છે. અને આર્થિક સ્થિતિ ગંભીર બનતી જાય છે. દાનનાં ઝરણ સુકાતા જાય છે. અને દાનવીરોની સંખ્યા ઘટતી જાય છે. જે હાથ દાનવડે શોભતા તે આજે હીરાની અંગૂઠીવડે શોભવા લાગ્યા છે. વડીલો અને વિચારકોની આમન્યાઓ તુટતી જાય છે અને ધાંધલીઓ આગળ ધસતા જાય છે. સ્વતંત્રતાના નામે સારી પેઠે સ્વચ્છંદ કેળવાનો જાય છે. તેવા પ્રસંગે આપણે આપણા વેદકાંધ જતા બળને સંગઠીત કરવું જોઇએ. અને સમાજની પરિસ્થિતિના આખા એ પ્રશ્નને ગંભીરપણે વિચારવો જોઇએ. ડાહ્યા અને સમજી વિચારકોએ આવા પ્રસંગે પ્રમાદવશ ન થવું જોઇએ. દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને ભાવના જાણુ સાધુઓએ પણ આવા નાણુક પ્રસંગે પરીપૂર્ણ સાવધાન રહેવું જોઇએ અને એકત્ર બળવડે શ્રાવકતા અસ્તિત્વ અને શ્રાવક ધર્મનું રક્ષણ કરવું જોઇએ. આખોએ નિબંધ કેવળ વાંચવાજ માટે નહીં પણ વિચારવા માટેજ લખાયો છે. એટલે પ્ર

ત્યેક શાસન હિતસ્વી વિચારકે આખાએ નિર્મધને પરિપૂર્ણ વાંચી વિચારી રચનાત્મક કાર્યને લાથ ધરવું જોઈએ અને વસ્તી ઘટવાના રજુ થએલા કારણોમાંથી એકાદ પ્રસંગને પોતાનો કરી લઈ અનુકૂળ ક્ષેત્રમાં આદર્શરૂપે ખંડો કરી અનુકરણ કરવા યોગ્ય ભૂમિ તૈયાર કરે એજ અભ્યર્થના. આ પ્રસંગે નિર્મધના પ્રેરક શ્રી૦ મણીલાલ વાડીલાલ શાહ, તેના લેખક શ્રી. કુલચંદલાખ, તેના પરીક્ષકો, અને છપાતા નિર્મધના મુદ્ર સુધારનાર શ્રી. મણીભાઈ નથુભાઈ દોશી આદિનો હું આભાર માનું છું અને તેમની આટલી મહેનત ન હોત તો કામ આટલું પણુ જોડેલું ન બની શકત તે પણુ મારે કબુલ કરવું જોઈએ; અને તેટલાજ ખાતર તેઓની સેવાનો મારે આભાર માનવાનોજ રહ્યો.

/

જવેરીવાડ

વૈરાટી નિકેતન નં. ૧

અમદાવાદ તા.૧૮-૬-૨૮

લી. સેવક,

} જવેરી સુલચંદ આસારામ વૈરાટી.

મારી ટૂંક નોંધ.

જૈન કોમની વસ્તી ખીજા ધર્મના અનુયાયીઓની સંખ્યાના પ્રમાણમાં ઘણીજ ઓછી સંખ્યા ધરાવતી હોવા છતાં વ્યાપારાદિક કાર્યોને લીધે આગેવાન તરીકે ગણાતી કોમોમાંની એક તરીકે હજુ સુધી પણ પોતાનું સ્થાન સાચવી રહેલ છે. છેલ્લાં ચાલીસ વર્ષો થયાં ઘટતી જતી જૈન વસ્તી —કોમની થતી જતી અવનતીના એક કારણ રૂપે છે—તેવો ખ્યાલ બાળ્યે જ કોમના હીનચિંતકોની નસેનસમાં વ્યાપી રહેલ હોય તેવું માલમ પડે છે. છતાં જણાવવાની આવશ્યકતા માલુમ પડે છે કે અજ્ઞાનતા અને ધાર્મિક જ્ઞાનની ખામીને લીધે જૈન ધર્મના અનુયાયીઓ ખીજા ધર્મોમાં ભળી જવાની વાતો સરકારી રીપોર્ટો પુરા પાડે છે. એટલું જ નહિ પણ અંદરે અંદર ધાર્મિક મતભેદ અને તેથી ઉપજતા કલેશ અને કંકાસની વૃદ્ધિ એટલી બધી વધતી જાય છે કે આની નહિ પસંદ કરવા જોગ સ્થિતિનો ક્યારે અંત આવશે તે કલ્પનામાં આવી શકે તેમ નથી. ધાર્મિક અને સામાજિક ઉન્નતિના પ્રયાસાર્થે કોઈ કોઈ સ્થળે પ્રયત્નો થતા જોવામાં આવે છે પણ તે એટલા બધા અધુરા અને ઉતાવળીયા હોય છે કે જ્યારે ખીજા દરીદ્રાઈની કોમો પોતાની ખીરાદરી વધારવાને કાશેશો કરી રહેલ છે ત્યારે જૈન વસ્તીનો ઘટાડો રજુ થાય છે, તેનો જો વિચાર કરવામાં આવે તો માલુમ પડશે કે આપણે આપણી વ્યક્તીગત ઉન્નતિને તદ્દન વિસરી ગયા છીએ. જો કોમની દરેક વ્યક્તિ પોતાની જાતને સુધારવા કાશેશ કરે તો આખો જૈન સમાજ કુદરતી રીતે સુધરી શકે તે નિર્ધીવાદ વાત છે. ચાલુ જમાનામાં સમાજ, ધર્મ, અને દેશહીનતા કાર્યોમાં જોડાઈ જાહેર સેવાના કાર્યમાં કિત્તાદ બતાવનાર વ્યક્તીઓ જોવામાં આવતા છતાં, જો કોમ આગળ વધવી જોઈએ તે જ્યારે પાછી હાટતી માલુમ પડે ત્યારે આશ્ચર્ય થયા વિના રહેતું નથી. આટલા ઉપરથી એટલા અનુમાન પર અવાય છે કે જાહેર હિતના કાર્ય કરનાર, પોતાના ક્ષણિક જુસ્સાને વશ થઈ, સમાજ સેવા અથવા તો ધર્મના ઉત્તમ કાર્યને પાર પાડવા, પોતાની શક્તિનો વ્યય કરે છતાં જો પોતાને પોતે આધીન હોય છે જેની જવાબદારીનો ખ્યાલ કરવામાં ન આવે તો જો બાર પોતાના શીર ઉપર લેવામાં આવે છે, તે આનંદ રૂપે ગણાતું હોય છતાં તે બોજ રૂપ થતાં અદ્વિસોસ થાય છે અને તે કાર્ય નિર્માલ્ય જેવું થઈ જાય છે, અને કિત્તાદ ટકતો નથી. તેટલાજ સારા હાલના જમાનામાં

પોતાની શક્તી અને સમયનો ઉપયોગ, કેવળ વાક્યાતુર્ય અને લેખન શક્તિમાં જેટલો કરવામાં આવે છે, તેટલો પોતાના કાર્યથી જે સંગીન લાભ કોમને થવો જોઈએ તે નહિ થતાં ત્યાં ત્યાં ઉદ્યના માર્ગમાં કાંટાના ઝાડો રોપાય છે, તે કદી જોવામાં આવે નહિ તેટલા સાડ દરેક જૈનભાઈ જે પોતાનું વ્યક્તિગત ચારિત્ર સુધારવા કોશેશ કરી કોમના હિતેચ્છુ તરીકે, સેવાના કાર્યમાં—પછી તે ધાર્મિક હોય યાતો સામાજિક હોય—જોડાય તો આપણી ઉન્નતિની આશાના ફીરણો નજીકના ભાવખ્યમાં જોવાને આપણે કદાચ ભાગ્યશાલી થઈએ તેવો સંભવ હોવાથી આપણા ભાવી ઉદ્યનો સધળો આધાર ભવિષ્યમાં થનાર નાગરીકો અને હાલના જૈનયુવકો ઉપર હોવાથી તેમને સંબોધી આટલી ટુંક નોંધ લેવાની આવશ્યકતા માલુમ પડી છે. તો આશા છે કે તે ફળીભૂત કરવા સાડ આપણા યુવકો તરફ યાચના કરવામાં આવે તો તે અસ્થાને નથી એમ માલુમ પડતા આટલી સુચના કરવાની માર્ગ દરજ સમજું છું.

મારું આ સ્થાને જણાવવું જોઈએ કે હેલા પંદર વર્ષોથી આ સવાલનું જૈન કોમની સનમૂખ રાખવા સાડ અવાર નવાર લેખો દ્વારા મેં મારાથી બનતી કોશેશ કરી છે અને આ સવાલને એક ઐતિહાસિક બાબત તરીકે; ભવિષ્યની જૈન પ્રજા પણ પોતાની સમક્ષ ભૂતકાળની પોતાની કોમની સંસારીક, વ્યવહારીક, અને કેળવણી આદી અનેક બાબતોથી ભરપુર એવી સ્થિતિ જોવાને ભાગ્યશાલી થાય તેવા કિમદા વિચારથી મારા મીત્ર રા. રા. મુળચંદ્રભાઈ આશામ વૈરાટીએ આપણી વર્તમાન સ્થિતિ અને તેના ઉદ્યના સાધનો સંબંધી વિષય ઉપર ધનામી નિબંધ લખાવવાને શુભ કોશેશ કરી છે તે માટે તેમનો તેમજ કોમની ઉન્નતિના મહાન સવાલને વ્યવહારીક રૂપ આપવા સાડ આચાર્ય મહારાજ શ્રી વિજયેન્દ્ર સુરીશ્વરજી મહારાજ અને રા. રા. કે. પી. મોદી અને રા. રા. મણીલાલ નથુભાઈ દોશીએ અનુમોદના આપી આ નિબંધ તપાસવા જે મહેનત લીધી છે તે સાડ સર્વેનો અંતઃકરણથી આભાર માનું છું. “જંગલની બુમોનો પણ પડધો પડ્યા વિના રહેતો નથી.” એ સીદ્ધાંતથી પણ લાંબા વખતે પણ જૈન કોમની અંદર “બહુ રત્ના વસુંધરા” મુજબ ગુપ્તરૂપે પણે સારી ઐતિહાસીક બાબતને મધ્યમસર જૈન કોમ સમક્ષ રજૂ કરવા સાડ મી. કુલચંદ હીરાચંદ દોશીનો આભાર માનવાનું વિસરી શકતો નથી. લેખકે મુદ્દાસર જે ઐતિહાસિક બાબતો ઉપર અજવાળું પાડનારી લખીકતો બહાર પાડવા જે પ્રયાસ કર્યો છે

ને ઇનામની રકમની દૃષ્ટિથી કરવામાં આવ્યો હોય તેમ માનતા માई મન અચકાય છે; પણ કેવળ જૈન કોમના આ કાર્ય પરત્વે સેવા ભાવનાથી આ ઉલ્લેખ કર્યો હોય તેમ સાબીત થાય છે, તેટલા સારૂ મારો સંતોષ પ્રદર્શીત કરી આ ટુંક નોંધ સમાપ્ત કરું છું.

મુખ્યર્થ.

તા. ૧ લી જાન્યુઆરી.

૧૯૨૬.

લી. સેવક,

નરોત્તમદાસ ભગવાનદાસ શાહ.

મારી નોંધ.

ભાઈ મૂલચંદ આશારામ વેરાટી આપણી સામાજિક સ્થિતિ સંબંધી જે ધગશ ધરાવે છે, એ કોનાથી અજાણ્યું છે? એમની એ ધગશનું જ પરિણામ છે કે તેમણે થોડા વખત ઉપર “જૈન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ અને તેના ઉદ્ધવનાં સાધનો.” એ વિષય ઉપર સામાજિક સ્થિતિના અભ્યાસીઓ પાસે નિબંધોની માગણી કરી. તે સંબંધી ખાસ ઇનામ આપવાની યોજના બહાર પાડી હતી. પરિણામે તેમની પાસે જે નિબંધો આવ્યા હતા, તેમાંનો ભાઈ મૂલચંદ હરિચંદ દોશીનો આ નિબંધ કમીટીએ પાસ કર્યો હતો.

મારા નમ્ર મત પ્રમાણે, જૈન સમાજની વ્યાપારી, ધાર્મિક, સામુદાયિક, અને કેલવણી વિગેરે વ્યવહારનાં જુદાં જુદાં અંગોની જે દુઃખદાયક સ્થિતિ થઈ રહી છે, એ સમાજના નેતાઓને જાણવાની ધણી જરૂર છે. પરંતુ સ્વયં અભ્યાસ કરીને એ સ્થિતિ જાણવાની કુરસદ એઓને ક્યાં છે? તેઓ તો આવા નિબંધો વાંચીને પણ સમાજનું હૃદય જૂએ, સમાજના ક્યાં અંગમાં શું રોગ પેદા થયો છે, એ તપાસે અને તેની સાથે શા કારણથી એ રોગ લાગુ પડ્યો છે, એ નિદાનને શોધી કાઢે, તો પણ ધણું છે. અને એ તો ચોક્કસ છે કે જ્યાં સુધી કોઈ પણ રોગનું નિદાન નથી શોધી કાઢવામાં આવતું, ત્યાં સુધી તે રોગ ઉપર થતા ઉપચારો નિરર્થક પ્રાયઃ નીવડે છે. નિદાનને શોધ્યા પછી જ ઉપચાર કાર્ય કરી શકે છે. જૈન સમાજના અંગોનું સૂક્ષ્મતાથી અવલોકન કરનાર કોઈપણ ડાક્ટર—શોધક એવો અભિ-પ્રાય આખા વિના નહિ રહી શકે કે, જૈન જાતિના જૈન સંઘના-જૈન સમાજના પ્રત્યેક અંગમાં સડો છે. એક પણ અંગ સાવ-નિર્દોષ છે—નિરોગ

છે, એવું તો નથી જ. જાણે કે મીઠી પેશાબના રોગનું ઝેર, જેમ આખા શરીરની અંદર ધીરે ધીરે વ્યાપ્ત થઈ જાય છે, તેવી રીતે આ સમાજના શરીરમાં એક એવું જ ઝેર પ્રવિષ્ટ થયું છે કે જેની અસર લગભગ આખા શરીરની અંદર થયેલી છે. જેન સંધના ચાર વિભાગો—સાધુ, સાધ્વી, શ્રાવક અને શ્રાવિકા—આ ચારે વિભાગોની શી સ્થિતિ છે, એ કાંઈથી અજાણ્યું નથી.

ધર્મ્યા, વૈમનસ્ક, અલંતા, સત્તામદ અને અસમયશૂતાનાં ખીજ એવાં વવાએલાં છે, કે જેના લીધે અનેક કટુકળો આખી સમાજને ચાપવાં પડે છે. ખીજ તરફથી જોવા જઈએ તો જૈનસમાજની કેલવણી, આરોગ્ય, અને એની ખીજ બાજતો કે જે બાજતો ઉપર કોઈ પણ વ્યક્તિ કે સમાજના જીવન-મરણનો આધાર રહેલો છે, તે સંબંધમાં પણ જે કંઈ રિપોર્ટ બહાર આવે છે, એ અતિ ભયંકર ચોંકાવનારા અને મૃત્યુધંટનો અવાજ આપણા કાનમાં સભળાવનારા જ જોવાય છે.

આની સાથેજ સાથે એક વિચારણીય વિષય ધર્મ ભાવનાનો પણ છે. ધીરે ધીરે જૈન સમાજમાંથી ધર્મ ભાવના ઓછી થતી જાય છે કે વધતી જાય છે, એ પ્રશ્ન પણ ખાસ વિચારણીય છે. આપણે જોઈ રહ્યા છીએ કે આપણા યુવક વર્ગ, કે જે કાલ સવારે સમાજનો તારણદાર બનનાર છે, સમાજનો નેતા બનનાર છે એમાં તો ધર્મ ભાવના ધીરે ધીરે ઘટતીજ જાય છે. અને તેનું કારણ કંઈ હોય તો મને તો એજ લાગે છે કે નવયુવકોની કે બાળકોની કેલવણીમાં એ કેળવણીની સાથેજ જે ધર્મ ભાવના પોષાવવી જોઈએ એ પોષાતી નથી. અત્યારે કોલેજો અને હાઈ-સ્કૂલોની હિમાયતો થાય છે, અને સમયાનુકૂળ તે હિમાયત કદાચ બ્યાજખી લેખીએ, તો પણ એટલું તો ખરુંજ છે કે કેળવણીનું કાર્ય સમાજ પોતાના હાથમાંજ રાખવું જોઈએ, અને તેમ કરીને અત્યારના યુવકોને આવશ્યકીય જરૂરના વિષયોનો અભ્યાસ કરાવવા સાથ તેઓની ધાર્મિક ભાવનાઓ પુષ્ટ થાય, અને તેમનું ચારિત્ર આબાદ-ઓખ્યું રહે, એવી યોજનાઓ રાખવી જોઈએ. અત્યારના યુવકો કે જેઓ સ્કૂલો અને કોલેજો-મા અભ્યાસ કરે છે. તેઓનો વધારે સમય કેવા સંયોગોમાં પસાર થાય છે, એ કાંઈથી અજાણ્યું નથી સ્વતંત્રતા બદક સ્વચ્છંદતાના આ યુગમા જ્યાં સુધી તે યુવકો વધારે સમય એવા સંયોગોમાં ન કાઢે, કે જ્યાં તેમની ધર્મભાવના પુષ્ટ થાય, જ્યાં તેઓ પોતાનું કર્તવ્ય સમજે, જ્યાં દેશ પ્રેમ,

ધર્મપ્રેમ અને સમાજ પ્રેમનાં આન્દોલનો મળતાંજ રહે, ત્યાં સુધી માત્ર પુસ્તકના ઢાડાઓ ખનવાથી કે છેલ્લામાં છેલ્લી કેશન પ્રમાણે અપટુડેટ રહેવાથી એમના જીવનની કંઈ સાર્યકતા નથી. આ પ્રસંગે, અત્યારની કેળવણીના સંબંધમાં ખાલીયર રાજ્યના કેળવણી ખાતાના વડા રાયબહાદુર એલ. બી. મૂલે. બી. એ. મહાશયે, શિવપુરીમાં શ્રીવીરતત્ત્વ પ્રકાશક મંડળના એક મેલાવડા પ્રસંગે ઉચ્ચારેલા શબ્દો મને યાદ આવે છે અને તે શબ્દો દરેક શિક્ષાપ્રેમીએ વિચારવા લાયક હોવાથી તે શબ્દોને અહિં ઉદ્દ્યુત કરવાના કોભને હું રોકી શકતો નથી. તેમણે કહ્યું હતું:-

“તમે જાણોજ છો કે મારા માથે આ રાજ્યના શિક્ષણનું કાર્ય છે. પણ હું શિક્ષણના સંબંધમાં કહીશ કે હવે આપણી વાસ્તવિક શિક્ષણની પદ્ધતિ યોગ્ય નથી. મનુષ્ય માત્ર સુખના અભિલાષી છે. સુખ પ્રાપ્તિનો હક્ક આદિ અનંત છે. સુખ પ્રાપ્તિનું પ્રધાન કારણ શિક્ષા છે. બીજાં અન્ય પ્રાણિયો કરતાં મનુષ્યમાં ત્રણ વિશેષતાઓ છે. વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચાર. કોઈપણ શિક્ષણમાં આ ત્રણેનો સુધારો અને તરકકી થાય, એજ શિક્ષણ વાસ્તવિક શિક્ષણ છે. અત્યારની સ્કૂલની વ્યવસ્થા જોઈએ તો ત્યાં વિચાર અને ઉચ્ચારની તરકકી કદાચ જરૂર થઈ શકે, પરંતુ આચારની ઉન્નતિ શી રીતે થઈ શકે? અને તેટલા માટે હું બાર મૂકીને કહીશ કે આપણને પ્રાચીન પદ્ધતિ સર્વથા આદર કરવા લાયક છે. સ્કૂલના માસ્તરને પૂછો. પાંચ કલાક વિદ્યાર્થીઓ તેમના સહવાસમાં રહે, તેટલા સમયમાં તેઓ વિચાર, ઉચ્ચાર અને આચારમાં ઉન્નતિ કેમ કરવી શકે? આપણે આપણા પેટની વાત બીજાને ન કહી શકીએ, એ જ્ઞાન શું કામનું? જેમ જમીનમાં રાખેલું ધન. અને તેટલા માટે વિચાર અને ઉચ્ચારની સાથે આચારની ઉન્નતિ માટે ગુરૂકુળ પદ્ધતિનીજ જરૂર છે. રાત અને દિવસ ગુરૂના સહવાસમાં રહીને બાર વર્ષ સુધી વિદ્યાધ્યયન કરનાર પોતાના આચારોમાં સંપૂર્ણ તરકકી કરે, એમાં આશ્ચર્ય જેવું નથી.”

ઉપરના વિચારો બહુ મનન કરવા લાયક છે અને જેન સમાજ સમાજના આગેવાનોએ પોતાના ભવિષ્યના હિરાઓને માટે શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ખાસ કરીને ફેરફાર કરવો ઘટે છે.

નિબંધના લેખકે જેમ કેળવણીનો વિષય ચર્ચ્યો છે, તેમ બીજા પણ કેટલાક વિષયા ચર્ચ્યા છે. દાખલા તરીકે વ્યાપારી પરિસ્થિતિ, મરણપ્રમાણ, રોટી ખેતી વ્યવહાર વિગેરે.

રોટી-ખેટી વ્યવહારના સંબંધમાં લેખકે જણાવ્યું છે તેમ સામાજિક બંધારણોની સંકુચિતતા એટલી બધી વધી ગઈ છે કે જેના લીધે સમાજને મ્હોટામાં મ્હોટું નુકસાન ભોગવવું પડે છે. રોટી વ્યવહારના સંબંધમાં તો એ સ્પષ્ટ છે કે જૈનધર્મીના અનુયાયી કાઈ પણ માણસ હોય તેની સાથે રોટી વ્યવહાર કરવામાં સંકાય કરવાનો છંજ નહિ. જે સ્વધર્મી છે, તે પોતાનો ભાઈ છે. પોતાના જ જેવો આચાર વિચાર પાલન કરનાર અને એક ધર્મને પાલન કરનારની સાથે ભોજનમાં ભેદ રાખી જ કેમ શકાય? હવે રહ્યો ખેટી વ્યવહાર. તેના સંબંધમાં તો પ્રભુ શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય એમજ કહે છે કે—

કુલશીલસમૈઃ સાર્થ કૃતોદ્ધાહોડન્યગોત્રજૈઃ ॥ જેનું કુલશીલ સમાન હોય, અને બિન્ન ગોત્ર હોય, તેની સાથે વિવાહ થઈ શકે.

હેમચંદ્રાચાર્યે અતાવેલી આ વ્યાખ્યામાં 'કટલું' ઔદાર્ય રહ્યું છે, એ જૈનોએ ધ્યાનમાં લેવું જોઈએ છે. ક્યાં આ કદારતા, અને ક્યાં દસા-વીસા-ઓસવાળ, પોરવાડ-શ્રીમાળી અને એવા પ્રકારના બેદોના નિમિત્તની મારામારી !

સમાજના અધઃપાત્રમાં કુરિવાળે પ્રધાન કારણ છે. નિવિવાદ છે, અને તે વાત નિમંધના લેખકે પણ જણાવી છે. આ કુરિવાળેમં બાળ-લગ્ન, વૃદ્ધવિવાહ અને કન્યાવિક્રય વિગેરે આગળ કરી શકાય છે. આ પ્રસંગે એક વાત ખાસ વિચારવા જેવી છે.

કન્યાવિક્રય કરનારા કન્યાઓના પિતાઓને આપણે જીવતા મનુષ્યનું માંસ વેચનારા-અધમ વિગેરે વિશેષણોથી વધાવીએ છીએ, પરંતુ તેની સાથે સાથે આપણે ખીજે પણ વિચાર કરવો જોઈએ છે. જેન સમાજનો મ્હોટો ભાગ અત્યંત ગરીબી હાલતને ભોગવી રહ્યાં છે. આ નિમંધના લેખકે કહે છે, તેમ-જૈનકોમ ધનાઢ્ય કોમ છે. શ્રીમંત કોમ છે, એ માનવાને હું તૈયાર નથી. ચોક્કસ સંખ્યાના ગ્રહરથો જરા સુખી દેખાતા હોય—પછી તે બહારથી જ છે કે અંદરથી પણ છે—એ તો જ્ઞાની જાણે; પરંતુ એવા પણ થોડી સંખ્યાના સુખી ગૃહસ્થોને જોઈને આખી કોમને શ્રીમંત માનવી, એ ભૂલ છે. હવે જે લોકો કન્યાવિક્રય કરવાને તૈયાર થાય છે, તેઓ મ્હોટો ભાગે ગરીબી હાલતના હોય છે. ઘરમાં આડ દશ માણસ ખાનાર હોય, અને કમાનાર એકાદ જણ પણ ભાગ્યેજ હોય, આવી સ્થિતિમાં કુધાને આધીન થયેલા મનુષ્યો કન્યાવિક્રય કરવા તૈયાર થાય, તો તેમાં નવાહ

જેવું શું છે? પરંતુ એક આના મરવા પછી કે ગમે તે સમયે હજારો રૂપિયા ખરચીને વિવાહ કરવા તૈયાર થનારા એ ધનાઢ્યો—શ્રીમતો શું સમાજના ઓછા ગુન્હેગાર છે? એમની પાસે પૈસા, એટલે તેઓ પૈસાના મદમાં ગમે તેમ ગુન્હા કરે, એ ગુન્હો સમાજની દૃષ્ટિમાં ન આવે અને એક ગરીબકુટુંબ પાપી પેટના માટે કન્યા આપીને પૈસા લે, એ અધમમાં અધમ ગણાય, એ કેના ધરનો ન્યાય? મારા વિચાર પ્રમાણે તો તે કન્યા વિક્રય કરનારા કરતાં પૈસા આપીને લગ્ન કરનારા, કે જેઓ પૈસા આપીને—હજારો ખરચીને વિધવાની વાસનાઓ તૃપ્ત કરવા તૈયાર થાય છે, તેઓ સામાજિક દૃષ્ટિએ વધારે મ્હોટા ગુન્હેગાર છે, અને તેટલા માટે સમાજે એવા માણસો માટે નિયમો બાંધવાની જરૂર છે કે જેઓ પૈસા આપીને લગ્ન કરે છે. બેશક કન્યાવિક્રય કરનારા પણ ગુન્હેગાર જરૂર છે, પરંતુ પહેલા ગુન્હેગાર તો પૈસા આપીને લગ્ન કરનાર છે.

જૈન સમાજની સ્થિતિમાં મ્હોટો પ્રશ્ન અત્યારે જૈન વસ્તી ઘટી રહી છે, એ વિચારવા જેવો છે. આનાં અનેક કારણો લેખકે પોતાના નિબંધમાં ચર્ચ્યાં છે અને વ્યાખ્યા છે. પરંતુ આ સ્થિતિ મુદારવાન! ઉપાયોમાં ઉપદેશકો અને સાહિત્યના પ્રચારકોની અતિ આવશ્યકતા છે. જે જે કોમો—એ પોતાની સંખ્યા વધારી છે, તેમાં આ બે સાધનો મુખ્ય છે, એ દ્રાઢ્યે બૂલવું જોઈતું નથી. અને તેથી જૈન સમાજે સંખ્યાબંધ ઉપદેશકો જેમ ઉત્પન્ન કરવાની જરૂર છે, તેમ છટે હાથે સાહિત્યનો પ્રચાર કરવાની પણ જરૂર છે.

લેખકે જુદાં જુદાં પ્રકરણોમાં જૈન સમાજની સ્થિતિને લગતી જુદી જુદી બાબતો ઉપર ઠીક ઉદાહરણ કર્યો છે. જે કે—ચોક્કસ બાબતો ક્યાંથી લેવામાં આવી છે, એ બતાવવાની નવીન પદ્ધતિનો થોડો ઉપયોગ કર્યો છે, તેવી રીતે કેટલાક વિષયો તે વિસ્તૃત બનાવવાનો અવકાશ હતો, એનો લાભ લીધો નથી. તેમ છતાં પણ લેખકે એકંદર પરિશ્રમ સારો કર્યો છે એ ચોક્કસ છે અને તેટલા માટે તેમને ધન્યવાદ ઘટે છે.

પ્રાન્તે આવી ઉપયોગી યોજના બહાર પાડવા માટે બાઈ મૂલચંદ આશારામ વૈરાટીને પણ ધન્યવાદ આપી વિરમું છું.

બૂલેન્ધર, લાલબાગ.
મુબંધ ૪.
બાદરવા વ. ૮. ૨૪૫૩,
ધર્મ સં. ૬.

વિદ્યાવિજય.

મારી નોંધ.

આ લઘુ પશુ ઉપયોગી અને તદ્દન નવીન જાતના પુસ્તકને નોંધના જરૂર નથી. તેના નામ ઉપરથી પણ ઘણો ખ્યાલ આવી જાય તેમ છે. આ પુસ્તકના વાંચન ઉપરથી હંડા વિચારો કરવાના ધણાં સાધનો મળી શકે તેમ છે. ગત વાત હાથમાં નથી. પણ ભવિષ્ય સુધારણા બદલ જે જે ઉપાયો સૂચવ્યા છે, તે બધા નહિ તો ઘણા ખરા ઉપયોગી છે અને તે કેટલે દરજ્જે વ્યવહાર દ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવને આશ્રીને છે, તેનું મનન કરી તે મુજબ વર્તન કરવા પ્રયત્ન કરવામાં આવે તો ઘણો ફાયદો થવા સંભવ છે. વિધવાઓની અસાધારણ સંખ્યા અને તે અટકાવવાના ઉપાયો તથા જૈન-તરને જૈન બનાવવાની વાત પડખે મુકીએ છતાં જૈનોને જૈનેતર થતાં અટકાવવાના ઉપાયો, (જેમાં મુખ્ય સાધુવિહાર છે,) તથા જૈન સંઘના યુવકોને આપવાની ઉચ્ચ કેળવણીનાં સાધનો વગેરે ઉપાયો જૈન સંઘની ઉન્નતિ કરવાને માટે ખાસ જરૂરી છે.

આ વિષય ચર્ચાવાની ઘણી જરૂર છે, એમ ધારી રા. રા. ઝવેરી મુલચંદ આશારામ વેરાટીએ ધનામી નિબંધ લખાવેલા, તેમાં આ નિબંધ બધા કરતાં શ્રેષ્ઠ લાગવાથી તે સંબંધી ધનામ આપવામાં આવેલું છે. આ ગ્રંથનું વાંચન મનન મુશ્કેલી ઘણું ઉપયોગી થઈ પડશે, એમ સમજી તેમને પોતાના ખર્ચે આ ગ્રંથ તેમના માતૃશ્રીના સ્મરણાયે ઉપદેશ પ્રચારક મંડળ મારફતે છપાવેલ છે. તેનું વાંચન અને મનન કરવા ખાસ વિનંતિ છે. આવા પુસ્તકોના હંડા અભ્યાસ સિવાય સમાજની હુદ્દીશાનો ખ્યાલ આવી શકે તેમ નથી.

વકીલ કેશવલાલ ત્રિમચંદ.

મારી નોંધ.

આપણી જૈન સમાજની પ્રાચીન ભવ્ય સ્થિતિ વાસ્તે આપણે અભિમાન ધરાવીએ, પણ તેથી લાભ શો? પ્રાચીન સ્થિતિની સાથે સરખાવતાં આપણી વર્તમાન સ્થિતિ કિતરતી હોય તો પ્રાચીન સ્થિતિની ભવ્યતા વાસ્તે અભિમાન કરવા કરતાં આપણી વર્તમાન સ્થિતિ વાસ્તે શરમાવું જોઈએ, પણ તેથી નિરાશ થવાનું નથી. આપણી વર્તમાન સ્થિતિનું આપણે

યથાર્થ નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. અને તે નિરીક્ષણ કરવામાં જૈન કોમનું દિન હૃદયમાં રાખી મુળચંદ આશારામ વૈરાગીએ લખાવેલો અને રા. કુલચંદ હરિચંદ દોશીએ લખેલો આ નિબંધ ઘણો ઉપયોગી થશે, એમ માઈ માનવું છે. નિબંધમાં આપેલા આંકડાઓ સામાન્ય મનુષ્યોને નીરસ લાગશે, પણ વિચારકોને તેમાંથી ઘણું વિચારવા યોગ્ય મળી આવશે. આ નિબંધનો જોમ બને તેમ જૈન સાક્ષરોમાં તેમજ જૈન અગ્રેસરોમાં અને સાધુ સાધ્વીઓમાં ફેલાવો થવો જોઈએ કે જોથી કયી બાબતમાં સુધારા કરવા જરૂરના છે, અને કયા રિવાજો ત્યાગ કરવા જવા છે, તે સંબંધમાં લોકમત કેળવાય.

દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાળ અને બાવ પ્રમાણે અમુક રીવાજોમાં ફેરફારો થઈ શકે છે, એવી જૈન શાસ્ત્રની આજ્ઞા છે. ધર્મના મૂળ સિદ્ધાંતોને બાધ ન આવે, તેવી રીતે સામાજિક રીવાજો દેશકાળ પ્રમાણે ઘડાય છે, અને રૂઢીથી તે પ્રખળ થઈ ધર્મની આજ્ઞા રૂપ હોય, તેવા પ્રમાણબૂત ગણાય છે, પણ તેમાં ફેરફાર થઈ શકે છે. જૈનોની વસ્તી ઘટતી જાય છે, એ તો આ નિબંધમાં આપેલા આંકડા પરથી સ્પષ્ટ જણાય છે. હવે તે ઘટવાનાં કારણો નિબંધકારે દર્શાવ્યા છે, તે વિચારવા યોગ્ય છે.

જો આપણને પૂર્ણ વિચાર કરતાં એમ લાગતું હોય કે એમાં જળવાવેલાં કારણો વાજબી છે, તો તે કારણો દૂર કરવા વિચારકોએ તથા અગ્રેસરોએ પુરતો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

જૈનધર્મ એ મુક્તિનો માર્ગ છે, અને લાખો જીવો તે દ્વારા આત્મકલ્યાણ કરી શક્યા છે, એ સત્ય વાતમાં જોમને શ્રદ્ધા હોય, તેમની ગંભીર ફરજ છે કે જૈનધર્મને જગતમાં જવલંત રાખવા માટે જૈન કોમની આબાદી અને વૃદ્ધિ થાય, તેવાં પગલાં ચોજવાં જોઈએ.

રા. કુલચંદ દોશીએ આ નિબંધ લખવામાં સારો શ્રમ લીધેલો લાગે છે, અને તે ધન્યવાદને પાત્ર છે.

રા. મુળચંદભાઈ આ નિબંધને સારી રીતે કેલાવવા અને એ રીતે લોકમત કેળવવા ઉત્તમ પ્રયત્ન કરશે.

મણિલાલ નથુભાઈ દોશી.

બે બોલ.

આચાર્ય શ્રી વિજયધર્મલક્ષ્મી જ્ઞાનમંદિરમાં હું ક્યુરેટર તરીકે કામ કરતો હતો, તે વખતે રા. મુળચંદ્રભાઈ આશારામ વૈરાટી તરફથી ‘જૈન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ અને તેનાં ઉદ્યનાં સાધનો,’ એ વિષેનો પ્રનામી નિબંધ માંગવામાં આવ્યો. પહેલાં તો તે માટે લખવા વિચાર નહોતો પણ એ એક માસ પછી વિચાર થયો કે આવું સમૃદ્ધ જ્ઞાનમંદિર છે તો થોડો કુરસદનો વખત મેળવી લખવાનું શરૂ કરવામાં સમાજની પરિસ્થિતિનો અભ્યાસ થશે એમ ધારી ધીમે ધીમે વીગતો મેળવવી શરૂ કરી પણ માંગેલ સમય સુધીમાં તૈયાર ન થઈ શક્યો અને થોડો વધારે વખત મેં માગ્યો. પછી બીજા ત્રણ માસની સુદત વધારવામાં આવી ને નિબંધ તૈયાર થઈ ગયો.

એ તો હજી પણ લાગે છે કે આપણી સમાજની ખરી વસ્તુસ્થિતિનો અભ્યાસ કરવાનું—અરે તે વિશે થોડો પણ વિચાર કરવાનું આપણને હજી નથી સૂઝ્યું. આખાએ સમાજમાં ભાઈ નરોત્તમ બી. શાહ પોતાનાં ઉત્સાહ મહેનત અને લાગણીથી સમય સમય પર કેટલીક મહત્ત્વની બાબતો સમાજને પૂરી પાડે છે. જે સમાજમાં આપણે જન્મ્યા છીએ જે સમાજમાં આપણે રહીએ છીએ તેનાં પ્રત્યેક સમાજ હિતેચ્છુએ, નવયુવકોએ ઉંડો અભ્યાસ કરવો આવશ્યક છે.

પુસ્તકાલયો અને લાઈબ્રેરીઓ તો સમાજમાં ઘણીએ છે, પણ આ વિષેના પુસ્તકોનો અભાવ જ છે. આ ઉપરથી એક વાત સમાજ હિતેચ્છુઓની દૃષ્ટિ પર લાવવા રજા લઉં છું કે આપણે આપણી સમાજની પરિસ્થિતિને લગતા જરૂરી અને ઉપયોગી સાહિત્યનો સંગ્રહ કરવો જોઈએ.

આ નિબંધમાં, મળી શકતી ઘણી બાબતોનો વિચાર થયો છે તે દરેક બાબત પર જૈન સમાજની બારીક તપાસની જરૂર છે.

એક નિબંધ કે પુસ્તક માત્રથી સમાજ કેન્નત થાય એમ તો નથી. આ માટે સમાજનો ઉંડો અભ્યાસ કરવાની વૃત્તિ બાળથી જોઈએ, વિચારો વધાવા જોઈએ અને પ્રત્યેક ગામ કે શહેર અને ખાસ કરીને યુવકમંડળે યા સ્વયંસેવક મંડળે યોગ્ય સુધારા કરવા શરૂ કરી દેવાં જોઈએ. આપણી સમાજમાં છેલ્લાં દસ વર્ષમાં ઘણાએ મંડળો સ્થાપ્યાં છે મારી માન્યતા

છે કે દરેક મંડળોના યુવક સભ્યોએ સમાજની પોતાના શહેરની પરિસ્થિતીને ઉઠેા અભ્યાસ કરવો જોઈએ અને પછીથી જરૂરી સુધારા કરવા, કરાવવા નનતોડ મહેનત કરવી ઘટે. ત્યારે ને ત્યારે જ સમાજ ઉન્નત થશે.

આ નિબંધ ઉપરથી અભ્યાસ અને મનન પૂર્વક વિચારો ઘડીને મહારા યુવક ભાઈઓ સમાજની પાસે રજુ કરશે, તો તેથી ઘણો લાભ થવા સંભવ છે.

યુવકોને માટે તો બેજ જીવનમંત્ર હોય—આત્મશુદ્ધિ અને કાર્ય.

સમાજને માટે મરી મીટનાર—આજીવન સેવકો સમાજને મળશે ત્યારે ત્યારે જ સમાજ પ્રાણુવાન અને ચેતનવંતો બનશે.

શ્રી આત્માનંદ જૈન ગુરુકુળ
ગુજરાતવાળા.
નૂતન વર્ષ-૧૯૮૩.

}

કુલચંદ હરિચંદ દોશી.
મહુવાકર.
નિયામક

આ પુસ્તકના આધાર તરીકે લેવાયેલાં પુસ્તકોનું લીસ્ટ.

આ નિબંધ તૈયાર કરતાં નીચે જણાવેલા પુસ્તકો તથા પત્રોનો આધાર લેવામાં છે.

Census of India I. II
„ Bombay Division
„ Rajputana Division
Bombay Gazetteer

કલ્પસૂત્ર

ત્રિપટ્ટી શલાકા પુરૂષ ચરિત્ર

પ્રાચીન લેખ સંગ્રહ

Castes in India.

ઐતિહાસિક રાસ સંગ્રહ. ૧-૨-૩-૪.

માધુરી

જૈન હિતૌષી

જૈન સાહિત્ય સંશોધક

સ્થા. કોન્ફરન્સ સમાચાર પત્ર

જૈન કોન્ફરન્સ હેરલ્ડ

નવજીવન.

ગુદી ગુદી

કાઠિલો-

માંથી.

આ ગ્રંથ સાહિત્ય શ્રીવિજયધર્મલક્ષ્મી જ્ઞાનમંદિરમાંથી ઉપલબ્ધ થયું છે.

આ ઉપરાંત મુંબઈ મ્યુનીસીપાલીટીના આરોગ્ય ખાતાના અધિકારી તથા મુંબઈ ઈલાકાના વિદ્યાધિકારી સાહેબ તરફથી પણ જરૂરી આંકડા મળ્યા છે, તે માટે તેઓશ્રીના આભાર માનવાની આ તક હાથ ધરું છું.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ ૧ હું.

પ્રકરણ ૨ બું.

પ્રકરણ ૩ બું.

પ્રાચીન સ્થિતિ

જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ અને લય.

વર્તમાન સ્થિતિ.

(અ) કેળવણી

(બ) વ્યાપારિક સ્થિતિ.

(ક) શહેરી અને ગ્રામ્યજીવન

પ્રકરણ ૪ થું.

પ્રકરણ ૫ મું.

પ્રકરણ ૬ ટું.

પ્રકરણ ૭ મું.

મરણ પ્રમાણ-તેને દૂર કરવાના ઉપાયો.

જ્ઞેન સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ.

રોટી પેટી વ્યવહાર અને તેનો ઉકેલ.

સાધુ સાધવી અને વિહારનાં સ્થળો.

પરિશિષ્ટ

ભારતમાં હિંદુઓ ૧૯૨૧

	કરોડ	લાખ	હજાર	પ્રતિ સેંકડે.
સનાતની	૨૧	૬૨	૬૧	૬૮૦૪
આર્યસમાજ	—	૪	૬૮	૦ ૧
બ્રહ્મસમાજ	—	—	૬	
સિખ	—	૩૨	૩૬	૧૦૦
જૈન	—	૧૧	૧૭૮	૦૦૪
બૌદ્ધ	૧	૧૫	૩૧	૩૦૧૭

જૈન સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ પ્રકરણ ૫ માં વિધવાઓની સંખ્યા આપી છે અને તે સાથે બધી કોમો સાથે સરખાવી શકાય તેવો કોટોપણુ આપ્યો છે તે માટેના આંકડાઓ આ નીચે આપ્યા છે.

પ્રતિ સેંકડે વિધવા.

વર્ષ.	સનાતન	આર્યસમાજ	બ્રહ્મસમાજ	સીખ	જૈન	બૌદ્ધ
૦-૫	૦૦૧	×	×	×	૦૦૨	×
૫-૧૦	૦૦૬	૦૦૨	×	૦૦૧	૦૦૬	×
૧૦-૧૫	૨૦૦	૧૦૧	૦૦૮	૦-૩	૧૦૮	×
૧૫-૨૦	૪૦૮	૪૦૨	૪૦૮	૧૦૪	૪૦૨	૧૦૮
૨૦-૩૦	૧૦૦૩	૮૦૧	૮૦૦	૪૦૧	૧૫૦૬	૬૦૧૭
૩૦-૪૦	૨૩૦૧	૨૦૦૮	૧૫૦૧	૧૧૦૪	૩૪૦૮	૧૧૦૪
૪૦-૬૦	૫૧૦૮	૪૪૦૩	૩૬૦૧	૩૪૦૧૭	૬૨૦૦	૨૮૦૨
૬૦-૭૫૨	૮૩૦૪	૪૦૫	૭૪૦૮	૭૪૦૧	૮૬૦૭	૬૫૦૮
સંપુર્ણ	૧૮૧	૧૪૦૮	૧૨૦૮	૧૩૦૫	૨૫૦૫	૧૧૦૫

આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે ૧૧ લાખની વસ્તીમાં અને અઢી લાખ લગભગ પરણેલી સ્ત્રીઓમાં દોઢ લાખ વિધવાઓ છે, અને બધી કોમો બધા ધર્મ અને બધી સમાજો કરતાં વિધવાઓનું પ્રમાણ જૈન સમાજમાં મોટામાં મોટું છે. બાળલગ્નો પાંચ-દસ અને બાર બાર વર્ષની કન્યાઓને જીવતાં મારી નાંખવાના કુરીવાજ જૈન જોવી સુધરેલી અને શ્રીમંત સમાજમાં હોય તે કલંક રૂપ છે. સમાજ દિનેચ્છુ આ માટે વિચાર કરશે કે

રાજપૂતાનાની જૈન વસ્તી.

	જૈન	પુરુષો	સ્ત્રીઓ
રાજપૂતાના અજમેર મારવાડ	૨૯૮૧૪૪	૧૪૪૮૦૨	૧૫૩૩૪૨
રાજપૂતાના	૨૭૯૭૨૨	૧૩૪૪૬૨	૧૪૪૭૧૦
અજમેર-મારવાડ	૧૮૪૨૨	૯૮૪૦	૮૫૮૨
રાજપૂતાના-અજમેર-મારવાડ	રાજપૂતાના	અજમેર-મારવાડ	

	૧	૨	૩
૧ શ્વેતાંબર ૬૪૫૮૨	૫૫૯૬૯	૮૬૧૩	
(પુ.) ૩૨૦૫૬-૩૩૫૨૬ (સ્ત્રી) ૨૭૩૫૬-૨૮૬૧૩	૪૭૦૦-૩૯૧૩		
૨ દિગમ્બર ૭૭૬૮૮	૭૧૩૧૨	૬૩૭૬	
(પુ.) ૪૦૫૨૩-૩૭૧૬૫ (સ્ત્રી) ૩૭૧૦૩-૩૪૨૦૯	૩૮૨૦-૨૯૫૬		
૩ સ્થાનકવાસી ૫૦૩૩૮	૪૮૦૪૬	૨૨૯૨	
૨૪૭૮૨-૨૫૫૫૬	૨૩૬૨૧-૨૪૪૨૫	૧૧૬૧-૧૧૩૧	
૪ તેરા પંથી ૩૧૮૩૭	૩૧૦૨૦	૮૧૭	
૧૪૫૦૨-૧૭૩૩૫	૧૪૧૨૦-૧૬૯૦૦	૩૮૨-૪૩૫	
૫ અન્ય ૭૩૬૯૯	૭૩૩૭૫	૩૨૪	
૩૨૯૩૯-૪૦૭૬૦	૩૨૭૬૨-૪૦૬૧૩	૧૭૭-૧૪૭	

૧૯૧૪ ની દીગમ્બર જૈન વસ્તી

સંયુક્ત પ્રાંત	૬૩૯૬૬
મધ્ય પ્રદેશ	૬૮૮૬૪
રાજપૂતાના-માળવા	૧૧૯૨૯૩
પંજાબ	૨૪૬૧૫+૧૭૯
મુબદ્-ગુજરાત-મહારાષ્ટ્ર	૧૩૮૯૫૭
બંગાલ	૩૬૭૩
મદ્રાસ-મલેસુર	૪૧૨૧૬

૪૫૦૫૮૪

જૈન વસ્તીની વર્તમાન સ્થિતિ અને તેના ઉદ્દયનાં સાધનો.

પ્રકરણ ૧ લું.

પ્રાચીન સ્થિતિ.

સંસાર પરિવર્તનશીલ છે. સંસારના એક એક પદાર્થ ક્ષણે ક્ષણે નવું રૂપ ધારણ કરે છે યુગયુગના સિદ્ધાંતો ને સત્યો પણ એક દ્રષ્ટિએ બદલાયા કરે છે. આજે તો સામાજિક, ધાર્મિક, રાજનૈતિક, કે ઐતિહાસિક સ્થિતિ. જાણવાને માટે ઇતિહાસનાં પાનાંઓ ઉઠેલવાં પડે છે. એ ઇતિહાસની નોંધો પછી ગમે તેટલી અપૂર્ણ અને અચોક્કસ હોય તોપણ તેજ આરસી ગણાય છે—જગત આખું તેમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે અને તેને પ્રમાણ તરીકે સ્વીકારે છે.

પ્રાચીન કાળમાં ઇતિહાસને આટલું મહત્વ નહોતું અપાતું અને તેથીજ કદાચ તે કાળમાં આજના જેટલી મારામારી ને ધમાક નહોતાં રૂપે ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં યુદ્ધ અને મહાવીરના સમય પહેલાંની ઐતિહાસિક નોંધ નથી મળતી—ને કે શાસ્ત્રોમાં કેટલીક ખીનાઓ મળી આવે છે. પણ તે પરંપરાથી ચાલી આવેલી માન્યતાના આધારે લેવાએલી હોય છે. તેમાંએ વસ્તી પત્રકનો ખ્યાલ તો તદ્દન નવોજ માલુમ પડે છે. ચંદ્રગુપ્ત કે અશોક જેવા મહાન સામ્રાજ્યોનાં પણ વસ્તીપત્રક યા મનુષ્ય ગણના સંબંધી વાંચવામાં આવ્યું નથી.—એ વિચાર અંગ્રેજ રાજ્ય કાયમ થયા પછીનો છે અને તે પણ દેશ આખાની પરિસ્થિતિ જાણવાના ખાસ ઉદ્દેશથી દાખલ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં પણ ઇ. સ. ૧૮૭૧ સુધીમાં હિંદુ મુસલમાન ખ્રીસ્તી અને પારસી ચાર કામના આંકડાઓ મળે છે—જૈનોને હિંદુઓમાં ભેળવી દેવામાં આવ્યા છે.

જ્યારે આ રીતે પ્રાચીન કાળના જૈનસમાજના વિશ્વાસપાત્ર આંકડાઓ નથી મળી શકતા, ત્યારે જૈન ઇતિહાસ ઉપરથી જે કાંઈ થોડી ખણી માહિતી મળી આવી શકે છે તેનો વિચાર કરવો જરૂરી છે. જૈન ઇતિહાસને માટે પણ આપણી પાસે કોઈ ખાસ પુસ્તક તો એવું નથી તૈયાર થયું કે જેના ઉપરથી આપણે જરૂરી ખીના મેળવી શકીએ, પણ પદાવળી સ્થવિ-રાયલી ગુર્વાવલી અને ચરિત્રો તેમજ પ્રબંધો ઉપરથી તારવી કાઢેલી હકીકત જોવાથી કેટલીક જરૂરી માહિતીઓ મળી આવે છે.

હું ઉપર જણાવી ગયો તેમ વસ્તીપત્રકની પ્રથા નવીન છે પણ તે સાથે ઉમેરવું જોઈએ કે ‘જૈન કલ્પ સૂત્ર’ ના અવલોકનથી માલમ પડે છે કે તેમાં ચરિત્ર—આચાર ઉપરાંત વસ્તીપત્રકને મળતા વર્ણનો—ને આંકડાઓ મળે છે તે આજના વસ્તીપત્રકથી જરૂર જુદા છે પણ તે વખતની જરૂરી નોંધ તેમાં મળી આવે છે.

કલ્પસૂત્રમાં લખ્યા પ્રમાણે શ્રી પાર્શ્વનાથના સમયમાં—

૧,૬૪૦૦૦ આવકો જેમાં સુદ્રત સૌથી ત્રેષ્ઠ ગણાતા હતા.

૩,૨૮૦૦૦ આવિકાઓ જેમાં સુનંદા ,, ,, ગણાતા હતા.

અને શ્રી મહાવીર સ્વામીના સમયમાં—

૧,૫૮૦૦૦ આવકો { ગણાતાં હતાં.
૩,૧૮૦૦૦ આવિકાઓ

આ આંકડામાં એક તો આવક કરતાં આવિકાઓની સંખ્યા વધારે છે તે નોંધવા જેવું છે. તેમજ આજના સમયની સાથે સરખાવતાં એટલી બધી નાની સંખ્યા હોવાનું કારણ શું હશે તે સમજી શકાતું નથી કે પછી એમ પણ હોઈ શકે આટલા બાર વ્રત ધારી હતા અને ખીજા સામાન્ય અનુયાયીઓ હશે.

સાથે એમ પણ જોવામાં આવે છે કે શ્રીપાર્શ્વનાથના સમયમાં કુલ મળીને ૫,૫૫,૫૦૦ આવકોની વસ્તી હતી. જ્યારે મહાવીર સ્વામીના સમયમાં ૫,૩૩,૨૦૦ની રહી હતી.

શ્રી મહાવીર સ્વામીના વખતમાં કરોડો લોકો જૈન ધર્મ પાળતા હતા. તે માન્યતા બુદ્ધિગમ્ય નથી લાગતી. હા લાખો લોકો એ મહાન તપસ્વી, ત્યાગીને પરમ આદર્શ મહાપુરૂષના અનુયાયી હશે પણ તેની સંખ્યાનો આંકડો ન મળે ત્યાંસુધી અનુમાનથી કાંઈ કહેવું તે પ્રમાણીક

ન ગણી શકાય—શ્રીઋષભદેવથી શ્રી વર્ધમાન સુધીના સમયની જે આવક શ્રાવિકાઓની સંખ્યા મળી આવે છે તે ૭ મા પ્રકરણમાં આપી છે.

આ પછીના પ્રમાણીક આંકડાઓ મળવા સુરક્ષ છે. પણ ૧૦૦૦ થી ૧૬૦૦ સુધી ૫૦૦—૬૦૦ વર્ષ સુધી મહાન આચાર્યોએ દેશવિદેશમાં વિચરીને જૈન ધર્મનો ઉપદેશ આપ્યો હતો અને તે મહાન પુરુષોની સાધુતા, ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા, નિઃસ્વાર્થવૃત્તિ, તથા લોકહિત વર્તિત જોઇને લાખો લોકો—રજપૂતોને વૈશ્ણવો બધાએ જૈન ધર્મ ગ્રહણ કરતા હતા અનેક રાજાઓ જૈન થયાના દાખલા પણ મળી આવે છે.

શ્રીમાન રત્નપ્રભસૂરિ—જનદત્તસૂરિ, જનચંદ્રસૂરિ, હિરવિજયસૂરિ તથા શ્રીમદ્દ હેમચંદ્રાચાર્ય વગેરે મહાન આચાર્યોએ અન્ય મનાવલંબીઓને જૈનો બનાવવામાં અથાગ પરિશ્રમ સેવ્યો છે.

આ ઉપરથી છુટી છવાયી જે હકીકત મળી આવે છે તેનો સાર માત્ર અહીં આપવામાં આવ્યો છે—

શ્રી રત્નપ્રભસૂરિએ ૧,૮૪૦૦૦ ઘર રજપૂતોના જૈન ધર્મી બનાવ્યાં.

શ્રી જનદત્તસૂરિએ ૧૧૭૦ થી ૧૨૧૦ સુધીમાં ૧,૩૦૦૦૦ રજપૂતોને નવા શ્રાવક બનાવ્યા.

શ્રી શાંતિસૂરિએ ૧૧૧૧ માં ૭૦૦ કુલ પ્રતિબોધ્યા.

શ્રી જનચંદ્રસૂરિએ ૧૨૧૪ માં સિંધ દેશના લાટી રજપૂતોના ૫૫૦૦ ઘર જૈન બનાવ્યાં.

શ્રી હેમચંદ્રાચાર્ય ૧૨૧૧ માં ૬ લાખ મનુષ્યનો સંઘ કુમારપાળ પાસે કઢાવ્યો.

તેમજ ૭૦૦૦ ઘર શાળવીના ખંખેરાગઢથી લાવી પાટણમાં વસાવ્યા.

શ્રી હિરવિજય સૂરિએ [૧૬૪૪] સંઘ કઢાવ્યો તેમાં ૭૨ xસંઘવીઓને ૨ લાખ જૈનો હતા.

આ શીવાયના આંકડા મોટા પ્રમાણમાં મળતા નથી—અને સંવત ૧૬૦૦ પછી અંદર અંદરના વિરોધને લીધે તેમજ આદ્ય ધર્મના જોરમાં આવવાથી જૈનો બનાવવાની પ્રણાલી બંધ થઈ.

આ ઉપરથી એટલું જરૂર કહી શકાય કે જૈન ધર્મ હજારો અને લાખો લોકોએ રજૂ પૂતો વગેરે એ સ્વીકાર્યો છે અને આસવાળ વગેરે કેટલીક ભૂતિ રજૂ પૂતોમાંથી થયેલી છે.

પ્રાચીન કાળમાં કંઈ કંઈ જ્ઞાતી જૈન ધર્મ પાળતી હતી તે તપાસીએ. જેથી ઉપરના સવાલનો ખ્યાલ આવશે કે કેટલી જ્ઞાતીઓએ જૈન ધર્મ સ્વીકાર્યો હતો.

પ્રકરણ ૨ બું.

જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ અને લય.

પહેલાં આદ્ય, ક્ષત્રિય, વૈશ્ય અને શૂદ્ર આ ચારે વર્ણો હતી અને તે પણ મૂળ તો પદ્ધતિરૂપે સ્વાભાવિક હતી. સાધુવૃત્તિથી જીવન ગાળનાર આદ્ય, સાહસિક અને શુરવીર તથા રક્ષણ કરનાર ક્ષત્રિય ગણાયા. ખેતી વ્યાપાર કરનાર તથા ધન સંગ્રહ કરનાર વૈશ્ય ગણાયા, ઉતરતા શૂદ્ર ગણાયા.

આચરણ ઉપરથી ઉત્તમ આચરણવાળો શૂદ્ર પણ આદ્ય થાય અને કિયાહીન આદ્ય શૂદ્રથી હલકો ગણાય આ સ્થિતિ લાંબો વખત રહી નહીં. લગ્ન સંબંધમાં ન્યારે વર્ણસંકરતા વધી પડી એટલે જ્ઞાતિઓ રચવાની જરૂર પડી. આ જ્ઞાતિઓના પણ એટલા બધા પેટા ભેદો થઈ ગયા કે તે વખતના ૨૫૦૦ વર્ષ પૂર્વે જૈનધર્મના પ્રવર્તક શ્રી મહાવીર સ્વામીએ તેમજ જૌદ્ધ ધર્મના પ્રવર્તક જુદ્ધ ભગવાને વર્ણભેદના અનિષ્ટ અંધારણનો નિષેધ કર્યો અને એક જ સંઘનો સ્થાપના કરી. જે કોઈ પોતાના સિદ્ધાંતોનો અનુયાયી થયો તે આ સંઘનો સભાસદ ગણાયો. અને જૈન તેમજ જૌદ્ધ ધર્મની સાધુતા—ઉચ્ચ તપશ્ચર્યા તથા પ્રવર્તકોની નિસ્વાર્થ લોકહિત વૃત્તિથી લાખો લોકો આ તરફ આકર્ષાયા. લાખો આદ્ય, ક્ષત્રિયો અને વૈશ્યો પોતાના વર્ણનું હુપદ છોડીને આ સંઘમાં જોડાયા.

પણ બ્રાહ્મણ ધર્મ છોડીને જ્યારે લાખો લોકો જૈન તથા ગૌદ ધર્મમાં ભળવા લાગ્યા ત્યારે બ્રાહ્મણોમાં ડહાપણ આગ્યું અને પોતાના ધર્મમાં લોકોને ભેળવવા પ્રયત્નો શરૂ કર્યા. તેમજ પાછળથી કુમારિલ ભટ્ટાચાર્ય અને શંકરાચાર્ય પ્રયાસો કરીને વાદવિવાદો કરીને ગૌદ ધર્મ ઉપર વિજય મેળવ્યો અને હજારો ગૌદ ધર્મ ગચ્છલા લોકોને પોતાના ધર્મમાં ભેળવ્યા. જૈનો પણ અનેક કારણોથી વૈશ્ણવ થયા હોય તે સંભવિત છે. બ્રાહ્મણો વગેરે ખાવા ખવરાવવા અને કન્યા આપવા લેવા માટે પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે જથ્થા બાંધતા ગયા તેમ વાણીઆમાં પણ જથ્થા બાંધવા લાગ્યા, અને જ્ઞાતિઓ તરીકે ગણાયા અને જ્ઞાતિનું જન્મ સ્થાન શ્રીમાળ નગર ગણાય છે.

જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ.

શ્રીમાલીઓનું ઉત્પત્તિસ્થાન શ્રીમાળ નગર ગણાય છે, તેને હાલમાં લિન્નમાલ કહે છે. અમદાવાદથી અજમેર જતી રેલ્વે લાઇનના પાલનપુર અને આશુરોડ સ્ટેશનથી પશ્ચિમે ચાળીસેક માઇલ ઉપર ગુજરાત અને મારવાડની સરહદ ઉપર શ્રીમાળ નગરના પ્રાચીન ખડેરો પડ્યાં છે.

વિમળ પ્રબંધ અને વિમળ ચરિત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે—

શ્રીકાર સ્થાપના પૂર્વે, શ્રીમાલે દ્વાપરાન્તરે:

શ્રી શ્રીમાલ इति स्तंति स्थापना विहिता श्रिया ॥

દ્વાપરયુગને અંતે શ્રીમાળ નગરમાં શ્રીમાળી જ્ઞાતિની સ્થાપના થઇ. એક જૈન કથા પ્રમાણે શ્રીમાળ રાજના નામ ઉપરથી તેના નગરનું નામ શ્રીમાળ નગર પડ્યું છે. તેમજ ઐતમ સ્વામીએ તે રાજને જૈન બનાવીને તેના નામ ઉપરથી શ્રીમાળગોત્ર સ્થાપ્યું હતું.

ગુજરાત અને દાહીઆવાડમાં શ્રીમાલીઓની વસ્તી વિશેષ છે. શ્રીમાળી આવકનાં ૧૩૫ ગોત્ર હોવાનું જણાય છે.

ઓસવાલ—શ્રીમાળ નગરથી એક જથ્થો ભુદો પડી રજપુતાનાના મધ્ય ભાગમાં આવી વસ્યો. આ નવા નગરનું નામ ઓસ નગર પાડ્યું જેને હાલ ઓસીયા કહે છે.

શ્રીમહાવીર સ્વામી પછી ૭૦ વર્ષે શ્રીમદ્ રત્ન પ્રભસરિએ ત્યાંના રાજા ઉત્પલદેવને જૈનધર્મી બનાવ્યો, તેની સાથે એક લાખ

ચોરાશી હજાર ક્ષત્રિયના કુટુંબ પણ જૈનધર્મી બન્યા અને ઓસવાળ કહેવાયા. હજારો રજપૂતો ઓસવાળ બન્યાના દાખલા ઘણા મળી આવે છે. શ્રીજીનદત્તસૂરિએ સં ૧૧૭૦ થી ૧૨૧૦ સુધીમાં એક લાખ ત્રીસ હજાર રજપૂતોને નવા ઓસવાળ બનાવ્યા હતા.

સં. ૧૬૦૦ પછી એ પ્રથા બંધ થવા પામી હોય તેમ જણાય છે. ઓસવાળોની વધારે વસ્તી રાજપૂતાના અને માળવામાં રહેલી છે.

પોરવાડ—

કહેવાય છે કે ઉત્પળ દેવના શ્રીમાલ નગરમાંથી ચાલ્યા જવા પછી તે શહેર ઉપર મહાન સંકટ આવી પડ્યું. અનેક ધાડપાકુઓ ચડી આવ્યા—આ સંકટમાંથી બચવા માટે મહાજને ચક્રવર્તિ પુરવા રાજની મદદ માગી. રાજાએ દસ હજાર બહાદુર યોદ્ધાઓને મોકલ્યા. યોદ્ધાઓ પૂર્વ દિશાની વાડીમાં ઉતર્યા અને તેઓએ શ્રીમાલનું દુઃખ દુર કર્યું—તેઓ પૂર્વ દિશાની વાડીમાં ઉતર્યા તેથી પ્રાગ—પૂર્વદિશા વાડ—વાડી=પાગવાડ=પોરવાડ નામ પડ્યું.

પોરવાડ અને શ્રીમાળીઓનો સંબંધ ઘણા વર્ષો સુધી ઘણો સારો હતો, પણ જેમ જેમ ઇતિહાસના સંબંધ બદલાવા લાગ્યા ત્યાં ત્યાં તેમ તેમ તે સંબંધ પણ એવોજ થતો ગયો.

પોરવાડમાં ત્રણ ભેદ પડ્યા છે—જે સોરઠમાં ગયા તે સોરઠીઆ અને કંડોળમાં વસ્યા તે કંપોળ વાણીયા. મંત્રી વિમળશાહ તથા વરતુપાળ તેજપાળ વગેરે પોરવાડ જ્ઞાતિના થઈ ગયા છે.

પોરવાડોની વસ્તી ગુજરાતમાં ફેલાયેલી છે તેમજ માળવા, આણ્વી આસપાસનો પ્રદેશ, મારવાડ વગેરેમાં છુટી છવાઈ છે.

સોરઠીઆ અને કંપોળ વૈશ્વ ધર્મ પાળે છે. પોરવાડમાં પણ પાળળથી કેટલાક વૈશ્વ ધર્મમાં લગી ગયા છે.

દસા—વીસાના ભેદ—

આ ભેદ વસ્તુપાળ—તેજપાળ કરેલ જમણવાર વખતે પડ્યા હતા તે ઘણા લેખ ઉપરથી સાબીત થાય છે.

મૂર્તિ ઉપરના લેખોમાં આનો લઘુશાબ્દ—દસા અને વૃદ્ધ શાબ્દ—વીસા એ નામથી ઉદ્ભવ કર્યો છે.

ગુજરાતની બહારના પ્રદેશોમાં આ ભેદ નથી તેથી આ વાતને ટેકા મળે છે.

પ્રતિમાઓના લેખોમાં સંવત્ ૧૪૯૫ પહેલાનાં કોઇ પણ લેખમાં લઘુશાખા અને વૃદ્ધશાખા વિશે કશું લખેલું જણાતું નથી.

દુઃખનો વિષય તો એ છે કે નજીક કારણથી ઉત્પન્ન થએલા આ ભેદ આજે પણ મોઝુદ છે—અને તે એવા તો રૂઢ થઇ ગયા છે કે તે નીકળવા મહા મુશ્કેલ છે. આટલું પણ ન થાય તો વધારે વિશાળતા અને ઉદારતાની વાતજ શી.

દસા—વીસા એ શ્રીમાળીના જ ભેદ છે. ગુજરાતમાં કાઠીઆવાડમાં દસા વીસાની વરતી વધારે છે. તેમ લાડવા શ્રીમાળી પણ શ્રીમાળીમાંથી ઉત્પન્ન થએલી એક જ્ઞાતિ છે—લાડદેશમાં રહેતા હોવાથી તેઓ લાડવાશ્રીમાળી કહેવાય છે. તેઓના નામ મૂર્તિઓના લેખોમાં ખરાબર આવે છે.

અગ્રવાલ—

અગ્રવાલ કોમની ઉત્પત્તિ અગ્રસેન રાજાથી થએલી મનાય છે. અગ્રસેન જે સરહિંદમાં રાજ્ય કરતો હતો—તેની રાજધાની અગ્રહ હતું, જે આજે પંજાબમાં હિસાર જિલ્લામાં ફતેહગાદ તહેસીલમાંનું નાનું ગામડું રહ્યું છે. અગ્રસેનના વંશજોએ હિંદુ અને જૈન ધર્મ વચ્ચે થએલી તકરારમાં ભાગ લીધો હતો અને તેમાં તેઓએ હિંદુઓને હુમલો હાથ લેતા. અગ્રહ, ૧૧૯૪ માં શાહજીદિન ઘોરીએ જીતી લીધું અને અગ્રસેનને તથા તેના વંશજોને કાઠી મુક્યા ત્યારથી તેઓએ વેપાર ધંધા શરૂ કર્યા અને લડાયક કામ છોડી દીધું. અગ્રસેન ઉપરથી અગ્રવાલ કહેવાયા.

અગ્રવાલમાં ઘણા મોટા ભાગ વૈશ્વ ધર્મ માને છે, અને કેટલાક જૈનધર્મ માને છે તેમાં દિગમ્બર વધારે સંખ્યામાં છે.

ખડેલવાલ—જયપુર રાજ્યના ખડેલા ગામ ઉપરથી ખડેલવાળ જાતિ પડી છે—આ સિવાય વધારે વિગત ગળતી નથી. ખડેલવાળમાં પણ વૈશ્વ ધર્મ પાળનારની સંખ્યા વિશેષ છે—તેમ દિગમ્બરો વધારે સંખ્યામાં છે.

પદ્મીવાલ—રજપૂતાનામાં મારવાડનું વ્યાપારનું કેન્દ્રસ્થાન એરણ-

પુરા સ્ટેશનથી રાણેકપુર જતાં રસ્તામાં આવતા—પ્રાચીન પટલીગામ ઉપરથી પટલીવાલ જ્ઞાતિનું નામ પડ્યું છે.

પટલીવાલ બ્રાહ્મણો પણ મોટી સંખ્યામાં છે.—શ્રીમાળ નગરની પાસે આવેલું છે.

પટલીવાલની સંખ્યા જોધપુર આશ્રા ને જીવાનપુરમાં વિશેષ છે. તેઓ પહેલાં શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક ધર્મ પાળતા હતા પણ સાધુઓના ઉપદેશ નહિ મળવાથી તથા બીજા સંપ્રદાયનો સંસર્ગ મળવાથી તેઓ દ્વિગંબર અને વૈશ્ણવધર્મ પાળે છે.

જૈસવાલ—આઉઘમાં રાયબરેલી જલ્લામાં સાલોન વિભાગમાં જૈસ પરગણા ઉપરથી તેઓનું નામ જૈસવાલ પડ્યું છે. સંયુક્ત પ્રાંતમાં તેઓની સંખ્યા વિશેષ છે.

શ્રીમાળ નગર બધી જ્ઞાતિઓનું જન્મ સ્થાન, અને શ્રીમાળી જ્ઞાતિ બધી જ્ઞાતિઓની માતા ગણાય છે. શ્રીમાળ નગરના બંગાળુની સાથે શ્રીમાળીઓનો ફેલાવો જુદો જુદો જગ્યાએ થયો અને જે જ્યાં જઈ રહ્યા ત્યાંના જુદા જુદા જથ્થા અનાવીને જુદું નામ ધારણ કરીને રહ્યા.

વિમળ ચરિત્રમાં વાણીયા જ્ઞાતિની ઉત્પત્તિ વિશે ઉલ્લેખ છે કે

શ્રી શ્રીમાલી ૧ શ્રીમાલી ૨, ઉસવાલ ૩ પહ્લીવાલ ૪ વઘે-
રવાલ ૫ ડોહુ ૬ સ્વટવડ ૭, નારાયણા, ૮ હરસપુરા ૯ ચિત્રા-
વાલ ૧૦ મેહતવાલ ૧૧, ઉસવાલ ૧૨ પુષ્કરવાલ ૧૩ સ્વંડ-
લેવાલ ૧૪ इति सार्द्धद्वादश ज्ञातयः ॥

આમાં ચિતોડમાં જઈ રહ્યા તે ચિત્રાવાલ, હરસોરમાં જઈ વસ્યા તે હરસોરા, વગેરે નામ પડ્યાં છે.

આ ઉપરાંત મૂર્તિઓના લેખો ઉપરથી માલુમ પડે છે કે શ્રીમાળી પૌરવાડ અને આશવાળના નામો ઉપરાંત નીચે લખેલી જ્ઞાતિના નામો વાળા લેખો પણ મળી આવે છે.

વાયડા, ડીસાવાળ, ગુર્જર જ્ઞાતિ, નાગર જ્ઞાતિ, પહ્લીવાળ, નેમા, નરસિંગપુરા, નાગેન્દ્ર, ખડાયતા, સિંહપુરા, વાઘેલા, કંપોળ, મોઢ, ખડેલમાળ, ભાવસાર, સલાટ વગેરે. આ ઉપરથી એ જ ખ્યાલ આવે છે કે પૂર્વે જૈન ધર્મનો પ્રચાર કેટલો હતો અને લગભગ

બધી જ્ઞાતિઓ જૈન ધર્મ પાળતી હતી. આ ઉપરથી એમ નથી સાબીત કરવાનું કે આ બધી જ્ઞાતિઓ સમગ્ર રીતે જૈન ધર્મ પાળતી પણ લગભગ બધી જ્ઞાતિઓમાં જૈન ધર્મના અનુયાયીઓ હતા તેમ સાબીત થાય છે.

આ બધાનો સવિસ્તર ઇતિહાસ આપવા માટે અહીં જગ્યા નહીં રોકતાં આ જ્ઞાતિઓને જૈન ધર્મ છોડવાને શું કારણો મળ્યાં તે તપાસીએ.

શરૂઆતમાં જણાવ્યું છે તેમ જ્યારે લાખો રજપૂતો અને ખીન લોકો જૈન ધર્મ સ્વીકારવા લાગ્યા ત્યારે બ્રાહ્મણ ધર્મનો પ્રચાર જોરશોરથી થવા લાગ્યો અને બની શકે તેટલાને બ્રાહ્મણ ધર્મમાં તેઓ વાળવા લાગ્યા. કુમારિલ ભટ્ટાચાર્ય અને શંકરાચાર્ય આ દિશામાં ખુબ કામ કર્યું.

ખીનું, બ્યાપાર અને એવાં ખીનું કારણોથી જુદી જુદી જગ્યાએ જવું પડ્યું અને ત્યાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર અધિક ન હોવાથી તથા બાળ સંજોગો ન મળવાથી તેઓ જૈન ધર્મ છોડવા લાગ્યાં..

ત્રીજું, જૈન સંઘનું જે બંધારણ હતું તે વ્યવસ્થિત ન રહ્યું અને તેથી અનેક ગચ્છો-તરો ને મતભેદોથી પણ હુનરો લોકોએ જૈન ધર્મ છોડી જ્યાં જ્યાં પોતાનો સ્વાર્થ જોયો ત્યાં દાખલ થયા; કારણ કે લગ્ન સખંધમાં ઓટલી બધી સંકુચિતતા થઇ ગઇ કે ઘણા લોકોને મુદ્દલ કુંવારા રહેવાનો જ પ્રસંગ આવી લાગ્યો.

ચોથું, પહેલાં જે જૈન ધર્મનો પ્રચાર હતો તે કાયમ ન રહ્યો. સાધુ સાધ્વીઓનો સંસર્ગ અને ઉપદેશ ન રહ્યો તેમજ જૈન સંસ્કાર કાયમ ટકી ન રહેવાથી અનેક લોકોએ સગવડ પ્રમાણે ધર્મ અંગીકાર કર્યો.

ગુજરાત કાઠીઓવાડમાં ધર્મ ભાવના ટકી રહેવાનું મુખ્ય કારણ જ એ છે કે તેઓના સંસ્કાર કાયમ રહેવા પામે તેવાં બધાં સાધનો તેઓને મળી રહે છે.

પાંચમું કારણ એ છે કે કેટલાક આર્ય સમાજ જે નવો સંપ્રદાય શરૂ થયો છે તેમાં અંગઠ જઈને આર્ય સમાજ બની ગયા; જેના ઘણા દાખલાઓ આજે પણ મળી આવે છે.

આ અને આવાં અનેક કારણોથી જૈન ધર્મને જ્ઞાતિઓએ જૈન ધર્મનો ત્યાગ કરીને સગવડ પ્રમાણે ધર્મ ગ્રહણ કર્યો જણાય છે.

પ્રકરણ ૩.

વર્તમાન સ્થીતિ.

વસ્તી પત્રકના આંકડાઓ તપાસતાં જૈન સમાજ હિંદુ-મુસલમાન અને ખ્રીસ્તી તેમજ નાનામાં નાની પારસી અને શીખ કોમો કરતાં તદ્દન છેલ્લા નંબરે આવે છે. આ ઓછું શોચનીય, વીચારણીય અને ભયંકર છે ? શું જૈન સમાજનો મૃત્યુ-ઘંટ વાગી રહ્યો છે એ વાક્ય ખરેખર સાચું પડવાનો સમય આવી લાગ્યો છે ?

જૈન સમાજ શ્રીમંત છે. ધાર્મિક શ્રદ્ધા, જીવદયા, ખાન-પાનમાં શુદ્ધિ અને વૃત-તપ નિયમાદિમાં પહેલી, શુદ્ધ શાકાહારી અને ખાર વ્રતને જાળુવાવાળો સમાજની આ અવદશા ! આટલું અધઃપતન ! ! !

મુસલમાન કોમ, ખ્રીસ્તીઓ, બુદ્ધો, અને પારસીઓનો દિન પ્રતિ દિન વધારો જોવામાં આવે છે. પાંચે વસ્તીપત્રકોમાં કોઈ જગ્યાએ આ ચારે કોમોમાં ઘટાડો નથી દેખાતો ત્યારે જૈનોનો વાસ્તવિક વધારો જ નથી જોવાતો.

પાંચે વસ્તી પત્રકોમાં જોતાં હિંદુઓ ૧૪ ટકા વધ્યા છે, મુસલમાનો ૩૭ ટકા વધ્યા છે, ખ્રીસ્તીઓ ૬૫૫ ટકા વધ્યા છે. બુદ્ધો ૨૩૮ ટકા વધ્યા છે, પારસીઓ ૧૮ ટકા વધ્યા છે, ત્યારે જૈનો ૩ ટકા ઘટ્યા છે.

૧૮૮૧ થી ૧૮૯૧ આ દસ વર્ષમાં જૈનોમાં ૧૫ ટકાનો વધારો બતાવ્યો છે પણ એ બરાબર નથી, કારણકે પહેલવહેલાં જૈનોને જુદા ગણવામાં નહોતા આવ્યા અને હજારો ગામોમાં જૈનોએ હિંદુઓ તરીકે પોતાના નામ લખાવી દીધાં હતાં, એટલે મને તો તે વધારો ચોક્કસ વધારો નથી જણાતો અને એ પ્રમાણે ગણીએ તો ૧૬ ટકાનો ઘટાડો ઓછામાં ઓછો ગણી શકાય.

પ્રાંતવાર તપાસતાં જો ત્રણ પ્રાંતો સિવાય બધામાં ઘટાડો જ માલુમ પડે છે. બંગાળ, રજપૂતાના એજન્સી, મહેસર રાજ્યમાં કોઈક

વધારે માલુમ પડે છે. પણ જ્યાં જૈનો મોટી સંખ્યામાં રહે છે તેવા મુંબઈ પ્રેસીડન્સી, અજમેર, મારવાડ, વગેરે જગ્યાએ બધા પ્રાંતોમાં ઘટાડો જોવામાં આવે છે.

સમાજની નાડ તપાસવા માટે, આંતરિક સ્થિતિ જોવા જાણવા માટે વસ્તી પત્રક એક આરસી બરોબર છે. અને તે જોવાથી સમાજનું પ્રતિબિંબ યથાર્થિત જાણી શકાય છે, પણ સરકારી વસ્તીપત્રકમાંથી અનુમાને આંકડાઓ મળી આવે તેથી સંતોષ માનવો ન જોઈએ.

આપણે જાંઘ શકીએ છીએ કે જૈન કામને માટે વિશ્વાસપાત્ર આંકડા આપણને ૧૯૨૧ ના પણ નથી મળી શકતા—મુંબઈ ઇલાકાના આંકડા જોવાથી માલુમ પડે છે સ્થાનકવાસી તે હુંડીઆને જુદા ગણ્યા છે અને આશ્ચર્ય તો એ છે કે ૮૩૫૬૬ તો નહિ ગણવામાં આવેલ જૈન વસ્તીના છે. આ શું બતાવે છે.

જૈન સમાજના મુખ્ય બે શ્રીરકા સ્વેતાંબર અને દિગંબર અને સ્વેતાંબરમાં મૂર્તીપૂજક અને સ્થાનકવાસી આમ ત્રણ વિભાગના જુદા જુદા આંકડા આપણે મેળવવા જોઈએ અને જ્યારે આ આંકડાઓ વિશ્વાસપાત્ર રીતે મળે ત્યારે જ જૈન સમાજનું હાર્દ આપણે જાણી શકીએ અને સામાજિક-સાંસારિક પરિસ્થિતિ જાણી શકીએ.

આ માટે એક તો એ ઉપાય છે કે ત્રણ સમાજો પોતાની જુદી જુદી ડીરેક્ટરી કરવી અને તેમાં જરૂરી બધી માહિતીનો સમાવેશ કરવો. આ માટેનો પ્રયત્ન પહેલાં કરવામાં આવ્યો હતો પણ તે અધૂરો જ રહ્યો છે.

ખીજું જ્યારે સરકાર તરફથી વસ્તી પત્રક થવાનું હોય ત્યારે ત્રણ સમાજ તરફથી કેટલાક ઉત્સાહી ભાઈઓએ મળીને સમાજને તથા સરકારને જરૂરી માહિતીથી જાણકાર કરવા અને તેમાં વસ્તી પત્રક બનાવવામાં મદદ કરવી. આથી વસ્તીપત્રકમાં જે ન ઇચ્છવા જેવી ભૂલો આવી જાય છે તે આવવા ન પામે.

સમાજની પરિસ્થિતિના પૂરે પૂરે ખ્યાલ ત્યારે જ આવી શકે કે જ્યારે દરેક સમાજ એક સ્વતંત્ર ‘ડીરેક્ટરી કાર્યાલય’ રાખે અને

જરૂરી માહિતી એકઠી કરે ને સમાજને તેથી જાણુકાર કરે-ડીરેક્ટરી કાર્યાલય આટલું તો કરી શકે જ-

૧ વસ્તીપત્રક, ૨ સંસ્થાઓની નોંધ, ૩ સાધુસાધ્વીની સંખ્યા, ૪ ઐન્યુએટોની નોંધ, ૫ જૈન વિદ્વાનોની સૂચી, ૬ જૈન સાહિત્યની ને સાહિત્ય પ્રકાશનની નોંધ, ૭ મરણપ્રમાણુ વગેરે ૮ આજની ઔદ્યોગિક, કેળવણી વિષયક અને સાંસારિક સ્થિતિ આ અને આવાં બીજાં ઉપયોગી કામ હાથ ધરીને સમાજને જરૂરી માહિતી પુરી પાડી શકે.

જૈન સમાજની વસ્તીનો ઘટાટા સૌથી વિશેષ છે અને તેથી ભયંકર છે. ધર્મ અને કોમ તરીકે જૈન સમાજને જીવવાનાં આ લક્ષણો નથીજ નથી. આમ ચાલ્યા કરે તો ૧૦૦ વર્ષે તો જૈન સમાજના ચૂરેચૂરા થઇ જવા પામે.

ભૂતકાળ ગમે તેટલો ઉજવળ હોય, ધર્મના સિદ્ધાંતો ગમે તેટલા ઉચ્ચ અને ઉત્તમ હોય, કોમ ગમે તેટલી પૈસાદાર ગણાતી હોય, મહાન આધ્યાસન મંદિરો હોય, અને જીવદયા પ્રતિપાળનો ઇલકાબ હોય છતાં સમાજનો દહુજ ક્ષયરોગથી પીડાતો, અને તે પણ વધતી જતી સ્થિતિમાં હોય તો તેનો ઇલાજ કયાં વિના તે જીવી ન શકે, જીવવાને હુકદાર નથી, જીવવાની ઇચ્છા છતાં જીવી શકવાની નથી.

આ ક્ષયરોગના શું કારણ છે, મૂળરોગ શું છે તે કેમ મટાવી શકાય, તે માટે શા શા ઉપાયો લેવાની જરૂર છે. તે આગલા પ્રકરણોમાં આવવાનું હોવાથી અહીં તે માટે લખવું ઉચિત ન જણાવાથી સમાજ દિને-રુઝુઓને આ દરેકે કોઠાના આંકડા મનનપૂર્વક વાંચવા અને તે ઉપર વિચાર કરવા ખાસ આગ્રહપૂર્વક વિનંતી કરું છું.

ધ.સ. ૧૮૮૧ થી ૧૯૨૧ સુધીની કુલ જૈન વસ્તી અને ટકા.

	૧૮૮૧	૧૮૯૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
કુલ.	૧૨૧૮૭૦૨	૧૪,૧૬,૬૩૮	૧૩,૧૪,૧૪૦	૧૨,૪૮,૧૮૨	૧૧,૭૮,૫૯૬
ટકા.	૪૮	૪૯	૪૫	૪૦	૩૭

ઉપરના આંકડાથી જોય શકાય છે કે દિન પ્રતિદિન જૈન સમાજમાં લયંકર ઘટાડો થતો જાય છે.

છેલ્લા પાંચ વસ્તી પત્રકોમાં જૈન તેમજ અજૈન કોમોની વસ્તીમાં થયેલ વધારો ઘટાડો.

	હિંદુ	મુસલમાન	ખ્રીસ્તી	બુદ્ધો	જૈન	પારસી
૧૮૮૧ થી ૧૮૯૧	+૧૦.૧	+૧૪.૩	+૨૨.૬	+૧૦૮.૬	+૧૫.૯	+૫.૩
૧૮૯૧ થી ૧૯૦૧	— ૩	+૮.૯	+૨૮.૦	+૩૨.૯	—૫.૮	+૪.૭
૧૯૦૧ થી ૧૯૧૧	+૫. ૦	+૬.૭	+૩૨.૬	+૧૩.૧	—૬.૪	+૬.૩
૧૯૧૧ થી ૧૯૨૧	— ૪	+૫.૧	+૨૨.૬	+૭.૯	—૫.૬	+૧.૭
૧૮૮૧ થી ૧૯૨૧	+૧૪.૯	+૩૭.૧	+૧૫૫.૨	+૨૩૮.૫	—૩.૫	+૧૯.૨

બીજી કોમો કરતાં જૈન સમાજમાં ઘટાડો જ ઘટાડો જોવાય છે. બ્યારે પારસી જેવી નાની કોમમાં અને બીજી કોમોમાં વધારો થતો આવે છે.

છેલ્લા પાંચ વસ્તી પત્રકોમાં પ્રાંતવાર ૧૦૦૦ એ જૈન
વસ્તીનું પ્રમાણ.

	૧૮૮૧	૧૮૯૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
હિંદુસ્તાન	૪૮	૪૬	૪૫	૪૦	૩૭
પ્રાંતો.	૨૩	૨૨	૨૧	૧૬	૧૮
૧ અજમેર-મારવાડ	૫૨૮	૪૬૭	૪૧૮	૪૦૫	૩૭૨
૨ આંડામાન-નિકોબાર	૨૫
૩ આસામ	...	૨	૩	૩	૫
૪ બલુચિસ્તાન
૫ બંગાલ	...	૧	૧	૧	૩
૬ બિહાર ઓરીસા	...	૧	૧	૧	૧
૭ મુંબાઇ	૧૩૨	૧૨૭	૧૨૩	૧૦૮	૧૧૧
૮ બર્મા	૧+૧	૧
૯ મધ્યપ્રાંત-ગિરાર	૫૫	૫૨	૫૬	૫૦	૪૯
૧૦ કુર્ગ	૬	૭	૬	૬	૧૨
૧૧ દિલ્હી	૨૧	૨૧	૨૧	૨૦	૯૬
૧૨ પંજાબ	૧૭
૧૩ મદ્રાસ	૮	૮	૭	૭	૬
૧૪ નોર્થ વેસ્ટ પ્રોવીનસીસ
૧૫ સંયુક્ત-પ્રાંત	૧૮	૧૮	૧૮	૧૬	૧૫

	૧૮૮૧	૧૮૯૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
દેશી રાજ્યો એન્જ-સીઓ	૧૪૦	૧૪૦	૧૩૬	૧૧૪	૧૦૪
૧. આસામ સ્ટેટ (મણીપુર)	૩	૩
૨. બલુચીસ્તાન સ્ટેટ
૩. બરોડા સ્ટેટ	૨૧૪	૨૦૮	૨૪૭	૨૧૪	૨૦૩
૪. બેંગાલ રાજ્યો	૨	૩	૫	૭	૬
૫. બિહાર ઓરીસા રાજ્યો	૧
૬. મુંબાઇ રાજ્યો	૪૦૬	૩૯૧	૪૪૬	૩૭૫	૩૬૦
૭. સેન્ટ્રલ ઇન્ડીઆ } ૮. ગ્વાલિયર રાજ્ય }	૫૪	૮૭	૧૩૧	૯૪	૭૪ ૧૨૨
૯. મધ્યપ્રાંતનાં રાજ્યો	૧	૩	૫	૫	૭
૧૦. દેદ્રાગઢ રાજ્ય	૮	૨૪	૧૮	૧૬	૧૫
૧૧. કાશ્મીર સ્ટેટ	...	૨	૧	૧	૨
૧૨. મદ્રાસ સ્ટેટ કોચીન સ્ટેટ ટ્રાવનકોર સ્ટેટ ૧ ૧ ...
૧૩. માઇસોર સ્ટેટ	૨૬	૨૭	૨૫	૩૦	૩૫
૧૪. નોર્થ વેસ્ટ પ્રો.એન્જ-સી
૧૫. પંજાબ સ્ટેટ	૧૮	૧૪	૧૬	૧૭	૧૬
૧૬. રજપુતાના એન્જ-સી	૩૭૫	૩૩૮	૩૪૯	૩૧૬	૨૮૪
૧૭. સિક્કીમ સ્ટેટ	૧
૧૮. સંયુક્ત પ્રાંત રાજ્યો	...	૩	૨	૪	૨

સન ૧૯ અને ૧૯૨૧ ની પ્રાંતવાર જૈન વસ્તી.

		૧૯૧૧	૧૯૨૧	
	હિંદુસ્તાન	૧૨૪૮૧૮૨	૧૧૬૯૫૯૬	
૧	અજમેર-મારવાડ	૨૦૩૦૨	૧૮૪૨૨	પંજાબ દિલ્હી.
૨	આસામ	૨૩૬૮	૩૫૦૩	
૩	બંગાળ	૬૨૦૬	૧૩૩૭૬	
૪	બિહાર અને ઓરીસા	૪૪૪૦	૪૬૧૦	
૫	મુઝબ દલાકા અને દેશીરાજ્યો	૪૮૬૯૫૨	૪૮૧૬૫૦	
૬	મધ્ય પ્રાંતો બિરાર	૭૦૨૫૮	૬૬૭૯૪	
૭	મદ્રાસ	૨૬૬૬૫	૨૫૪૬૩	
૮	પંજાબ-દિલ્હી	૩૬૬૩૭	૪૧૩૨૧	
૯	આગ્રા-આક્રિ	૭૫૪૨૭	૬૮૧૧૧	
૧૦	બીજા પ્રાંતો	૬૦૬	૧૩૫૭	
૧૧	વડોદરા રાજ્ય	૪૩૪૬૨	૪૩૨૨૩	
૧૨	મધ્યહિંદ એજન્સી	૮૭૪૭૧	૮૩૩૩૭	
૧૩	હૈદરાબાદ રાજ્ય	૨૧૦૨૬	૧૮૫૮૪	
૧૪	મૈસૂર રાજ્ય	૧૭૬૩૦	૨૦૭૩૨	
૧૫	પંજાબનાં દેશી રાજ્યો	૭૧૩૮		
૧૬	રજપુતાના એજન્સી	૨૩૨૩૬૭	૨૭૬૭૨૨	
૧૭	બીજાઓ	૨૮૩૭	૬૬૩	

મુંબઈ ઇસાકામાં શ્વેતાંબર દિગમ્બરની સંખ્યા.

	૧૯૦૧	૧૯૨૧
કુલ જૈનોની સંખ્યા	૫, ૩૫, ૯૫૦	૪, ૮૧ ૩૪૨
શ્વેતાંબર	૬૪, ૫૩૨	૨, ૫૦ ૮૨૨
દિગમ્બર	૬૭, ૬૪૫	૧, ૪૬ ૯૫૪
નાની સંખ્યા ધરાવનાર જૈનો	૯૫૭	
જાતી તરીકે નહીં ગણવામાં આવેલ જન વસ્તી	૪૦૨ ૮૧૬	૮૩ ૫૬૬

સને ૧૯૨૧ની પ્રાંત વાર મુંબઈ ધલાકાની ત્રણે ફીરકાની
જૈન વસ્તી.

પ્રાંતનું નામ.	શ્વેતાંબર.				દિગંબર.	
	સ્થાનક- વાસી,	દેરાવાસી.	કુંડીયા	નહિ આ- ળખાયેલી શ્વેતાંબર જનો.	દિગંબર.	નહિ ગણ- વામાં આ- વેલી જૈન વસ્તી
મુંબઈ ધલાકાની કુલ જૈન વસ્તી	૪૫,૦૫૭	૪૦,૦૭૬,	૧૧૫	૧,૬૫,૫૭૪	૧,૪૬,૯૫૪	૮૩,૫૬૬
મુંબઈ શહેરની જૈન વસ્તી	૨૪૨	૫૧૮૭	૧૨૨૫	૧૭૨૩૦
મુંબઈ શહેરન લગતાં પરાની	૫૫	૪૮	૧૩	૧૮૭૩
ઉત્તર વિભાગ	૨૮૯૯	૭૨૨	૬૩	૩૬૦૯૬	૫૧૬૬	૧૪૪૨૦
મધ્ય વિભાગ	૧૨૫	૯૬૨૭	૨૬૪૮૨	૩૧૬૦૦
દક્ષિણ વિભાગ	૪૮૮૯	૪૫૯૭૦	૮૯૩૫
સીધ	૧૫૩૪
કાઠીઆવાડ	૨૦,૫૦૫	૭૪૪૧૪	૩૭૯૩	૫૭૪૭
કુરુ	૨૦,૫૩૮	૩૯૩૫૪	...	૧૪૮૨	૧	...
મહીકાંઠા એજન્સી	૧૦	૬૯૨૧	૨૬૮૩	...
રેવાકાંઠા	૩૪૧	...	૫૨	૨૨૩૩૬	૧૭૩	૮૭૪
પાલનપુર	૭૮૮	૩૭૩૭૧	૩
સધર્ન મરાઠા કન્ડ્રી સ્ટેટસ	૫૬૭	૨૨૦૯૧	૧૦૫
બાકીનાં બીજાં રાજ્ય	૩૩૮	૨૨૭૭	૧૮૨૭	૭૩૦

કોલમ ૨-૫-૬-૭ માં ૪૯૪૨, ૧૫૪, ૫૧૫ ના સરવાળામાં ભૂલ છે.

વડોદરા રાજ્યમાં ત્રણે ફીરકાની સંખ્યા.

	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
શ્વેતાંબર	૩૪૪૧૦	૩૫૪૬૦	૩૫૨૬૭
દીગંબર	૯૫૬૯	૪૩૮૯	૩૬૬૯
સ્થાનકવાસી	૪૨૮૧	૨૬૧૩	૩૫૨૪
પંથ વિનાના જૈન	૭૭૩

વર્તમાન સ્થિતિ (ચાલુ)

કેળવણી.

કેળવણીને લગતા આંકડાઓ તપાસતાં માલુમ પડે છે કે શિક્ષણના ક્ષેત્રમાં ખીજી કામો કરતાં જૈનસમાજ ખીજા નંબરે પુરૂષોની કેળવણીમાં અને ચોથા નંબરે સ્ત્રીઓની કેળવણીમાં આવે છે. (I-II) એટલા પુરૂષો સંતોષ આપણે કદાચ લઈ શકીએ કે બંનેની કેળવણીમાં આપણે ધીમે ધીમે આગળ વધીએ છીએ અને સ્ત્રીકેળવણીમાં તો આપણે સંગીન વધારો કર્યો કહી શકાય—કેમકે ૧૮૯૧ ના વસ્તી પત્રકમાં પ્રતિહજાર માત્ર ૯ નવ સ્ત્રીઓ લણેલી હતી ત્યારે ૧૯૦૧ માં બમણા વધારો થઈને ૧૮ ની સંખ્યા આવી અને ૧૯૧૧ માં તે વધીને ૪૦ ની સંખ્યા થઈ ત્યારે છેલ્લા વસ્તીપત્રક પ્રમાણે ૭૬ મુખી સંખ્યા આવી છે આશા છે કે આ વધારો પ્રતિ વર્ષ વધે જાય તો તેટલા પુરતું આપણે અભિમાન જરૂર લઈ શકીએ, પણ ખીજી બાજુનો વિચાર આપણને નિરાશ કરે છે કે જૈન વસ્તીના પ્રમાણમાં સેંકડે ૨૫-૨૬ ટકા જેટલો જ જૈન વર્ગ લખી વાંચી શકે છે. એટલે ૭૫ ટકા-પોણા ભાગ એટલે ૮-૮૧ લાખ જેનો અજ્ઞાનરૂપી અધિકારમાં સડી રહ્યાં છે. નવજીવન-નવયુગ કે કર્મયુગના સાહિત્યનો તો સ્વાદ ભાગ્યેજ ૫-૮ ટકા લઈ શકતા હશે. કેટલું દયાજનક અને વિચારણીય ગણાય ? અને સ્ત્રીકેળવણીનો વધારો નેવા છતાં એકંદરે સેંકડે ચાર-પાંચ ટકા સ્ત્રીઓ લખી વાંચી જાણે છે. જે માતાઓ ઉપર શુદ્ધ-સંસારનો જવાબદારી ભર્યો ભાર છે. દેશના સાચા રત્નોને સેવકોને જન્મ, આપનાર માતાઓ જ્યાં અજ્ઞાનના અધારા કુવામાં અથડાઈ રહી છે ત્યારે ભવિષ્યના ઉત્થાનને માટે આશાના ચિન્હો સરખાં પણ ક્યાં દેખાય છે ?

૧૯૧૧ અને ૧૯૨૧ ના કેળવણીના આંકડાઓ તપાસતાં માલુમ પડે છે કે ૧૯૧૧ માં જૈન કામમાં ૬,૪૩, ૫૫૩ પુરૂષોમાંથી લગભગ ૪૮ ટકા લણેલાઓ છે. એટલે ૩,૧૮,૫૮૫ પુરૂષોને લખતાં વાંચતાં આવડે છે. ૧૯૨૧ માં-૬,૧૦ ૨૭૯ પુરૂષોમાં, લગભગ ૫૦ ટકાથી.

ભણેલાઓએ એટલે ૩, ૧૨, ૪૧૬ પુરૂષોને લખતાં વાંચતાં આવડે છે. ૫ થી ૧૫ વર્ષની વયના—(૧૯૧૧ પ્રમાણે) ૧,૪૧૨:૭ છાત્રાઓમાં ૪૦, ૨૫૩ બાળકો શાળાઓમાં અભ્યાસ કરે છે એટલે ૨૮ ટકા થયા—ત્યારે ૧૯૨૧ પ્રમાણે ૫ થી ૧૫ વર્ષની વયના—૧,૫૦૮૦૯ છાત્રાઓમાં ૫૨,૧૭૬ બાળકો શાળાઓમાં અભ્યાસ કરે છે, એટલે ૩૮.૬ ટકા થયા.

કન્યાઓની સંખ્યા તપાસતાં માલુમ પડે છે કે ૧૯૧૧ પ્રમાણે ૫ થી ૧૫ વર્ષની જૈનકન્યાઓની સંખ્યા ૧,૨૬,૩૧૩ છે. જેમાંથી ફક્ત ૧,૬૨૨ કન્યાઓ શાળામાં અભ્યાસ કરે છે. એટલે પાંચથી છ ટકા માત્ર કેળવણી લે છે, આ અત્યંત શોચનીય ગણાય. ૧૯૨૧ ના વસ્તી પત્રક પ્રમાણે ૫ થી ૧૫ વર્ષની કન્યાઓ ૧,૩૬,૫૬૦ માં ૧૩,૨૨૨ એટલે ૧૦ ટકા લગભગ કેળવણી લે છે. જોકે ૧૯૧૧ ના વસ્તી પત્રક કરતાં આ આંકડો ઠીક વધ્યો છે, પણ સ્ત્રી કેળવણી માટે એ અત્યંત શોચનીય છે. (III).

હવે આપણે મુંબઈ ઇલાકાની શાળા કોલેજોમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની છેલ્લા ૧૧ વર્ષની સંખ્યા તપાસીએ—(ટેબલ IV)

પહેલી નજરે આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે પ્રાથમિક શાળામાં ૧૫ હજારથી ૨૧ હજાર સુધી આંકડો ગયો છે, પણ ઇ. સ. ૧૯૨૩ અને ૧૯૨૪ ના આંકડા પ્રિન્સિપલ દીલગીરી ઉપજાવનારા છે. અને પ્રાથમિક શાળાઓમાં અભ્યાસ કરતા ૧૫-૧૬ હજાર વિદ્યાર્થીમાંથી માત્ર ૧૨-૧૩ ટકા માધ્યમિક શાળાઓમાં જાય છે અને માત્ર એક ટકા ઉચ્ચ શાળાઓમાં જાય છે—એ ખાસ ધ્યાન ખેંચનારી ખામત છે.

ચારે ટેબલના આંકડાઓ ધ્યાન પૂર્વક જોઈ જવાની હું સમાજ હિતચિંતકોને પ્રાર્થના કરું છું.

જૈન સમાજ વ્યાપારી સમાજ છે. શ્રીમંત કોમ છે—જૈન સમાજે તત્વજ્ઞાની અને અદિતીય વિદ્વાનો આપ્યા છે. દાનવીરોની જોડી ભારતવર્ષના ઇતિહાસમાં ભાગ્યેજ મળી આવે. મસજિદો ને મંદિરો—વાવ—કુવાને તળાવો બંધાવી આપવાની પરમ ઉદારતા એ દાનવીરોજ બતાવી શકે. દુષ્કાળમાં કોહારના કોહાર રાજા—પ્રજા—ગરીબ—અમીરને માટે ખુલ્લા મૂકના એજ જગડ જેવા દાનવીરનું

કામ છે. રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિમાં-રાજ્યની ધૂરા ધારણ કરવામાં પણ એ મુંઝવેલોને ભામાશાહ જેવાએ નામને કીર્તી અમર કરી છે. આવો ભવ્ય ભૂતકાળ જે સમાજને વારસામાં મળ્યો હોય તે ભવિષ્યને ઉજવળ ન બનાવી શકે તો પછી કોનો દાવ ! આજની દશા-કેળવણી સબંધી સ્થીતિ વ્યાપારી સમાજને છાજતી નથીજ નથી. બાળકો કે સ્ત્રીઓ પુરૂષો કે યુવકો-એક બાળક જે સમાજમાં કેળવણીના મધુર રસ પીતું હોયું જોઈએ ત્યાં આજે કેવી શાસ્ત્રનીય સ્થીતિ છે-કેવો અજ્ઞાન રૂપી ગાઠ અંધકાર ફેલાયેલો છે. પાશ્ચાત્ય કેળવણી પદ્ધતિના અનુકરણથી આપણે કશું નથી મેળવ્યું એમ કહીએ તો ખોટું નથી-અનેક સંસ્થાઓ હોવા છતાં કોઈ પણ પ્રાણવાળી સંસ્થા નથી જોવાતી-અને આજ સુધીના ફક્ત ઉપરથી તે જોઈ શકાય છે કે સાચા સંવકો કે કાર્યવાહકો આપણે નથી મેળવી શક્યા.

સંસ્થાઓની જરૂર છેજ પણ આજે જે રીતે કામ ચાલી રહ્યું છે તે બદલાવવાની જરૂર છે-૫૦ સંસ્થાઓ કરતાં એજ આદર્શ હોય તે ઇષ્ટ છે આપણામાં એક પણ દક્ષિણા મૂર્તિ નથી થઈ શક્યું-સ્વતંત્ર વિદ્યાપીઠની વાતજ ક્યાં-મારી તો માન્યતા છે-ચોક્કસ માન્યતા છે કે આપણું સ્વતંત્ર શિક્ષણની યોજના અને વિદ્યાપીઠ કાર્યા સિવાય છૂટકોજ નથી-ત્યારેજ આપણે બધી સંસ્થાઓનું સંગઠન અને નિયમન કરી શકાયું-ત્યારેજ લાખો રૂપીઆનો સદઉપયોગ થયો ગણારો-આજે ધાર્મિક કેળવણીની કેવી ખૂરી દશા છે. તે તરફ પત્તિ ધ્યાનથી જોવામાં આવે તો આપણને જણાઈ આવશે કે માધ્યમિક અને ઉચ્ચ કેળવણીમાં ધાર્મિક શિક્ષણને સ્થાન ન હોવાથી જૈન સાહિત્ય-તત્ત્વજ્ઞાનનું ઇંટાભાર જ્ઞાન-પ્રાથમિક પણ આપણા યુવકોમાં નથી હોતું.

આપણી એક એક પાઠશાળા પ્રાથમિક શિક્ષણ શાળા બની શકે છે. અને તે પણ માત્ર થોડા ઘણા ફેરફારથીજ-રાત્રિશાળાને બદલે તે સવારની શાળાઓ થાય-તેમાં પ્રાથમિક શિક્ષણના પદ્ધતિસર વર્ગો ગોઠવવામાં આવે તો ધાર્મિક શિક્ષણ સાથે આપણે પ્રાથમિક શિક્ષણને ઉત્તમ લાવી શકીએ અને માધ્યામિક શિક્ષણ માટે આપણી દરેક સંસ્થા સ્વતંત્ર શાળા ખોલી શકે. મહાવીર વિદ્યાલય સ્વતંત્ર કોલેજથી શરૂ

કરી ધીરેધીરે વિદ્યાપીઠ કાયમ કરી શકે. આ રીતે આપણે શિક્ષણને વધારી શકીએ.

બીજું વ્યાપારી સમાજને વેપાર સંબંધી શું શિક્ષણ મળે છે ? તે માટે પણ માધ્યમિક શિક્ષણમાંથી શરૂઆત થવી જોઈએ-હજારો યુવકો અધૂરો અભ્યાસ છોડી નોકરી માટે દોડે છે-તેઓને નથી હોતું 'વેપારનું' જ્ઞાન કે નથી જાણતા નામું ઠામું કે હિસાબ, તેથી બે ચાર વર્ષ અથડાવું પડે છે અને તેમાં તે પોતાની શક્તિનો વિકાસ નથી કરી શકે.

પાંચ-પચીસ સ્ટેલરશીપોથી આપણે ગ્રંથીન પરિણામ નથી લાવી શકવાના. આખી યોજનાને બળ આપવું જોઈએ. અને ગામે ગામ તે શહેરે શહેર આ યોજના ફળવતી થાય તે માટે પ્રયાસ કરવા જોઈએ.

આજે આપણે એવા દાનવીરાનો, શ્રીમંતોનો અને ત્યાગી-ઓની જરૂર છે કે જે સમાજને માટે-ભવિષ્યના બાળકો માટે અને ધર્મપ્રેમ માટે લાખોના દાન આપી અમર કીર્તી કરે અને સાચું નામ મેળવે.

સને ૧૯૨૧ માં પ્રતિ હજારે દરેક ધર્મોના કેળવાયેલા
સ્ત્રી પુરૂષોની સંખ્યા.

	૦	૧૦૦	૨૦૦	૩૦૦	૪૦૦	૫૦૦	૬૦૦	૭૦૦	૮૦૦
પુરૂષો	સ્ત્રીઓ								
પારસી	૭૮૯	૬૭૨							
જૈન	૫૧૪	૬૧							
બુદ્ધ	૪૮૪	૬૧							
ખ્રીસ્તી	૩૦૯	૧૮૦							
બધા ધર્મો	૧૨૨	૧૮							
હિંદુ	૧૧૫	૧૪							
સીખ	૯૪	૧૪							
મુમક્ષમાન	૮૧	૭							
ધર્મો	૧૪	૧							
પુરૂષો	સ્ત્રીઓ								

પ્રતિહજર (૧૦૦૦) પુરૂષે ભણેલા પુરૂષોની સંખ્યા.

	૧૮૯૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
હિંદુઓ	૮૩	૬૪	૧૦૧	૧૧૫
સીખ	૮૩	૯૮	૧૦૬	૯૪
જૈન	૪૬૨	૪૭૦	૪૨૫	૫૪
પારસી	૫૮૩	૭૫૬	૭૮૨	૭૮૯
બાહ્ય	૪૧૧	૪૦૧	૪૦૪	૪૮૪
મુસલમાન	૫૪	૬૦	૬૯	૮૧
ખ્રીસ્તીઓ	૨૭૩	૨૯૧	૨૯૩	૩૦૯

જૈનોના કેળવણીના ક્ષેત્રમાં બીજા નંબર આવે છે.

પ્રતિહજરે ભણેલી સ્ત્રીઓની સંખ્યા.

	૧૮૯૧	૧૯૦૧	૧૯૧૧	૧૯૨૧
હિંદુઓ	૩	૫	૮	૧૪
સીખ	૩	૭	૧૪	૧૪
જૈન	૯	૧૮	૪૦	૭૬
પારસી	૩૯૮	૫૩૮	૬૩૭	૬૭૨
બાહ્ય	૨૨	૪૨	૫૮	૯૬
મુસલમાન	૨	૩	૪	૭
ખ્રીસ્તીઓ	૯૭	૧૨૫	૨૨૫	૧૮૦

સ્ત્રીઓમાં જૈન સમાજનો ચોથો નંબર આવે છે પણ દરેક વસ્તી પત્રકમાં સંગીન વધારો થતો આવે છે, તે સંતોષકારક જરૂર છે.

મુંબઈ ઇતિહાસની શાળાઓ તથા કોલેજોમાં અભ્યાસ કરતા વિદ્યાર્થીઓની છેલ્લા ૧૨ વર્ષની સંખ્યા.

વર્ષ	વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા.			
	પ્રાથમિકશાળામાં	માધ્યમિક શાળામાં.	ત્રિશિષ્ટશાળામાં.	કોલેજોમાં
૧૯૧૪	૧૬૬૮૬	૨૦૯૩	૧૫૬	૧૮૭
૧૯૧૫	૧૭૦૬૪	૨૨૩૫	૧૫૯	૨૪૨
૧૯૧૬	૧૭૦૬૪	૨૩૨૩	૨૩૪	૧૯૨
૧૯૧૭	૨૧૬૨૩	૨૮૪૪	૨૩૩	૧૯૧
૧૯૧૮	૧૬૭૧૪	૨૪૫૮	૩૫૩	૨૭૪
૧૯૧૯	૧૮૨૯૧	૩૦૪૦	૨૧૦	૨૨૮
૧૯૨૦	૧૯૧૧૩	૨૮૬૧	૩૨૭	૨૪૪
૧૯૨૧	૧૯૫૩૨	૨૩૧૪	૨૫૯	૨૧૦
૧૯૨૨	૧૯૩૩૮	૨૨૫૫	૨૨૩	૨૦૧
૧૯૨૩	૧૬૪૯૭	૨૧૨૨	૩૭૮+	૧૧૧*
૨૯૨૪	૧૫૮૯૮	૨૧૮૯	૨૩૧	૪૧૭

+ આમાં ઇજનેરી ડોક્ટરી અને વ્યાપારી લાઇનના વિદ્યાર્થીઓ પણ આવી જાય છે.

* આમાં માત્ર આર્ટ-લાઇન નાજ વિદ્યાર્થીઓની સંખ્યા સમજાવી.

ઇ. સ. ૧૯૧૧ અને ૧૯૨૧ ના કેળવણી વેતાં સ્ત્રી પુરુષોની (જીન)ની નોંધ.

ઉભર.	સઘળાં.				ભણેલા.				નહી ભણેલા.				અંગ્રેજી ભણનારા.			
	કુલ	રૂપ	સ્ત્રી	કુલ	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ	પુરુષ	સ્ત્રી	કુલ
કુલ	૧૨૪૮૧૮૨	૬૪૩૫૫૩	૬૦૪૬૨૯	૩૪૨૭૦૫	૩૧૮૫૮૫	૨૪૨૦૬૧	૩૨૨૪૨૪	૨૮૨૮૧૨	૩૨૨૪૬૮	૫૮૦૫૦૯	૧૩૨૨૬૧	૧૩૦૩૦	૨૦૯	૫૪	૨૬	૧૧૭
૦-૧૦	૨૯૩૭૧૪	૧૪૭૪૧૪	૧૪૬૩૦૦	૧૦૮૫૨	૮૬૧૦	૨૨૨૪૨૪	૨૨૨૮૧૨	૨૨૮૮૧૨	૧૩૮૮૦૪	૧૪૪૦૫૮	૬૯	૫૪	૧૫	૫૪	૨૬	૩૮
૧૦-૧૫	૧૨૫૩૫૪	૬૯૧૨૯	૫૬૨૨૫	૩૬૩૨૩	૩૧૬૪૩	૪૬૮૦	૪૬૮૦	૮૮૦૩૧	૩૭૪૮૬	૫૧૫૪૫	૧૬૧૨	૧૫૭૩	૨૬	૧૫૭૩	૨૬	૩૮
૧૫-૨૦	૧૦૮૧૨૫	૫૮૮૭૬	૪૯૧૪૯	૪૧૪૩૭	૩૭૬૨૨	૩૮૧૫	૩૮૧૫	૬૬૬૮૮	૨૧૩૫૪	૪૫૩૩૪	૨૯૩૬	૨૯૦૧	૩૮	૨૯૦૧	૩૮	૩૮
૨૦ થી ઉપર	૭૨૦૯૮૯	૩૬૮૦૩૪	૩૫૨૬૫૫	૨૫૪૦૮૩	૨૪૦૭૧૦	૧૩૩૮૩	૧૩૩૮૩	૪૬૬૮૬	૧૨૭૩૨૪	૩૮૫૭૨	૮૬૧૯	૮૫૦૨	૧૧૭	૮૫૦૨	૧૧૭	૧૧૭
કુલ	૧૧૭૮૫૯૬	૬૧૦૨૭૯	૫૬૮૩૧૭	૩૫૬૮૭૨	૩૧૩૪૧૬	૪૩૪૬૩	૪૩૪૬૩	૮૨૧૭૧૭	૨૯૬૮૬૩	૫૨૪૮૫૪	૨૩૪૪૦	૨૨૨૫૫૭	૮૮૩	૨૨૨૫૫૭	૮૮૩	૮૮૩
૦-૧૦	૨૭૯૭૪૮	૧૪૦૭૫૨	૧૩૮૯૬૬	૧૬૮૪૦	૧૨૮૦૩	૪૦૩૭૨	૪૦૩૭૨	૬૨૮૦૮	૧૨૭૬૪૬	૧૩૪૬૫૯	૨૯૦	૨૫૮	૨૨	૨૫૮	૨૨	૨૨
૧૦-૧૫	૧૩૮, ૬૬૬	૭૫૨૪૧	૬૩૪૫૫	૪૮૫૫૮	૩૬૩૭૩	૬૧૮૫	૬૧૮૫	૮૦૧૩૮	૩૫૮૮૮	૫૪૨૭૦	૩૪૭૬	૩૩૧૮	૧૫૮	૩૩૧૮	૧૫૮	૧૫૮
૧૫-૨૦	૮૭, ૧૪૬	૫૨૧૦૦	૪૫૦૪૬	૪૨૬૪૬	૩૫૫૫૫	૭૦૬૧	૭૦૬૧	૫૪૫૦૦	૧૬૫૪૫	૩૭૬૫૫	૪૮૬૬	૪૭૨૩	૧૭૩	૪૭૨૩	૧૭૩	૧૭૩
૨૦ થી ઉપર	૬૬,૦૦૬	૩૪૨૧૮૬	૩૨૦,૮૨૦	૮૩૫૨૨૫	૮૫૨૩૧૫	૪૨૪૧૦૧	૪૨૪૧૦૧	૧૧૬, ૫૦૧	૨૯૭૬૭૦	૧૪૭૭૮	૧૪૨૫૮	૫૨૦	૫૨૦	૧૪૨૫૮	૫૨૦	૫૨૦

વર્તમાન સ્થીતિ (ચાલુ).

વ્યાપારિક સ્થીતિ.

આજે જેમ દરેક સવારે ડબાના ડબા ભરાઈને કાઠીઆવાડ કે ગુજરાતના યુવકો માત્ર રોટલા માટેજ પોતાનું વતન-મા બાપ અને તાંદુરસ્તી છાડીને મુંબઈ-કલકત્તા કે મદ્રાસ જેવા મોટા નરકબાનામાં હજારોની સંખ્યામાં જાય છે-જવાની ફરજ પડે છે, તેમ પહેલાં નહોતું. પહેલાના વખતમાં આટલી જીવનની હાડમારી નહોતી. ધંધા નાશ પામ્યા નહોતા અને ભુખ દુઃખ કદી નહોતું. દેશના હુવાખાણુડિ અને ખોરાક તો આજે ભાગ્યશાળીજ ખાઈ શકે છે. અને પરદેશમાં વેપાર માટે સાહસથી જનારા થોડાજ હોય છે. પહેલાના જમાનામાં આમ નહોતું. દેશમાં ધંધા ચાલુ હતા. તેમાંથી ગુજરાત તો મેળવતા પણ સારામાં સારે પેદા કરી ધર્મકાર્યોમાં ખર્ચ કરતા અને વેપારને વધારે વિશાળ બનાવવા સાહસથી પરદેશ-ગોવા-દીવ-કાચીન કે ભારત વર્ષની બહાર ધરાત, જાવા, ચીન, પણ જતા અને ત્યાંથી લક્ષ્મી લાવતા અને પોતાની સાથે ખીજા યુવકોને પણ લઈ જઈ તાલીમ આપતા.

સત્તરમા સૈકાનું એક ઐતિહાસિક વૃત્તાંત આ વાતની સાક્ષી પૂરે છે. ગાવા એ એ વખતે ભારતવર્ષનું વ્યાપારને માટે કેન્દ્રસ્થાન હતું. આ શહેર પોર્ટુગીજ લોકોનું હતું, પણ આ ગામમાં ખંભાતના વાણીયા (જેનો) ની સારામાં સારી વસ્તી હતી અને તેઓ એટલા બધા ધનાઢ્ય હતા કે ગાવાખંદરે ચાલતો વેપાર મોટા ભાગે તેમનાજ હાથમાં હતો. તેઓ મુખ્યત્વે રેશમ-સાડીન તથા ઝવેરાતનો વેપાર કરતા હતા.

યુરોપીયન મુસાફર લિન્સ્ટ્રાટેન પોતાના બ્રમણ વૃત્તાંતમાં લખે છે કે “ખીજા એક રાજપથમાં ખંભાતના વાણીઆઓ (જેનો) વાસ કરે છે. તેઓ ખંભાતમાં ઉત્પન્ન થતી દરેક પ્રકારની વેચવાની વસ્તુઓ અને ઝવેરાત વેચે છે. તેઓ હીરા, માતી ને હીપમાં છિદ્ર કરવામાં વધારે નિપુણ છે.” આ ઉપરાંત એમ પણ લખે છે કે “ગુજરાતી વાણીયાઓ ખંભાતના રહેવાસી છે. તેઓ ખાસ કરીને વ્યાપારને માટે ગાવા-દીવ-ચીઉન-કોચીન અને ભારત વર્ષનાં અન્યાન્ય

સ્થાનોમાં વાસ કરે છે. અનાજ, સુતરાઉ કાપડ, ચોખ્ખા અને બીજી વસ્તુઓ તેમાં વિશેષ કરીને ઝવેરાતનો વ્યાપાર તેઓ કરે છે....
.....વળી તેઓ કાંઈપણ જીવનું માંસ ખાતા નથી.....એઓ માંખ અને જૂ ને પણ ખાતા નથી.....એઓ શલગળ (કંદમળ વિશેષ) ફાંગળી, લસણ વગેરેને પણ ગ્રહણ કરતા નથી.....” આ જૈન સમાજની વ્યાપારી સ્થિતિ જાણવાને પુરતું છે. આજે પણ બીજા સમાજોના કરતાં જૈન સમાજ વ્યાપારી ક્ષેત્રમાં ઉચ્ચ દરજ્જાએ ભોગવે છે.

રા. રા. રણજીતરાય વાવાલાઈનો જૈનો માટેનો મત એ હતો કે “ ભૂતકાળમાંજ જૈનો ગુજરાતના અગ્રગણ્ય નાગરિકો હતા. અને હવે નથી એવું કાનાથી કહી શકાશે. ? અમદાવાદ શહેરમાં વધતા જતા મીઠા ઉદ્યોગમાં, સુરત મુંબઈના ઝવેરાતના વેપારમાં અને ન્હાનાં ન્હાનાં ગામડાઓમાં પણ જૈનોને મોખરે રહેતા કોણે નથી જોયા ! આધુનિક ગુજરાતમાં વેપાર અને ઉદ્યોગદ્વારા પૈસા પેદા કરનાર વર્ગમાં જૈનો પણ આગળ પડ્યા છે. જૈનો ધનાઢ્ય હોવાથી, વેપારી હોવાથી, અને ધણા સાંસારિક બંધનોથી મુક્ત હોવાથી સામાન્ય કહેવત થઈ પડી છે કે સરસ્વતીનું આશ્રણને ઘર પીઝેર છે અને જૈનોને ત્યાં સાસરું-”

આ વિચારો જૈન સમાજને માટે ગૌરવયુક્ત છે. વેપારી સમાજમાં જૈનોની સારી પ્રતિષ્ઠા છે. અને આ ગુજરાત માટે છે એમ નહિ પણ બહારના દેશોમાં પણ જૈનો પ્રદીપ્ત છે. અને વ્યાપારને જમાવતા જાય છે. અરબસ્તાન કે પારિસ, આફ્રિકા કે જર્મની સુધી પણ તેઓએ પોતાના હાથ ફેલાવ્યા છે અને તેઓ વેપારનું ક્ષેત્ર વધારતાં જાય છે.

કર્નલ ટ્રાટે તે રાજસ્થાનમાં ત્યાં સુધી કહ્યું છે કે જૈન લોકોના હાથમાંથી હિંદનું અડધું નાણું પસાર થાય છે.

મુંબઈ ઇલાકાના જૈનોની ૧૯૧૧ ની આલોગિક સ્થિતિ વિશેના આંકડા મળી આવવાથી નીચે પ્રમાણે આપું છું.

	ખરેખરા કામ કરનાર	આશ્રિત	ગુજરાત માટે કામ કરનાર	વધારાને માટે કામ કરનાર
પુરૂષ	૧૯૫૯૨	૧૧૦૭૨	૧૦૨૫૬	૩૭૮
સ્ત્રી	૭૪૩	૨૨૧૪૬	૭૬૬	૩૨

	માનવતા ધંધા કરનાર	વેપારી	રાજ વહીવટ કરનાર	વકીલ ડોક્ટર
પુરૂષ	૨૩૭	૧૩૭૬૩	૨૧૮	૩૦૬
સ્ત્રી	—	૮૭૫	૧	૧૪
		કેન્દ્રાક્ટર	મજૂર	ભીખારી ગુન્હેગાર
પુરૂષ		૧૦૬૬	૭૧	૬૪
સ્ત્રી		૯	૫૧	—

આથી વેપારી સ્થિતિ જાણી શકાય કે ખરેખરા કામ કરનાર, વેપારી, કેન્દ્રાક્ટર તથા ગુજરાન માટે માટે કામ કરનારની સંખ્યા ઘણી વધારે છે, ત્યારે મજૂર ભીખારી અને ગુન્હેગારની સંખ્યા નજીબી છે.

આ સાથે એક વાત વિચારવા જેવી છે કે આજે વ્યાપાર—સાચો વ્યાપાર નથી રહ્યો. શેર ખજાર સદાખજાર અને દરેક જાતની આડત —કમીશન કે દલાલીના વેપાર હિંદમાં રહ્યા છે—તેથી વેપારી સમાજને અને હિંદને ભારે નુકશાન પહોંચ્યું છે. અજાણી એરંડા—સોનું ચાંદી, રૂ, સૂતર, ખાંડ અને એવી દરેક ચીજમાં આજે સદો વધી પડ્યો છે—હજારો ઉગતા યુવાનોને આનો ચડસ લાગ્યો છે. અને તેથી ભવિષ્યમાં નુકશાન છે. સૌને ખાવા ખનાવીને હજારની આંતરડી કકળાવીને માલદાર બનવાના આ ઢંગ ન્યાયી ન ગણી શકાય—અને ભવિષ્યની પ્રજા પણ આથી સાચું મહેનતનું કામ કરવાની શક્તિ વિનાની, મોજશાખી અને ઉડાઉ બની જાય છે. અને કયે વખતે શું થશે તે વિશે શંકા રહે છે. એટલે સાચા જૈને આ સદ્કાનો વેપાર ન કરવા પ્રતિજ્ઞા લેવી જોઈએ.

હજારો યુવકો જે દિવસે દિવસે આ કામમાં ફેસાતા જાય છે, પોતાની જીંદગી બગાડી રહ્યા છે તે ત્યારેજ છૂટશે જ્યારે સદ્કાનો વેપાર મોટા ગણાતા લોકો ધર્મ સમજીને છોડી દેશે.

હવે તો ઔદ્યોગિક વેપાર માટે આપણે કાંઈક કરવું જોઈએ અને સાથે સાથે જીના ધંધાને આપણે વ્યવસ્થિત રીતે શરૂ કરવા જોઈએ. જીના ધંધાઓમાં જે ખરકત અને સરવાળે લાભ છે તે સદા કે દલાલીના વેપારમાં—કે કમીશનના વેપારમાં નથી—ખરેખરી શક્તિ તેમાંજ ફળવાય છે, અને વેપારી શુદ્ધિવાળો માણસ પોતાની શુદ્ધિનો સાચો ઉપયોગ અહીંજ કરી શકે છે.

એટલું ખર્ચ કે જ્યારે એ ચોપડી પણ નહિ ભણેલો—યા જેને ધોળા ઉપર કાળું કરતાં—પોતાની સહી કરતાં પણ ન આવડે તેવા માણસને લખપતિ થએલ જેમને જેમ્મી એમ થઈ જાય કે ભણી ગણીને શું કરવાના હતા, પણ એ ખ્યાલ ખોટો છે. હજારે કે લાખે લાગ્યવશ કોઈ એમ લખપતિ થાય એટલે બધા તેમ થઈ જશે તે માનવું બૂલભરેલું છે. કેળવાએલો માણસ અને વ્યાપારી ક્ષાઈનનો અભ્યાસ કર્યો હોય તેવો માણસ પ્રમાણિક રીતે પોતાનો વેપાર જમાવી શકે, અને તેમાં પોતે શાંતિથી સારામાં સારી કમાણી કરી શકે.

જેન યુવકોની આજે એ સ્થિતિ છે કે નોકરી સિવાય તેઓને મહેનતનો ધંધો કરવો કે કોઈ આંધોગિક કામ શીખવું પસંદ નથી, પણ તે સિવાય આપણો ઉદ્ધારજ નથી.

વર્તમાન સ્થિતિ (ચાલુ)

શહેરી જીવન ને ગ્રામ્ય જીવન.

હિંદુસ્તાનમાં ૨૩૧૬ શહેરો અને ૬,૮૫,૬૬૫ ગામડાંઓ છે. જૈન વસ્તીમાં ૩,૮૮૩૦૭ સ્ત્રી પુરૂષો માત્ર શહેરોમાં વસે છે. ત્યારે લગભગ બમણી વસ્તી ૭,૭૮૨૮૯ ગામડાંઓમાં રહે છે. ૨૩૧૬ શહેરોમાં—મોટા મોટા પહેલા દરજ્જાના શહેરો સિવાય ખીજા નાના શહેરોમાં જૈન વસ્તી બહુ ઓછી છે—૪૫-૫૦ શહેરમાં હજાર ઉપર વસ્તી છે, બાકી ૫૦-૬૦ શહેરોમાં ૫૦૦ થી ઓછી વસ્તી છે.

મુંબઈ ઇલાકા, દેશીરાજ્યો, રજપૂતાના, પંજાબ, અને અજમેર મારવાડમાં ગામડાંઓમાં વસ્તી વધારે પ્રમાણમાં છે.

ધણાઓનું ધારવું એમ હશે કે જૈન કામ શહેરોમાંજ વધારે છે, ગામડાંઓમાં બહુ ઓછી હશે તે ખ્યાલ ખોટો છે. એટલું ખર્ચ કે જેમ ગામડામાં વેપાર ધંધો પડી લાગે છે, કુટુંબનું એકાદ માણસ કોઈ શહેરમાં નોકરી યા કામકાજ કરવા જાય છે, બાળકોને કેળવણી ગામડામાં પૂરી અપાતી નથી યા છોકરાં વરાવવાં હોય છે—આવાં કેટલાંક કારણોથી

ધીમે ધીમે જૈન કુટુંબો પાણુ ગામડામાંથી શહેરોમાં આવતાં જાય છે. દર વર્ષે આ વધેજ જાય છે. એ સમાજને માટે હિતકર નથી—એટલા માટે હિતકર નથી કે ગામડામાંથી ખેતી અને મહેનતનું કામ તેમજ ખરા વેપાર છાડીને નોકરી કે ગુજરાન પુરતું મેળવવા—રોટલા માટેજ શહેરોમાં આવી પડેલાં કુટુંબો શહેરના જીવનથી અને અનેક જાતની પીડાથી દુઃખી થાય છે, અને છેવટે જીમીરીના ભાગ થઇ પડે છે.

આમ જીવનમાં જે સુખને સંતોષ છે, તે શહેરી જીવનમાં નથીજ. જોકે આજે ગામડાં પાણુ સુખ અને સંતોષના ભવનને બદલે અવ્યયસ્થિત, ગંદાને અનેક જાતની અગવડતાવાળાં અને વેપારના કસ વિનાના થતાં જાય છે. છતાં છેવટે એજ જીવન પસંદ કરવા જેવું અને ઇચ્છુ છે.

શહેરો અને ગામડાંઓમાં રહેતી જૈન વસ્તીનું તેમજ મોટાં મોટાં શહેરોમાંની જૈન વસ્તીનું પ્રમાણ બતાવતાં બે ટેબલો આ સાથે જોડવામાં આવ્યાં છે, તે વાંચી જવા વિનંતી છે.

ઈ. સ. ૧૯૨૧ માં શહેર અને ગામડાંઓમાં રહેતી વસ્તી.

પ્રાંતોના નામ	કુલ વસ્તી	શહેરો	શહેરોમાં વસ્તી	ગામડાંઓ	ગામડાંઓમાં વસ્તી
અજમેર-મારવાડ	૧૮,૪૨૨	૫	૬૨૬૩	૭૪૬	૧૨,૧૫૯
આસામ	૩,૩૬૭	૨૮	૧૧૬૩	૩૦૬૫૭	૨૨૩૪
બલુચિસ્તાન	૧૭	૬	૯	૧૪૯૫	૮
બંગાલ	૧૨,૮૬૩	૧૩૦	૮૩૫૮	૮૪૦૮૧	૪૫૦૫
બિહાર-ઓરિસા	૪,૩૧૧	૭૫	૧૩૪૪	૮૪૮૧૪	૩૦૬૭
બોમ્બે પ્રેસીડન્સી	૧,૧૪,૭૦૯	૨૦૩	૮૯૯૩૩	૨૬૫૨૮	૧૨૪૭૭૬
બર્મા	૧,૧૩૫	૭૯	૬૯૦	૩૫૦૦૫	૪૪૫
મધ્ય પ્રાંત-ખીરાર	૬૮,૨૮૬	૧૧૩	૨૦૨૬૦	૩૯૦૨૪	૪૮૦૨૬
કર્ણાટક	૨૦૨	૨	૪૧	૩૭૭	૧૬૧
દિલ્હી	૪૬૯૮	૧	૩૮૬૦	૩૧૪	૮૩૬
મદ્રાસ	૨૫,૪૯૩	૩૧૬	૪૧૮૧	૫૨,૧૯૮	૨૧૩૧૨
નોર્થ-વેસ્ટ ફ્રન્ટીઅર	૩	૧૯	૩	૩૩૫૬	—
પંજાબ	૩૪,૪૩૨	૧૪૬	૧૮૨૬૦	૩૪૧૧૯	૧૬૧૭૨
સંયુક્ત પ્રાંત	૬૧૫,૮૮૭	૪૩૫	૨૬૯૬૭	૧૦૪૩૪૭	૪૦૯૨૦

દેશી રાજ્યો.

આસામ રાજ્ય	૧૦૬	૧	૮૧	૧૩૧૮	૨૫
બરોડા રાજ્ય	૪૩૨,૨૩	૪૭	૧૭૫૩૩	૨૯૦૨	૨૫૬૯૦
બંગાલ રાજ્યો	૫૦૬	૫	૩૦૮	૪૫૪૪	૧૬૮
બિહાર-ઓરિસા રાજ્યો	૨૯૯	૬	૧૫	૧૯૪૨૫	૨૮૪
મુંબઈ રાજ્યો	૨,૬૬,૬૪૧	૧૩૬	૮૧૭૬૦	૧૫૨૨૮	૧૮૫૧૮૧
મધ્ય હિંદ ઓજન્સી	૪૪,૪૩૧	૫૧	૧૩૮૦૯	૨૧૭૬૦	૩૦૬૨૨
મધ્ય પ્રાંત રાજ્યો	૧,૫૦૮	૭	૬૯૯	૮૫૫૨	૮૦૯
ગ્વાલીયર રાજ્ય	૩૮,૯૦૬	૨૭	૯૭૪૧	૧૦૫૦૭	૨૯૧૬૫
હૈદરાબાદ રાજ્ય	૧૮૫૮૪	૮૯	૪૯૭૨	૨૧૨૨૩	૧૩૬૧૨
કાશ્મીર રાજ્ય	૫૨૯	૩૭	૫૨૬	૮૯૧૫	૩
મદ્રાસ રાજ્યો	૧૩૪	૪૮	૧૩૪	૪૬૮૦	—
મૈસુર રાજ્ય	૨૦,૭૩૨	૧૦૫	૬૪૩૮	૧૬૫૬૮	૧૪૨૬૪
પંજાબ રાજ્યો	૬૮૮૯	૪૦	૩૧૬૯	૧૧૧૦૩	૩૬૬૦
રજપૂતાના ઓજન્સી	૨૭૯,૭૨૨	૧૪૨	૭૮૪૪૭	૩૨૪૧૨	૨૦૧૨૭૫
સિકીમ રાજ્ય	૭	—	—	૪૦૭	—
સંયુક્ત પ્રાંતના રાજ્યો	૨૨૪	૧૧	૩૧૧	૫૩૭૭	—

મોટાં શહેરોમાં જૈન વસ્તી.

	શહેરો	પુરૂષો	સ્ત્રીઓ		શહેરો	પુરૂષો	સ્ત્રીઓ
૧	અજમેર	૧૬૨૩	૧૩૬૮૩૧	મીરટ	૭૩૭	૬૨૪	
૨	બીઆવર	૧૩૮૫	૧૧૭૮૩૨	સહરાનપુર	૭૩૨	૬૨૦	
૩	કલકત્તા	૩૬૧૭	૧૬૦૭૩૩	ફીરોઝાબાદ	૩૬૮	૩૪૯	
૪	અમદાવાદ	૯૨૨૧	૮૦૯૧૩૪	મુઝફ્ફરનગર	૪૦૪	૩૦૯	
૫	મુંબઈ	૧૭,૫૮૭	૬૨૯૭૩૫	બરોડા	૧૨૪૨	૧૦૫૪	
૬	કરાંચી	૬૩૫	૪૮૩૩૬	પાટણ	૧૪૨૭	૧૬૦૮	
૭	પૂના	૧૯૫૦	૧૧૮૯૩૭	ભાવનગર	૨૫૬૭	૨૫૫૧	
૮	સોલાપુર	૭૭૮	૫૩૮૩૮	કાલ્હાપુર	૧૦૦૭	૭૬૪	
૯	સુરત	૨૦૮૨	૧૮૦૬૩૯	ખંભાત	૧૨૧૦	૧૨૯૩	
૧૦	હુબ્લી	૭૬૭	૫૧૪૪૦	ધોરાજી	૬૪૫	૬૯૭	
૧૧	અહમદનગર	૬૯૫	૬૩૮૪૧	જામનગર	૧૬૭૫	૧૭૭૫	
૧૨	ભરૂચ	૩૯૫	૩૩૧૪૨	જુનાગઢ	૬૧૦	૬૩૩	
૧૩	ગધડા	૩૩૬	૧૩૮૪૩	માંડવી	૮૮૯	૧૧૧૧	
૧૪	ધુલીયા	૩૯૩	૩૨૪૪૪	પોરબંદર	૫૨૧	૫૬૭	
૧૫	વીરમગામ	૧૨૫૩	૧૧૮૪૪૫	રાજકોટ	૧૯૫૮	૧૯૨૩	
૧૬	રેગુન	૩૧૦	૧૬૨૪૬	સાંગળી	૭૨૬	૫૩૦	
૧૭	જામલપુર	૮૧૫	૬૭૧૪૭	રતલામ	૧૬૦૦	૧૫૦૫	
૧૮	નાગપુર	૪૯૯	૪૩૦૪૮	ધૈદોર	૧૬૬૦	૧૨૦૮	
૧૯	સાગર	૬૦૮	૫૫૨૪૯	લક્ષ્મર	૫૯૭	૫૦૦	
૨૦	દીલ્હી	૨૧૮૮	૧૬૭૪૫૦	ઉજ્જૈન	૫૬૬	૪૨૬	
૨૧	મદ્રાસ	૭૯૩	૨૮૦૫૧	હેઢાબાદ	૬૮૫	૫૫૩	
૨૨	મદુરા	૭૮૨	૨૭૫૫૨	બંગલોર	૬૮૭	૨૫૫	
૨૩	અમ્રિતસર	૪૩૩	૩૦૫૫૩	મહેસુર	૪૦૬	૨૮૭	
૨૪	લાહોર	૨૮૫	૧૮૯૫૪	જૈપુર	૩૨૯૪	૨૯૭૫	
૨૫	રાવળપીંડી	૪૯૯	૪૧૭૫૫	બીકાનેર	૨૩૮૩	૨૯૭૫	
૨૬	અંબાલા	૬૧૭	૪૬૬૫૬	જાલમ્પુર	૨૧૨૪	૨૦૩૭	
૨૭	સીયાલકોટ	૭૯૫	૬૭૭૫૭	ઉદિપુર	૨૨૧૫	૨૦૫૩	
૨૮	ગુજરાનવાળા	૩૫૭	૩૨૬૫૮	કાટા	૪૯૮	૪૨૮	
૨૯	રોહતક	૫૭૦	૪૯૯				
૩૦	આગ્રા	૧૬૦૩	૯૫૫				

મરણુ પ્રમાણુ—તેને દૂર કરવાના ઉપાયો.

પ્રકરણ ૪

જૈન સમાજનું મરણુ પ્રમાણુ ભયંકર છે.—આખા હિંદુસ્તાન ના તે આંકડા મળવા મુશ્કેલ છે પણ મુંબઈ શહેરના આંકડા મળ્યા છે તે આ સાથે જણાવ્યા છે. તેમાંપણુ ૧૯૧૫-૧૯૧૭-૧૯૧૮-૧૯૧૯ ના આંકડાઓ નથી મળી શક્યા. સાલવાર મરણુની સંખ્યાનો સરવાળો તપાસતાં- ૧૯૧૧ થી ૧૯૨૦ ના આંકડાઓ કરતાં છેલ્લાં ચાર વર્ષમાં મરણુની સંખ્યા ઠીક ઓછી થઈ છે—(પત્રક અ) ચાર કોમ-જૈન બ્રાહ્મણ પારસી અને મુસલમાનના પ્રમાણમાં પહેલાનાં વર્ષોમાં ૭૦-૬૯ ને ૬૫ ટકા પ્રમાણુ અને તે સૌથી વધારે આવતું, ત્યારે છેલ્લા ચાર વર્ષમાં મુસલમાનથી પછી બીજા નંબરે આવે છે (પત્રક બ). છેલ્લા વર્ષોમાં ૩૨-૩૪ ને ૨૯ ટકા મરણુ પ્રમાણુ છે. તેમજ છેલ્લા ચાર વર્ષોમાં બીજી કોમની સાથે જૈન સમાજની વસ્તી પણ મુંબઈમાં વધી છે. ૧૯૨૦માં જે ૨૦૪૬૦ હતી તે ૧૯૨૪ માં ૨૪૮૮૫ થઈ છે. (ક) મુંબઈ મ્યુનિસિપાલિટીના તંદુરસ્તી ખાતાના ઉપરી બાળકોના મરણુ પ્રમાણુ માટે લખે છે કે—તેના પ્રમાણિક આંકડાઓ મળી શકતા નથી, કારણ કે ઘણા જૈનો સ્ત્રીઓની સુવાવડ દેશમાં કરતા હોવાથી જન્મ અહીં નોંધાતા નથી અને મરણુ નોંધાય છે. તેથી પ્રમાણુ મળી શકતું નથી—પણુ સન ૧૯૧૧ થી ૧૯૧૬ સુધીના આંકડા જોવાથી માલુમ પડે છે કે ત્રણે કોમ કરતાં જૈનોમાં બાળકોનું મરણુ પ્રમાણુ વધારે આવે છે—સેંકડે ૬૬ થી ૭૦ ટકા બાળકોનું મરણુ છે. સૌ બાળકે માત્ર ૩૦ બાળકો જીવવા પામે છે. આ સૌથી વધારે ભયંકર છે. (પત્રક ડ).

આ ભયંકર મરણુ પ્રમાણુનાં કારણો અને તેને દૂર કરવાના ઉપાય આ પછીના પાનાઓમાં આપવા મેં યથાશક્તિ પ્રયત્ન કર્યો છે.

સાલવાર મરણની સંખ્યાનો સરવાળો. (અ)

માતિ	૧૯૧૧	૧૯૧૨	૧૯૧૩	૧૯૧૪	૧૯૧૬	૧૯૨૦	૧૯૨૧	૧૯૨૨	૧૯૨૩	૧૯૨૪
ઠેન	૧૪૩૮	૧૪૧૪	૧૩૪૯	૧૨૧૪	૮૯૦	૧૩૦૭	૧૦૭૮	૭૮૦	૮૪૪	૭૨૯
આહાણી	૧૨૬૫	૧૩૯૧	૧૧૫૯	—	૯૩૨	૧૮૯૮	૧૮૩૮	૧૪૪૭	૧૫૦૮	૧૪૫૧
પારસી	૧૨૪૨	૧૩૧૪	૧૬૪૫	—	૯૫૯	૧૪૩૩	૧૬૧૮	૧૨૨૧	૧૨૫૯	૧૧૭૭
મુસલમાન	૮૩૨૧	૮૦૯૭	૬૯૯૬	—	૫૫૩૧	૯૧૬૦	૧૦૨૦૪	૭૮૩૪	૮૧૦૯	૮૦૨૫

દર હબરે આવતું ટકાનું પ્રમાણ. (ચ)

	૧૯૧૧	૧૯૧૨	૧૯૧૩	૧૯૧૪	૧૯૧૬	૧૯૨૦	૧૯૨૧	૧૯૨૨	૧૯૨૩	૧૯૨૪
ઠેન	૭૦-૨૮	૬૯-૧૧	૬૫-૯૩	૫૯-૩૩	૪૩-૪૯	૬૩-૮૮	૪૫-૧૩	૩૨-૦૮	૩૬-૨૩	૨૯-૧૬
આહાણી	૨૩-૫૭	૨૫-૯૨	૨૧-૬૯	—	૧૮-૧૧	૩૫-૩૭	૨૫-૩૮	૧૯-૩૬	૧૯-૬૮	૧૮-૪૮
પારસી	૨૪-૩૮	૨૫-૭૬	૨૨-૪૮	—	૧૮-૮૧	૨૮-૧૩	૩૦-૬૭	૨૩-૩૦	૨૩-૬૭	૨૨-૩૫
મુસલમાન	૪૬-૩૯	૫૦-૭૨	૩૯-૦૦	—	૩૦-૮૩	૫૧-૨૪	૫૫-૪૦	૪૨-૩૪	૪૩-૭૩	૪૩-૦૫

(ક)

સાતિ	૧૯૧૧ થી ૧૯૨૦	૧૯૨૧	૧૯૨૨	૧૯૨૩	૧૯૨૪
જૈન	૨૦,૪૬૦	૨૩,૮૮૪	૨૪,૩૧૧	૨૪,૬૫૩	૨૪,૬૮૫
બ્રાહ્મણ	૫૩,૬૫૬	૭૨,૪૦૦	૭૪,૭૪૦	૭૬,૬૧૨	૭૮,૪૮૪
પારસી	૫૦,૬૩૧	૫૨,૨૩૪	૫૨,૬૮૪	૫૨,૫૨૨	૫૨,૬૫૦
મુસલમાન	૧૭૯,૩૪૬	૧૮૪,૬૮૫	૧૮૫,૩૪૫	૧૮૫,૮૭૩	૧૮૬,૪૦૧

૩૫

(ઢ) જન્મ પ્રમાણે દરહબરે આવતું બાળકોનું મરણ પ્રમાણ.

સાતિ	૧૯૧૧	૧૯૧૨	૧૯૧૩	૧૯૧૪	૧૯૧૬
જૈન	૮૫૩-૨	૧૨૦૧-૪	૭૯૨-૫	૮૨૩-૬	૭૫૨-૨૦
બ્રાહ્મણ	૬૩૮-૨	૬૩૨-૮	૬૦૦-૪	—	૫૩૫-૫૮
પારસી	૧૮૬-૨	૨૦૬-૨	૧૮૮-૧	—	૧૫૩-૨૮
મુસલમાન	૩૮૮-૫	૪૨૧-૬	૩૬૮-૫	—	૩૩૫-૬૧

આ ભયંકર મરણ પ્રમાણનાં શાંશાં કારણો છે તે તપાસીએ

૧ આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં પરદેશ જનાર બહુ થોડાજ નીકળતા ત્યારે દેશમાંજ અનેક ધંધા હતા-અને રોટલો મળી રહેતો. મૂડીવાળા અનાજ રૂ, વગેરે જાતનો સારો વેપાર કરી પૈસો મેળવતા અને સંતોષ-પૂર્વક દેશમાં ગ્રામ્ય જીવનનો રસ લેતા ને લાંબા આયુષ્ય ગાળતાં. દુષ્કાળ ઉપર દુષ્કાળ પડ્યા. ગામડાંએ ભાંગી શહેર ખન્યા-કાંચ કસદાર વેપાર હાથમાં રહ્યો નહિ તેથી પ્યારી માતૃભૂમને, વહાણાં માતા પિતાને, છોડી નવયુવકોને દસથી પંદર વર્ષની ઉમરના છોકરાઓ પણ કાંઈ વગથી તો કાંઈ આધાર વિના, કાંઈ ઘર બાર વેચીને તો કાંઈ ગમે તેમ પરદેશ જવા લાગ્યા. શરૂઆતમાં પરદેશમાં જનાર પોતાની પ્રમાણિકતા-સાહસ અને ઉદ્યોગથી ફાવ્યા પણ ખરા, પણ ધીમે ધીમે લોભદર્પિત વધી-સંતોષ ન રહી શક્યો. ખરો વેપાર સરકારે હાથ કચેડે અને આરામ-તંદુરસ્તી કે શરીરની દરકાર વિના પૈસાની સૌને પડી-આજે મોટાં શહેરો કલ-કતા-મુંબઈ-અમદાવાદ-બંધાંએ નરકાગારો બની રહ્યાં છે. દર વર્ષે હજારો યુવકોના લાખો બચ્ચાંઓનાં અને હજારો સ્ત્રીઓનાં ભાગ આ શહેરો લે છે, એમ કહેવામાં જરાએ અતિશયોક્તિ નથી.

જૈન કોમની પણ આ સ્થિતિ થઈ છે. મુંબઈ જેવા શહેરમાં સિત્તેર ટકા તો માત્ર એકજ ૮ થી ૧૦ ફુટ ભાગ્યે જાંબી પહોળી ખોલીઓમાં જીવનગાળે છે. અરે સેંકડો યુવકોને ઘાણીના બળદની જેમ આખો દિવસ નોકરી કરીને સાદું ખાવાનું-શુદ્ધ પાણી-ખુદલી હવા કે સુવાને ત્રણ ફુટ જમીન-કે બીછાનું નથી હોતું-ખરેખર કહીએ તો પણ જીવનથી પણ ઉતરતું જીવન આ કુટુંબો અને યુવકો ગાળી રહ્યા છે. અને હજારો નાની ઉમરમાં અકાળ મરણને શરણ થાય છે. જૈન વસ્તીનો લગભગ ઘડ ભાગ તો ગીચ-ગંદા અને ગલી-ચમાં ગલીચ લત્તામાં રહે છે-ત્યાંના જીવનની દુર્દશા નજરે જોનારને નર્કવાસનું તાદશ ભાન થવા વિના રહેતું નથી.

ભયંકર મરણ પ્રમાણનું પહેલું ને મુખ્ય કારણ જો કાંઈપણ હોય તો તે આ છે કે હજારો કુટુંબોને યુવકોને હવા ઉગ્રશવાળાં મકાન નથી મળતાં, કારણ કે મુંબઈમાં આજકાલ ભાડાંના દર એટલા બધા

વધી ગયા છે કે સાધારણ કુટુંબ તે માટે ભાગ્યેજ સારી રકમ ખચાવી શકે. શહેરમાં એક કુટુંબને જોડેલો ખાધામાં ખોરાકીનો ખર્ચ લાગે તેથી પણ વિશેષ મુંબઈમાં ભાડાને માટે ખચાવવું પડે છે, એ ક્યાંથી ખચાવી શકય—

૨ પ્લેગ-ક્ષય અને ફેફસાનાં જીવલેણ રોગો—

આ રોગોમાં પણ પહેલું કારણ સાધનભૂત બને છે. તેમાં ગરીબાઈ ઉમેરો કરે છે—આ અને આવી જાતના ચેપી રોગો ગંદકીવાળા લતાઓમાં વધારે જલદી પહોંચે છે. અને દવાને માટે પણ પૈસા પુરતા ન હોવાથી તુરતમાંજ તે માટે ચાંપતા ઇલાજો ન લઈ શકવાથી તેઓ રોગના ભોગ થઈ પડે છે. અરે હજારો યુવકોને સારવાર કરનાર—દવા પાનાર કે પથ્થ ચીજ આપનાર નથી હોતું—નોકરીને અંગે દેશમાં પણ નથી જઈ શકતા અને આ રીતે જૈન પ્રબ્ધનો મોટો ભાગ મરણને શરણ થાય છે. પહેલાના કાલા ઉપરથી આપણે જોઈ શકીએ છીએ કે બધી કામો કરતાં પ્લેગનું મરણ પ્રમાણ જૈનોમાં વિશેષ છે. કુલે પચાસ ટકા મરણો ઉપરના રોગો ઉપરથી થાય છે.

૩ આરોગ્યતાના નિયમોનું ઉલ્લંઘન અને કુબ્યસનો, યા સંયમી-જીવનનો અભાવ.

મોટી મોટી હવેલીઓ અને ખાગળગીચાવાળા ખંડામાં રહેતા શ્રીમંત લોકોને ખાસ કરીને રહેવા-ખાવા-પીવા માટે અનુકુળતા હોય છે. સારે તેઓ આરોગ્યતાના નિયમોનું પાલન નથી કરી શકતા અને કાંઈને કાંઈ વ્યસન લાગેલું હોય છે જ.

નિયમિત ભોજન-શુદ્ધ સાત્ત્વિક ખોરાક, જરૂર પુરતી ઉંઘ-આરામ અને પવિત્ર જીવન ગાળનાર મુંબઈ જેવા શહેરમાં પણ લાંબુ આયુષ્ય ભોગવી શકે તેમાં જરાએ શક નથી પણ તેમ બનવુંજ મુશ્કેલ છે. જ્યાં ડગલે ને પગલે અનેક લાલચોને પ્રલોભનો છૂપી કે ખુદશી રીતે આકર્ષી રહ્યાં હોય ત્યાં તે પ્રલોભનોમાંથી આપ્તાદ તો કાંઈ વીરલોજ છૂટી જઈ શકે.

ચા-ખીડી-સીગારેટ-તમાકુ, હોટેલો, સીનેમા-નાટકો ને તમાસા, સટ્ટો જુગાર-વ્યભિચાર આ અને આવાં કુબ્યસનો પોતાનો માર્ગ કરવામાં ને જરાએ નીર્બળતા કે પોલ ભાળે ત્યાં પેસી જવા તકની રહ્યાં હોય છે.

આ શ્રીમંતો તેમજ સાધારણ વર્ગને પણ લાગે છે, અને તેથી અનેક રોગોના ભોગ થઈ રીખાઈ ને મરવા સુધીની નોખત આવી જાય છે,

મુંઝવે જેવા ધમાલ વાળા શહેરમાં એટલી પ્રસરેલ ક્યાંથી કે ડગલે ને પગલે આરોગ્યતાના નિયમોનું પાલન થઈ શકે. સયમીજીવન ગાળનાર દુનિયાના ગમે તે ભાગમાં તંદુરસ્તજ રહે, પણ તેના અમાલે આપણે આપણાં બાળકો અને આપણા ઉપર આધાર રાખનાર બધા દુઃખી-હાથે કરીને દુઃખી-થઈએ છીએ તે જરાએ ખોટું નથી. આ કેશનને વિલાસ કેટલીક હદ સુધી આગળ વધી મનુષ્ય જીવનની પાયમાલી કરશે તે નથી કહી શકાતું. ઉપરના ત્રણે કારણોથી ગાંમડાંઓ અને નાનાં નાનાં શહેરો જયેલાં હતાં-ત્યાં મરણ પ્રમાણ પણ ઓછું આવતું-લોકો કુદરતી જીવન જીવતાં અને સાદું ભોજન શુદ્ધ હવા અને સ્વચ્છ પાણી મેળવી શકતાં-ત્યાં પણ આજે એ દશા નથી રહી. નાનાં શહેરોમાંતો હવે જનઘન્યે તેવું સગવડવાળું કે હવાપ્રદાશવાળું મકાન નથી મળતું-રોગ ને એવા રોગો ત્યાં પહોંચી ગયા છે. અને અનેક વ્યસનોમાં તેઓ પણ ફસાઈ પડ્યા છે—ભંગી અને મજૂર જેવાને પણ ચાનો ચડસ લાગ્યો છે ને સીગારેટ-ગાંજ ત્યાં પણ શરૂ થઈ ગયા છે.

૪ બાળલગ્ન ને રડવા કૂટવાનો રીવાજ.

બાળલગ્નથી સ્ત્રી પુરૂષ બન્નેમાં મરણ પ્રમાણ વધે છે. કુમળા વયમાં-હજીતો અભ્યાસ કરવાને—ધરકામ શીખવાને અને તાલીમ લેવાને યોગ્ય ઉમર હોય ત્યાં બાળકોનાં લગ્ન કરી દેવાં તે પાપ છે. માતાપો બાળકોના ભવિષ્ય જીવનનો વિચારજ નથી કરતા અને કરે તો પણ ખોટા ફઠીરિવાજને શરણ થઈ જાય છે-હજીરો બાળકો આ અધમ રીવાજના ભોગ થઈ પડે છે. મનસિક વિકાસ—અભ્યાસ અને શક્તિ લગ્નના દિવસથી ઘટે છે. અને કારણ મળતાં નિર્બળ શરીરમાં રોગ પગપેસારો કરી છેવટે જીન લે છે. હજીરો વિધવાઓ આની સાક્ષી પુરે છે, અને હજીરો સ્ત્રીઓ પ્રસૂતીમાંજ મરી જાય છે, એ આ માટે પુરાવા છે.

પરિપક્વ ઉમર વિના ગર્ભને પોષણ નથી મળતું અને બાળકો પણ માંદલાં અને રોગી ઉત્પન્ન થાય છે, એ જ્ઞેનકામ જાણ્યા છતાં અમલી રૂપે આ કુરીવાજને જડમળથી ક્યારે નાબૂદ કરશે તે કહી શકાતું નથી.

રડવા કૂટવાના કઠંગા ને જીવલેણ રીવાજ પણ સ્ત્રીઓના મરણ પ્રમાણ વધારવામાં સહાયજૂત છે.

સ્ત્રીઓના મોટા ભાગનું મરણ પ્રમાણ પ્રસૂતિમાં થાય છે—સુવાવડ કરવાની આપણી ગંદા અને કઢંગી રીતિ ઘણું કરીને કારણભૂત છે. આમાંથી સુવારોગ થઇ આવે છે, તેમજ બીજા અનેક રોગ સ્ત્રીઓને થઇ જાય છે. અને પહેલી નહિ તો બીજી ત્રીજી સુવાવડમાં તે ખલાસ ન થઇ જાય તો ખોખું તો થઇ જાય છે.

૫ બાળકોનું ભયંકર મરણ પ્રમાણ જોતાં કમકમાટી છુટે છે.

અપરિપક્વ ઉમરે ગર્ભ ધારણ, ગર્ભાવસ્થાની સ્થિતિમાં જરૂરી નિયમોના પાલનનો અભાવ, પ્રસૂતિ સમયની સંભાળભરી કાળજીનો અભાવ, અંધારાવાળી ગંદા ઝોરડીમાં સુવાવડીનો ખાટલો રાખવાની પ્રથા, અને અણુધ્રુવ દાઢ, તેમજ સુવાવડીની જરૂર પુરતી સંભાળ ન રાખવાના કારણે કુમળાં બાળકો જન્મમાં જ સીમળાઈ જાય છે. કેટલાક ગર્ભમાંજ મરી જવા પામે છે—કેટલાંક જન્મતાંજ યા પહેલા બીજા અડવાડીયામાં ચાલ્યાં જાય છે. એક વર્ષના બાળકો ૧૮૦ એ ૩૩ પાણુ નથી બચતાં, આ અત્યંત ત્રાસદાયક છે, આપણે એ વાત ભૂલી જઇએ છીએ કે આપણેજ-મામાપાંજ એ કુમળાં પુખ્ત જેવા બાળકોના ઘાતકી ખુનીઓ બનીએ છીએ—એક મહાન પુરૂષનું વાક્ય કેતરી રાખવા જેવું છે કે ‘ પિતા થવાની ઇચ્છા કર્યા પહેલાં તેને લાયક બનો.’

ઉપાયો.

જે જે કારણો આપણે ઉપર તપાસી ગયા તે તે નાબૂદ કરવામાં આવે તો મરણ પ્રમાણ જરૂર અટકે.

સસ્તા ભાડાની ચાલીઓ મુંબઈ અને એવા બીજા શહેરોમાં જરૂર ઉભી કરવી જોઈએ. આ પ્રશ્નો રા. નરેન્દ્રભાઈ બી. શાહે ૧૯૧૭ માં એક ટુંકા રીપોર્ટ પ્રકાશિત કરીને ખૂબ ચરચો હતો-તેનું ફળ પણ જરૂર આવ્યું છે, પણ હજી તે માટે ઘણું કરવાની જરૂર છે-આજે પણ સસ્તા ભાડાની ચાલીઓની અત્યંત આવશ્યકતા છે. અને તે માટે દાનવીર સજ્જનો જ્યાં સુધી આંખ ન ઉઘાડે ત્યાં સુધી મરણ પ્રમાણ-આપણાજ

સ્વામી ભાષ્યોનાં અસીમ દુઃખો ઓછાં થવાનાં નથી-આ માટે દરેક સમાજ હિતચિંતકે બનતો પ્રયાસ કરવો ઘટે છે. આ કામ અનેક ધાર્મિક કામોથી ઓછું પુણ્યવાળું નથી, બલકે વિશેષ; મનુષ્યનાં અમૂલ્ય આત્માઓને બચાવવાનું-તેઓને જીવિત દાન આપવાનું મહાન પુણ્ય રહેલું છે, તે સમજવું જોઈએ.

રોગોના ફેલાવા વખતે અને હંમેશાં માટે આપણી કામને દવા અને સારવારના સાધનો મળે, દાકતરી સલાહ અને મદદ મળે, ખુલ્લી હવામાં રહેવા માટે સેનીટોરીયમમાં જગ્યા મળે, તેમજ ભયંકર વ્યાધિ વખતે હોસ્પિટલમાં સારવાર માટે સાધનો મળે તે માટે પણ જરૂરી પ્રયાસ કરવો ઘટે આપણા કેટલાક સહૃદયી ડોક્ટરો પ્રેમભાવથી જૈનકામની સેવા આપે છે તે તેમને મહાન આશીર્વાદજનક છે. અને આ રીતે શ્રીમંત ગૃહસ્થો અને સહૃદયી ભાષ્યો પોતાના સ્વામીભાષ્યો માટે પ્રેમભરી લાગણીથી પોતાની કમાણીનો પૈસાનો, જ્ઞાનનો, સદ્ઉપયોગ કરે તો નજદીકના ભવિષ્યમાં જૈન સમાજ આગળ વધી જશે તેમાં જરાએ શંકા નથી.

આરોગ્યતાના નિયમો-વ્યસનોથી થતી પાયમાલી તથા સંયમી જીવનના ફાયદા સમાજને સમજાવવા પત્રિકાઓ અને નાનાં પુસ્તકો, મંદિર યા તદ્દન સસ્તી કીમતે છુટે હાથે ઘેર ઘેર અને ગામ ગામ જુપડીએ જુપડીએ પહોંચે, વંચાય અને તેનો અમલ થાય તેમ પ્રયત્ન થવો જોઈએ-આથી ઘણી અસર થાય છે, તેમાં શક નથી. તેથી સમાજમાં અજ્ઞાનનો અને બદાઓનો નાશ થશે. બાળકોમાં પણ સંસ્કાર જાગશે અને સંયમીજીવનની સુવાસ ફેલાશે.

એકજ વ્યક્તિ યા મંડળ આ કામ માત્ર માથે લાંબને પ્રચાર શરૂ કરે તો ઘણી સારી ને ઉમદા સેવા બજાવી ગણી શકાય.

કુરીવાળોને કુરુદીઓને નાખુદ કરવા જગતમાં બજાવવા થાય છે-હજારો નવયુવકોએ પ્રાણ આપ્યા છે. તેમ પોતેજ પાલન કરીને, સહન કરીને યુવકો કે સમાજ સુધારકો શરૂ કરે તો બાળકોનો વગેરે મહેજ નાશ પામે.

બાળકોનું અને સ્ત્રીઓનું મરણ પ્રમાણ અટકાવવા સુવાવડખાનામાં સુવાવડો કરાવવાને શહેરોમાં જ્યાં ઘેર બધાં સાધનો ભારે પડી જતાં હોય ત્યાં પ્રયાસ કરવો. સાચું તો સુવાવડ કરવાની પ્રણાલી માતા પિતાને

સમજવી અને ધડીભર તેઓનો વિરોધ સહી લઇને પણ સુધારવામાં આવે સુવાવડીને જરૂરી પોષણ મળે—ગર્ભાવસ્થામાં જરૂરી નિયમોનું પાલન કરવામાં આવે અને બાળલગ્નો વગેરે અટકાવવામાં આવે તો આ ભયંકર ત્રાસદાયક મરણપ્રમાણ ઘટેજ ઘટે.

જૈન જેવી શ્રીમંત—દાનશુરી-પાંજરાપોષા અને ગૌશાળા પાલક અને લાખો રૂપીઆ નકામા ઠાઠમાઠ પાછળ ખર્ચ કરનાર કામ હિત-ચિંતકો હાથપર લે-કાર્ય કરવાનું-નહિ કે ઠરાવો. યા ખોટી રીતોએ અટકે એટલુંજ નહિ પણ બીજા અનેક સમાજ ઉદ્ધારના કામ થઇ શકે.

જૈન સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ.

પ્રકરણ ૫

જૈન સમાજની વરતી, મરણ પ્રમાણ, કેળવણી વગેરેના આંકડા જાણવા જેટલા જરૂરી છે. તેથી વિશેષ સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ વિષે પણ જાણવાની ખાસ જરૂર છે—સમાજની વાસ્તવિક દશા સાંસારિક સ્થિતિ જ વધારે સારી રીતે વિચારી શકાય છે.

૧૯૧૧ માં જ્યારે ૨૫ વર્ષથી વધારે ઉંમરના કુંવારા પુરૂષો ૪૩૧૫૦ હતા ત્યારે ૧૯૨૧ માં ૪૨૨૩૬; આ ઉપરથી કેટલા બંધા પુરૂષોને કન્યાઓ નથી મળતી તે સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે. તેમાં ખાસ કરીને ગરીબાધ, જ્ઞાતિઓ અને પેટા જ્ઞાતિઓના બંધનો અને એક એક પુરૂષ એકથી વધારે લગ્નો કરે છે, તે કારણો મુખ્ય છે. આશ્ચર્યની નાત તો એ છે કે જૈન જેવી સુધરેલી કામમાં વીસ વર્ષથી ૭૦ વર્ષ સુધીની ૧૯૧૧ ના આંકડા પ્રમાણે ૩૦૨૮ અને ૧૯૨૧માં ૪૨૧૮ કુંવારી સ્ત્રીઓ છે. આનું કારણ શોધવું મુશ્કેલ નથી કે કન્યાઓને લાયક વર ન મળવાથી—વાડાઓ સંકુચિત હોવાથી આટલી

કુવારીઓને જીંદગીભર કુમારીજીવન ફરજિયાત ગાળવું પડે છે. અને વધારેમાં વધારે કન્યાની ૨૦ થી ૨૫ વર્ષની ઉંમર થઈ પછી તેને સમાજની દ્રષ્ટિએ કાંઈ લેવું નથી અને સામાજિક બંધનોના તે બિચારી ભોગ થઈ પડે છે.

બાળક્રમ—બાળકોને અકાળ મૃત્યુની પાંખમાં લઈ જનાર જીવલેણ કુરીવાજ સમાજમાં ફેટલો ઉડોને ઉડો સડો પેસાડતો જાય છે. તે આ આંકડાઓથી ચોકળું તારવી શકાશે.

૧૯૧૧ માં પંદર વર્ષની અંદર પરણેલા પુરૂષો ૭૧૭૯ હતા, ત્યારે ૧૯૨૧ માં „ „ „ ૫૬૭૫ છે. તેમજ ૧૯૧૧ માં „ „ ના રાંડેલા છોકરાઓ ૬૭૪ હતા ને ૧૯૨૧ માં „ „ „ „ „ ૫૬૫ છે આટલી કુમળી ઉંમરમાં પરણાવેલા અને રાંડેલા છોકરાઓ પાતાનો અભ્યાસ, વિકાસ—ભવિષ્યની જીંદગી—અને ચારિત્ર ક્યાંથી ટકાવી શકે ? અને આ બાળકોની પ્રજા પણ કેવી માંદલીને નિર્બળ થાય ? બાળ મરણ આથી વધે તેમાં નવાઈ શું ? વિધવાઓના આંકડા તો ત્રાસદાયક હોય તો આશ્ચર્ય શાનું ?

વળી બાળક્રમ ફેટલું ઐથીએ વધારે પ્રમાણમાં છે તે સ્ત્રીઓના આંકડાથી સ્પષ્ટ થાય છે તે જોઈએ.

પંદર વર્ષની અંદરની પરણેલી સ્ત્રીઓ ૧૯૧૧ ના આંકડા પ્રમાણે ૨૬૨૮૭ અને પંદર વર્ષની અંદરની વિધવાઓ ૧૨૫૯ હતી—ત્યારે ૧૯૨૧ માં—પરણેલી સ્ત્રીઓ ૨૩૬૨૪ અને વિધવાઓ ૨૭૦૯ છે.

આથી સ્પષ્ટ જણી શકાય કે કન્યાકાળ પહેલાં પણ કન્યાઓને પરણાવી દેવામાં આવે છે. જે વખતે તેઓને લગ્ન એટલે શું—પતિ એટલે શું સાસરું કેને કહે—તેનું પણ ભાન નથી હોતું—(અડધા અડધ કન્યાઓ ૧૨ વર્ષ પહેલાં પરણાવી દેવામાં આવે છે) તે પછી શૃલુબ્યવસ્થા, ગર્ભધોષણ કે બાળ ઉછેરનું ભાનજ ક્યાંથી હોય ? અને જરૂરી અભ્યાસ કે ધરતું કામકાજ પણ તેઓને શીખવાને ક્યાં વખત રહે છે ?

પછી સ્ત્રીઓ અકાળે મરણ પામે—ગર્ભમાંજ બાળકો મૃત્યુને શરણ

થાય—સ્ત્રીઓ હંમેશને માટે રોગી રહે કે બાળકો જન્મતાં મરણ પામે અથવા જીવવા પામે તો માંદલાને નીઃસત્ત્વ થાય તેમાં આશ્ચર્ય શું ?

અને જૈન સમાજમાં વિધવાઓનો આંકડો કમકમાટી ભર્યો છે. કોઈ સમાજમાં—કોઈ ધર્મમાં—પારસી—હિંદુ—સીખ કે મુસલમાનમાં પણ આટલી વિધવાઓ નથી—અને વસ્તી બધી કામ કરતાં નાનામાં નાની છે ? આ કેટલું અધઃપતન !

૧૯૧૧ માં ૫૬૨ વર્ષની અંદરનીજ ૧૨૫૯ વિધવાઓ હતી અને ૧૯૨૧ માં ૨૭૦૯ વિધવાઓ છે. ત્યારે ૧૯૧૧ માં કુલ ૧૫૩૨૯૭ વિધવાઓ હતી અને ૧૯૨૧ માં કુલ ૧૪૩૯૯૫ વિધવાઓ છે. ૧૧ લાખની વસ્તીમાં—પાંચ લાખ સ્ત્રીઓ છે તેમાં—૨ લાખ ૩૮ હજાર પરણેલી સ્ત્રીઓ છે, તેમાં દોઢ લાખ લગભગ વિધવાઓ છે. કેટલી દયાજનક દશા !

બાળલગ્ન—વૃદ્ધવિવાહ—અને ત્રણ ત્રણ ચાર સ્ત્રીઓ પરણવાના ભયંકર—રાક્ષસી રીવાજોના આ પરીણામ છે. સમાજની ઉન્નતિ ઉન્નતિ પોષારવાથીજ માત્ર સમાજનો ઉદ્ધાર ન થાયરે ન થાય. જૈન ધર્મના અભિંસાના ઉચ્ચ તત્ત્વને આપણે કેવું વગોવી રહ્યા છીએ. એ આપણા પ્રત્યક્ષ પ્રમાણરૂપી આંકડાઓ જોવાથી દેખી શકાય છે.

જે સમાજ સમાજનું લોહી ચુસી જનાર, સમાજને અધઃપતન ના અધારા કુવામાં ધકેલી દેનાર—સમાજના બાળક બાળક અને બચ્ચા બચ્ચાના જાન લેનાર—સમાજના સ્ત્રી હૃદયને જન્મતાંજ બાળલગ્ન ને વિધવાપણાના બંધનોથી જકડી રાખનાર—કુરીવાજો નો સત્વર નાશ ન કરે પોતાના ભોગે—સ્વાર્થના ભોગે—ત્યાગ ન કરે તે સમાજનો પોતાનો નાશ થયા વિના કેમ રહે ?

ઓ ! સમાજ સેવકો ! સમાજ હિતેષુઓ ! સમાજના નવ-યુવકો ! શું જોઈ રહ્યા છો ! શું વિચારમાં પડ્યા છો ! જે સમાજને જીવાડવો હોય—સમાજની દશા ઉન્નત જોવાના અભિલાષ હોય—વાતોની ચોપટમાંથી કે વિલાસ જીવનમાંથી દુરસદ હોય—સમાજની દશા જોઈ હુઃખ દુર કરવાની ભાવના હોય તો તહો આત્મ

શુદ્ધિના પ્રત લ્યો—જીંદગીમાં—ગમે તે પ્રસંગે—બાળલગ્નો—
 વૃદ્ધ વિવાહ—કન્યા વિક્રય બંધ કરવા સામે તમારી બધી શક્તિઓ
 વાપરી નાખો. બાળકો—સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોમાં સાચી કેળવણી
 ફેલાવવા પ્રયત્ન આદરો. આ કુરીવાનને જડમૂળથી ઉખેડી નાખવા કેડ
 બાંધો, કમર કસો અને નીભીક થઈને ધીરેધીરે-હિંમતથી સમાજના
 ભક્ષાને માટે લોકમત કેળવતા જઈને—પોતાથી—પોતાના ધરથી શરૂ કરીને
 સમાજના જીવલેણ આ મૂળ રોગોને મટાડો.

ત્યારેજ ત્યારેજ તહિમે તમારી સમાજને જીવાડી શકશો. ત્યારેજ
 આ કમકમાટી ઉપજવનારા બાળમરણ-બાળલગ્ન અને વિધવાનાં
 આંકડાઓ ઓછા થશે. સમાજ-જૈન સમાજ-આદર્શ સમાજ થશે.

જૈન સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ. ૧૯૧૧

૪૨

વસ્તી		કુવારા		પરણેસા		વિક્ષિર	વિધવા
ક્રમ	કુલ વસ્તી	પુરૂષ	સ્ત્રી	પુરૂષ	સ્ત્રી		
૦-૫	૧૫૬૫૨૮	૭૫૩૧૬	૭૧૨૧૨	૭૪૭૨૩	૭૫૧૭૨	૧૬૮	૬૨
૫-૧૦	૧૪૨૧૮૬	૭૨૦૬૮	૭૦૦૮૮	૭૦૬૫૧	૬૫૩૧૪	૧૫૩	૨૬૧
૧૦-૧૫	૧૨૫૩૫૪	૬૯૧૨૯	૫૬૨૨૫	૬૩૧૬૦	૩૪૪૮૩	૩૫૩	૮૦૬
૧૫-૨૦	૧૦૮૧૨૫	૫૮૯૭૬	૪૯૧૪૯	૩૩૫૯૫	૩૭૦૮	૭૭૬	૨૭૦૬
૨૦-૨૫	૧૨૨૧૩૦	૬૨૩૧૦	૬૦૨૨૦	૨૫૭૮	૯૯૪	૨૧૪૬	૭૩૪૪
૨૫-૩૦	૧૧૬૪૮૦	૬૧૦૬૮	૫૫૮૧૨	૧૫૨૯૫	૫૩૬	૩૫૯૮	૧૧૩૧૨
૩૦-૩૫	૧૦૭૧૭૩	૫૪૫૦૯	૫૨૬૬૪	૮૦૫૬	૪૩૯	૪૯૧૧	૧૬૦૪૯
૩૫-૪૦	૭૯૧૮૧	૪૨૭૭૨	૩૬૪૦૯	૫૦૬૮	૨૫૧	૫૦૮૭	૧૨૭૬૧
૪૦-૪૫	૮૬૮૫૦	૪૨૩૭૬	૪૪૪૭૪	૪૭૭૬	૨૭૯	૭૧૯૩	૨૩૨૬૭
૪૫-૫૦	૫૨૩૭૭	૨૮૮૦૦	૨૩૫૭૭	૨૭૭૫	૧૩૧	૬૧૪૫	૧૩૫૪૯
૫૦-૫૫	૬૫૨૫૭	૩૧૯૨૩	૩૩૨૨૪	૩૦૩૧	૧૫૯	૯૧૫૧	૨૪૨૮૩
૫૫-૬૦	૨૬૨૧૭	૧૪૫૧૯	૧૧૬૮૮	૧૦૪૮	૬૧	૪૮૫૩	૮૬૬૭
૬૦-૬૫	૩૭૬૯૭	૧૬૭૪૫	૨૦૯૫૨	૧૨૬૮	૮૪	૬૭૦૮	૧૮૧૯૧
૬૫-૭૦	૧૧૩૦૮	૫૯૬૯	૫૩૩૯	૪૧૧	૩૮	૨૫૨૯	૪૬૫૨
૭૦-૭૫	૧૫૬૧૯	૭૦૨૩	૮૮૮૬	૪૨૩	૫૬	૨૬૪૦	૮૨૪૭

વધારા

કુલ ૧૨૪૮૧૮૨ ૬૪૩૫૫૩ ૬૦૪૬૨૯ ૩૧૭૧૯૭ ૧૮૧૭૦૫ ૨૬૮૮૩૮ ૨૬૬૬૨૭ ૫૭૪૧૮ ૧૫૩૨૮૭

જૈન સમાજની સાંસારિક સ્થિતિ. ૧૯૨૧

૪૫

વસ્તી		કુવારા		પરણેસા		કિંદર	વિધવા
ક્રમ	કેસ	પુરૂષ	સ્ત્રી	પુરૂષ	સ્ત્રી		
૦-૫	૧૩૧૦૭૫	૬૫૧૮૪	૬૫૮૮૧	૬૪૮૦૮	૪૮૦	૫૮	૧૧૮
૫-૧૦	૧૪૮૧૭૩	૭૫૫૬૮	૭૩૧૦૫	૬૮૫૦૨	૧૦૨૧	૧૪૫	૪૫૮
૧૦-૧૫	૧૩૮૬૮૬	૭૫૨૪૧	૬૩૪૫૫	૪૩૭૦૭	૪૧૭૪	૩૬૨	૧૧૩૨
૧૫-૨૦	૨૭૧૪૬	૫૨૧૦૦	૪૫૦૪૬	૪૧૭૮	૧૪૮૭૧	૭૩૬	૨૬૮૭
૨૦-૨૫	૬૮૮૬૬૮	૫૦૮૪૧	૪૮૦૨૭	૧૩૩૨	૨૭૮૧૭	૨૦૧૨	૫૭૮૧
૨૫-૩૦	૧૦૩૨૨૩	૫૫૨૭૪	૪૭૮૪૮	૮૮૭	૩૬૬૩	૩૮૪૮	૨૩૭૧
૩૦-૩૫	૮૮૭૪૭	૫૧૨૭૩	૪૮૪૪૪	૫૨૭	૩૬૮૨૨	૫૪૬૧	૧૫૧૫૬
૩૫-૪૦	૭૬૮૨૦	૪૬૬૧૩	૩૫૩૦૭	૩૭૦	૩૦૨૬૮	૫૮૬૭	૧૪૦૪૬
૪૦-૪૫	૮૦૨૬૫	૮૦૧૭૬	૪૮૧૬	૩૮૪	૨૭૭૩૫	૭૮૨૭	૨૧૧૨૬
૪૫-૫૦	૫૦૬૮૧	૨૮૮૫૩	૨૨૭૩૮	૧૮૬	૧૮૫૪૮	૬૩૪૬	૧૩૧૮૬
૫૦-૫૫	૫૮૦૧૭	૨૮૮૧૧	૩૦૧૦૬	૧૭૮	૧૭૫૬૨	૮૭૭૨	૨૧૫૭૮
૫૫-૬૦	૨૬૧૭૮	૧૪૫૪૭	૧૧૬૩૧	૮૦	૮૨૪૭	૫૧૮૧	૮૫૩૩
૬૦-૬૫	૩૭૭૩૮	૧૭૨૬૪	૨૦૪૭૫	૧૨૧	૮૮૪૮	૭૧૬૨	૧૭૫૫૪
૬૫-૭૦	૧૧૭૪૨	૬૧૮૮	૫૬૦૩	૫૦	૨૮૮૪	૨૦૬૭	૪૭૦૦
૭૦-૮૦	૧૭૪૬૬	૮૦૪૫	૮૪૨૧	૭૨	૩૧૬૨	૪૩૩૨	૮૫૫૮

કેસ

૧૧૭૮૫૮૬

૬૧૦૨૭૮

૫૬૮૩૧૭

૩૦૮૮૮૫

૧૮૫૫૧૪

૨૩૮૫૧૩

૨૩૮૮૦૮

૬૧૩૭૧

૧૪૩૮૬૫

૧૯૨૧ ના વસ્તી પત્રક પ્રણાલે ૧૦૦૦ એક હજારે બધા ધર્મોની સાંસારિક સ્થિતિનું પ્રમાણ.
સ્ત્રીઓ.

પુરુષો.

૧૦૦૦	૮૦૦	૬૦૦	૪૦૦	૨૦૦	૦	૦	૨૦૦	૪૦૦	૬૦૦	૮૦૦	૧૦૦૦
						...યુદ્ધ...					
						...પ્રોસ્તી...					
						...પારમી...					
						...મિત્રદોષ...					
						...મુસલમાન...					
						...મીખ...					
						...હિંદુ...					
						...જૈન...					

વિધુર

પરણેલા

કેવારા

Census of India 1921.

રોટી બેટી વ્યવહાર અને તેનો ઉકેલ.

પ્રકરણ ૬

આજથી દસ વર્ષ પહેલાં ધણા ખરા શહેરોમાં અને જીલ્લાઓમાં શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજક અને સ્થાનકવાસી વચ્ચે, વૈશ્વ અને જૈન વચ્ચે ઝાલાવાડ-ગોહીલવાડ વચ્ચે, શ્રીમાળીને ઓસવાળ વચ્ચે, વૈશ્ય અથવાળ અને જૈન અથવાળ વચ્ચે પરસ્પર બેટી વ્યવહાર હતો પણ અંદર અંદરના કલશ તેમજ મતભેદના કારણે પાછો તે વ્યવહાર બંધ થતો જાય છે. આજે જે અમુક હદ જોવામાં આવે છે તે પહેલા નહોતી. પૈસાદારો સારી સારી કન્યાઓ ગામડાઓ કે આસપાસના શહેરોમાંથી મેળવ્યા પછી તેમની કન્યા તેઓ સાધારણ કુટુંબો યાતો ગામડાઓમાં આપતા અચકાયા-તેમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા ઘટી જતી લાગી અને બીજું બહુ દૂર દુરના પ્રદેશમાં કન્યાઓ આપવાથી તે કન્યા વર્ષો સુધી કે જીવંતી સુધી સુખે દુઃખે હંમેશને માટે માળાપને ત્યાં આવતી બંધ થઈ અને જે સંસ્કારમાં ઉછરી હોય તેથી જીદા પ્રકારના ધર્મના આચારો સખ્ત રીતે પાળવાની ફરજ પડવાથી કેટલીક વખત તેઓના ઉપર અત્યાચાર (આચાર વિચાર અબંધી) થવાથી તે આવાં બીજાં કેટલાંક નજીવાં કારણોથી ધામેધીમે ગોળ વધતા ગયા તે એટલે સુધી કેરપ-પ૦ ઘરનો વાડો બંધાઈ ગયો અને એ વાડો બહાર કન્યા આપી શકાયજ નહિ એવો તે વાડોનો સખ્ત પ્રતિબંધ થયો.

આજે એવા નાના વાડામાં કોઈ સુશિક્ષિત કન્યાને મૂખ યા અજ્ઞાન મૂરતીઆને આપવી પડે છે. અને સુશીક્ષિત વરને યોગ્ય કન્યા નથી મળતી છતાં તેમાં તલભારે ફેરફાર કરવા જેટલી બહાર હિંમત કોઈ નથી કરી શકતું.

કાઠીઆવાડમાં રોટી વ્યવહાર દરેક જૈનનો પરસ્પર છે. સાથે જમવામાં ખાસ બાદ ગણાતો નથી. દશાવીસા, મોઢ કે કપોળ સોરઠીઆ-હુમડ કે ઓસવાળ લોકો કે સ્થાનકવાસી બધા એક સાથે જમી શકે છે. પણ બેટી વ્યવહાર માટે ગોળ થએલા છે. ગોહીલવાડના વીસાશ્રીમાળી કેરી ઉતાર પોતાની કન્યા વીસાશ્રીમાળીને પણ નથી આપી શકતા-તે પ્રમાણે

દસા શ્રામાણીમાં ગોળ થએલા છે. ઝાલાવાડના દસા શ્રીમાળી ગોળ પ્રમાણે જ કન્યા લઈ દઈ શકે છે. દસા વીસાને કન્યા નથી આપી શકતા ને કેવળ શ્વેતાંબર મૂર્તિપૂજકને કાઠીઆવાડમાંથી કન્યા નથી મળતી.

કચ્છમાં પણ કેટલાક ગોળ થયા છે, અને તે પ્રમાણે કન્યા લેવા દેવાનો રીવાજ છે—ગુજરાતીઓ કાઠીઆવાડમાં કન્યા નથી આપી શકતા અને કાઠીઆવાડી કન્યા ગુજરાતમાં નથી આપી શકાતી.

ગુજરાતમાં તેો ગામ ગામના ગોળ બંધાઈ ગયા છે. અમદાવાદની કન્યા પાટણના ગુજરાતીમાં ન આપી શકાય ને સુરતની કન્યા અમદાવાદમાં ન આપી શકાય—પાલણપુરની કન્યા અમદાવાદ ન આપી શકાય ને ભરૂચની કન્યા સુરતમાં ન આપી શકાય—ગુજરાતમાં રોટી વ્યવહાર દરેક જોનો સાથે છે—શાળવી—સાંડેસરા અને લાડવા શ્રીમાળી સાથે ભાણા વ્યવહાર નથી, બાકી સંઘમાં તેઓ જુદા જમી શકે છે.

ગુજરાતમાં ઓસવાળ શ્રીમાળીઓમાં અને પોરવાડ ઓસવાળને કન્યા નથી આપી શકતા.

સાંભળ્યું છે કે જયપુરમાં ઓસવાળ અને શ્રીમાળીઓ વચ્ચે અમુક મતભેદના કારણે રોટી વ્યવહાર પણ નથી.

મારવાડ—રજપૂતાના માળવા ને સંયુક્ત પ્રાંતમાં રોટી અને બેટી વ્યવહાર છે. મારવાડની કન્યા આગ્રામાં આપી શકાય છે. પણ તે શ્રીમાળી શ્રીમાળી વચ્ચે ને ઓસવાળ ઓસવાળ વચ્ચે.

આગ્રામાંતો ઓસવાળ ઓસવાળમાં સ્થાનકવાસીને દેરાવાસી વચ્ચે બેટી વ્યવહાર પણ છે—પહેલાંતો શ્રીમાળને ઓસવાળ વચ્ચે પણ બેટી વ્યવહાર હતો પણ તે અમુક મતભેદથી બંધ કરવામાં આવ્યો છે.

સંયુક્ત પ્રાંત વગેરેમાં દિગમ્બરોની વસ્તી વધારે છે. દિગમ્બરો શ્વેતાંબરો વચ્ચે બેટી રોટી વ્યવહાર કાંઈ નથી—દિગમ્બરો વચ્ચે પણ વૈશ્ય અગ્રવાળ—જૈન અગ્રવાળમાં રોટી બેટી વ્યવહાર છે. બાકી પાલીવાળ—ખડેળવાળ, જયસવાળ વગેરે રોટી બેટી વ્યવહાર પણ નથી રાખતા. તેમાં એવી એવી નાની નાની જ્ઞાતિઓ વહેંચાઈ ગઈ છે કે ત્યાં પણ બેટી વ્યવહારની મહા મુશ્કેલી થઈ પડી છે.

આ પ્રતિભામાં પક્ષી રસોઇ (રોટી-દાળ-ભાત વિનાની) પુરી-શાક મીઠાઇ બધા સાથે જમી શકે છે. તેમાં ખત્રી-વૈશ્ય દિગમ્બર શ્વેતાંબર અને બ્રાહ્મણ પણ જમી શકે છે.

પંખબમાં શ્વેતાંબરોની સંખ્યા થોડી છે. અને ત્યાંપણ ઓસવાળ ખડેળવાળ અને અગ્રવાળ કોઇ એક બીજાને કન્યા વ્યવહાર નથી.

દક્ષિણમાં શ્વેતાંબર શ્વેતાંબર અને તે પણ ઓસવાળ ઓસવાળમાં કન્યા આપી શકે છે.

આજે તો લગ્ન અને જ્ઞાતિભોજનની એટલી બધી સંકુચિતમાં સંકુચિત ભાવના થઇ છે કે તે વિશાળ કાર્યા વિના છુટકોજ નથી. આ પછીના પ્રકરણમાં તે વિષે વિસ્તારથી ચર્ચવાનું હોવાથી અહીં તે વિષે ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર નથી.

જ્ઞાતિઓની ઉત્પત્તિ અને લયના સમયમાં આપણે આગળ જોઈ ગયા કે વીર સંવત ૭૦ પછી જ્ઞાતિઓની શરૂઆત થઇ અને મહાન આચાર્યોએ રજપૂત—સુતાર અને સોની વગેરેને જૈનધર્મ પ્રતિષ્ઠાથી જૈન બનાવ્યા અને એક યા બે જ્ઞાતિમાં તેઓને અપનાવ્યા. આ બધા લોકો પરસ્પર રોટી બેટી વ્યવહાર રાખતાજ, અને એવી ઉદારતા ન હોય તો તેટલા જૈન વધવા મુશ્કેલ હતા.

શ્રીપાળ ચરિત્ર ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે પૂર્વાચાર્યોએ અન્ય જાતિનાં લગ્નો સ્વીકાર્યા છે.

પણ જ્ઞાતિઓમાં મતભેદ કલેશ અને સંકુચિતતા વધવાથી તેમાં ભેદો ઉપર ભેદો પડતા ગયા અને અનેક કારણોથી પરસ્પર વ્યવહાર બંધ કરવામાં આવ્યો.

એ વાત ચોક્કસ છે કે આટલા બધા જ્ઞાતિભેદોની જરૂર નહોતી અને તે કરનાર યા કરાવનાર પછી તે કોઇપણ હો તેમણે જૈન સમાજનું અધઃપતન અને છિન્ન ભિન્ન અવસ્થા કરાવવામાં ભાગ લીધો છે. અને એટલા પુરતું તે જાણે અજાણે પણ અયોગ્ય અને અધર્મિત થઇ ગયું છે.

આજે જૈન સમાજ એવી રીતે છિન્ન ભિન્ન થયેલો દ્રષ્ટિએ આવે છે કે પૂર્વે કોઈ સમયે જૈન સમાજની આવી દુર્દશા નહોતી.

આજ તો એકચત્તાની-સંગઠનની અને પરસ્પરની સહાનુભૂતિની પૂરેપૂરી જરૂર છે. જે સમાજ યા ધર્મમાં એકચ અને એકવાક્યતા (one voice) નથી તે આગળ પ્રગતિ નજ કરી શકે.

નજવા કારણથી થયેલા અને આજે ધણાજ જમી ગયેલા દશા-વીશાના ભેદાને કાઢી નાખવા એ જ્ઞાતિ બંધનમાં સાથી પહેલું જરૂરી કામ મને લાગે છે-ગુજરાત અને કાઠીઆવાડમાં આ ભેદો ધર કરી ગયા છે, તે કાઢી નાખવા પ્રવાસ કરવો જોઈએ.

જૈન ધર્મ પાળનાર-જૈન ધર્મ અંગીકાર કરનાર, જૈનધર્મના સિદ્ધાંતોનું પાલન કરનાર દરેક જૈન સાથે રોટીવ્યવહાર રાખવામાં કશો પણ ધાર્મિક બાદ તો નથીજ અને સામાજિક બાદ કાઠી નાખવો જોઈએ.

સ્વામીભાઈઓ-એકજ ધર્મના અનુયાયીઓ, વીરના પુત્રો સાથે બેસી પ્રેમથી ભોજન કરે તે કેટલું સુંદર ઇષ્ટ અને ઉત્તમ છે-તેથી બ્રાતૃ-ભાવ-ધર્મપ્રેમ અને આનંદ વધે છે. તેથી શાસનની અને સમાજની શોભા છે.

આજે રેલના મન માન્યા સાધનો છે. આજે તાર ટપાલના જોઈતાં સાધનો છે. એટલે દૂર દૂર દેશપાર લાગવાની જરૂર નથી.

વળી તમારાજ ગામમાં બેન દીકરી આપી હોય છતાં તેમનો વેપાર મુંબઈ-કલકત્તા-કરાંચી-રંગુન કે માંડલા-પારિસ કે યુરોપ હોય તો શું થાય છે. ?

જૈનશાસ્ત્રી નાત જાતના બંધનો નાખી શકેજ નહિ-પહેલાં ક્ષત્રિય-બ્રાહ્મણ-સોની સુતાર અને વણિક જે જૈન ધર્મ પાળતા તે પરસ્પર કન્યા વ્યવહાર પણ કરતા હતા અને રોટી વ્યવહાર પણ ખુલ્લો હતો.

ન્યારે ધાર્મિક કોષ્ટ જાતનો બાદ નથી તો મારા નમ્ર મત પ્રમાણે જેમ જાતી શકે તેમ વ્યવસ્થિત રીતે અને મહાજનના બંધારણ સંધના બંધારણને મજબૂત કરવાની સાથે હરેક જૈન ધર્મ પાળનાર સાથે રોટીવ્યવહાર અને બેટી વ્યવહાર શરૂ કરવો જરૂરી છે.

જેના આચાર વિચાર શુદ્ધ છે, જે એક ધર્મના અનુયાયી છે, જે એકજ દેવ ગુરુ ને માને છે. જે એકજ દેશમાં વસે છે. તેમાં બેટી વ્યવહાર કરવાથી શુ'વાંધા આવી જાય છે તે સમજમાં નથી આવી શકતું.

પંચભેદ-પ્રાંતભેદ-જાતિભેદ અને જ્ઞાનદાન હોવાના મિથ્યા-ભિમાન અને ખોટી શ્રીમંતાર્થએ સમાજનું સત્યાનાશ કાઢ્યું છે. અનેક બદીઓ અને સડા તેથી પેડા છે અને જૈન સમાજના ચુરેચુરા થવા હવે બાકી નથી રહ્યા. આ વિચારીએ તો ઉદાર દ્રષ્ટિએ જોવાની અને વર્તવાની પૂરે પૂરી જરૂર છે.

આ કામ ધીમે ધીમે બંધારણપૂર્વક થવું જોઈએ કે જેથી તેમાં વ્યક્તિ ગત અને સામુદાયિક બન્ને રીતે ફાયદો થાય.

ગુજરાત અને કાઠીઆવાડ શરૂઆત કરે તો કરી શકે છે પણ તે માટે અનેક વીચારશીળ, સમાજહિતેચ્છુ અને ધર્મપ્રેમી યુવકો અને યુવક હૃદયના દરેકે પ્રયત્ન કરવો ઘટે છે અને તે પણ તનતોડ પ્રયાસ વિના તેની સફળતા થવી મુશ્કેલ છે.

એક પછી એક ભેદો કાઢતા જવાં અને ધીમેધીમે ક્ષેત્ર વિશાળ કરતા જવું, આથી સારી સમાજ આકર્ષણ અને પરિણામ સુંદર આવશે.

સંયુક્ત પ્રાંતમાં આગ્રામાં ગયે વર્ષે ત્રણે ફીરકાનું ઐક્ય સાધવાની ચર્ચા શરૂ થઈ હતી અને તે જોડે તુરતમાં પાર નથી પડી છતાં તેનાં બીજ નજદીકના ભવિષ્યમાં જરૂર ફળ આપશે.

મુંબઈ ઇલાકાથી માંડી સુરત, ભરૂચ, અમદાવાદ અને પાટણ તથા કાઠીઆવાડ વગેરેમાં હીલચાલ શરૂ થાય તો રજપૂતાના મેવાડ મારવાડ સંયુક્ત પ્રાંતમાં પણ થોડા પ્રયાસથી કામ સહેલ થઈ પડશે.

આજે તો કોઈ પ્રાંત આ માટે તૈયાર હોય એમ તો નથીજ પણ તૈયાર કરનાર સમાજ સેવાની ભાવનાથી નીઃસ્વાર્થ બુદ્ધિથી નીકળે તો તૈયાર કરી શકાય તેમ છે.

બાળલગ્ન-વૃદ્ધવિવાહ અને કન્યા વિક્રય જે સમાજનું લોહી ચુસી રહ્યા છે, જેમાંથી હજારો બાળ વિધવાઓ રેંસાઈ રહી છે.

તેના ઉપર અંકુશ માત્ર જ્ઞાતિઓના પરસ્પર સંબંધોજ આવી શકે તેમ છે.

ત્યારેજ સંતતી વધશે, આયુષ્યમાન થશે અને વસ્તીમાં વધારો થશે.

જ્ઞાતિભંગનો વાડાઓ કાઢી નાખવાથી નાની નાની જ્ઞાતિઓને જીવન મળશે અને તે જૈન ધર્મ યા સમાજનું વૃક્ષ નવ પલ્લવિત થઇને ફળશે ને ફાળશે.

યોગ્યવર આજે નથી મળતા-યોગ્ય કન્યાઓને જ્યાં ત્યાં આપવી પડે છે, આ બંધી ફરીઆદો નહીં થશે. પરસ્પર વિવાહ સંબંધથી કાષ્ઠપણુ જાતનું એવું નુકશાન નથી જે આજની આ મંકુચીત-મર્યાદિત સ્થિતિમાં જોવામાં આવે છે. આ ઉપર જેટલા છુટથી વિચાર કરવામાં આવે તે ઘણું છે. અને દરેક સમાજસેવાભાવનાવાળા નવ-યુવકે અને વીચારશીળ વર્ગે આ માટે રસપૂર્વક ચર્ચા કરીને નીર્ણય કરવો ધટે છે.

તા. ૭ જૂન (૧૯૨૫) ના નવજીવનમાં મહાત્મા ગાંધીજીએ ‘ધર્મને નામ ધાડ’ વિષયક એક મનનીય લેખ લખ્યો છે તે હિંદુસમાજ અને જ્ઞાતિબંધનો માટે લખાયેલો હોય સમાજના હિતેચ્છુઓ અને વિચારકો માટે વિચારણીય છે-તેમાંથી બે ત્રણ વિચારોની બેટ નીચે ઉતારી છે- જૈનસમાજને આ બહુ લાગુ પડે છે.

“ હિંદુ ધર્મમાં જે નખખાઇઓ પેસી ગઇ છે તે તેને અંદરથી કારી રહી છે. એટલે જેમ એક જાડા લાકડાના ગર્ભને અંદર રહેલો કીડો કાતરી ખાતો હોય અને તેને ઉપરથી મટો કે રોગાન લગાડો છતાં તે લાકડું છેવટે ખવાઇ જવાનું છે, તેમ જો હિંદુજાતિના ગર્ભમાં કીડો પેસી જઇ તેને કાતરી રહ્યો છે તેનો જો નાશ નહિ થાય તો હિંદુ ધર્મની બહારથી ગમે તેટલી રક્ષા કરીએ છતાં તેનો નાશ સંભવે છે.”

“ વર્ણ મટી જાતિના વાડા થયા છે અને તે વાડાની અંદર રાજાતાં ઢોર જેમ ડબ્બામાં પૂરાય તેમ આપણે નવજિયાતા બની વાડાની વચ્ચે પૂરાઇ કેદી બની ગયા છીએ. વર્ણ પ્રજાના પોષક હતા, જ્ઞાતિઓ પ્રજાની નાશક થઇ છે.”

“ હિંદુ પ્રજાની કે હિંદની સેવા કરવાને બદલે આપણે આપણી વાડોની એટલે આપણી બેડીઓની રક્ષા કરવામાં ગુંથાએલા રહીએ છીએ ને તેને અંગે ઉપજતા સવાલોનો નિર્ણય કરવામાં આપણા વખતનો, આપણી જીવિતો, આપણા પૈસાનો વ્યય કરીએ છીએ. ”

“ જ્યાં વીસા દસાનો ભેદજ નાશ કરવા યોગ્ય છે, ત્યાં વીસા મોટા કે દસા મોટા એ સવાલજ ક્યાં રહે છે ! જ્યારે હિંદુ-સ્તાન સમસ્તની વણિક કામને એક બનાવવાની આવશ્યકતા છે ત્યાં દસા-વીસા-મોઢ, લાડ, હાલારી-ધોધારીના ભેદને અને તેમની વચ્ચેના કંકાસોને અવકાશજ ક્યાં છે ? ”

“ સારામાં સારો ઉપાય તો એજ છે કે નાની નાની જ્ઞાતિ-ઓના મહાજન એકઠા મળી એક જ્ઞાતિ બની જાય. અને આ મોટો સંઘ બીજા સંઘોની સાથે મળી છેવટે ચાર વર્ણમાંના એકમાં સ્થાન લે. ”

સાધુ સાધ્વી અને વિહારના સ્થળો.

પ્રકરણ ૭

પ્રાચીનકાળના સાધુ-સાધ્વીના આંકડા જાણવા માટે ત્રણ ચાર પુસ્તકોમાંથી આપણે કેટલીક બાબતો મેળવી શકીએ તેમ છીએ. અને તે શ્રી ઋષભદેવ સ્વામીથી શ્રી મહાવીર સ્વામી સુધીના સાધુ-સાધ્વી વગેરેના જે આંકડાઓ આપ્યા છે તેટલા પુરતીજ-શ્રી સિદ્ધસેનસૂરી પ્રણીત એકવિંશતી સ્થાન પ્રકરણમ્, શ્રી ત્રિપટીશલાકા પુરુષ ચરિત્ર અને પ્રવચન સારોદ્ધાર તેમજ મલયગિરિસુરિકૃત આવશ્યકવૃત્ત આ પુસ્તકોમાં કેટલીક હકીકતો મળી આવે છે-તે આંકડા આ સાથે આપ્યા છે.

શ્રી મહાવીર સ્વામી પછીથી આજસુધીના સાધુ સાધ્વીના આંકડા સંકલનાત્મક આપણને નથી મળી શકતા-તેના ઘણાં કારણો હોય શકે-

એક તો તે પછી સાધુ સમુદાય બાર દુકાળીના કારણે તેમજ અંદર અંદરના મતભેદના કારણે—છિન્નભિન્ન થઇ ગયો ને અનેક ગચ્છોમાં વહેંચાઇ ગયો તેથી અમુક અમુક સમયમાં કેટલા સાધુ સાધ્વી કે શ્રાવક શ્રાવિકા હતા એ મળવું મુશ્કેલ છે—અરે આજે પણ આ વીસમી સદીના પ્રગતિના યુગમાં ને જ્યારે બધી જાતના આંકડાઓની નોંધ લેવાનો જમાનો છે ત્યારે પણ આપણા સાધુ-સાધ્વીના આંકડાઓ આપણને નથી મળતા.

અમુક અમુક સમયના નહિ પણ અમુક અમુક મહાન આચાર્યના સમયના જે પ્રમાણે થોડા ઘણા આંકડાઓ મળે છે, તે આ સાથે જણાવું છું. પણ તે અપૂર્ણ છે અને જરૂરી સાધનોના અભાવે આ પ્રશ્નનો સંતોષકારક ખુલાસો હું નથી મેળવી શક્યો—

શ્રીમદ્ રત્નપ્રભાચાર્ય—તેમની પાસે ૫૦૦ સાધુઓ હતા.

દાનવીર વરતુપાળ તેજપાળના સંઘમાં ૨૨૦૦ સાધુ અને ૧૧૦૦ દિગચ્ચર સાધુ હતા—

શ્રી મુનિચંદ્રસૂર—૫૦૦ સાધુઓ અને ગુરૂપંથુઓ ઘણા હતા.

• શ્રી આચાર્યરાક્ષતસૂરિ ૨૧૦૦ સાધુ ૧૧૩૦ સાધ્વી તેમાં ૧૨ આચાર્ય—
૨૦ ઉપાધ્યાય ૭૦ પંડિત અતઃ ૧૦૩ મહત્તર સાધ્વી ૮૨ પ્રવર્તીની સાધ્વી.

શ્રી હીરવિજયસૂરિ—૨૫૦૦ સાધુ સાધ્વી-૮ ઉપાધ્યાય-૧૫૦ પંડિતો ને બીજા સામાન્ય માધુ.

શ્રી વિજયસેનસૂરિ—૨૦૦૦ સાધુ.

શ્રી વિજયદેવસૂરિ—૭૦૦ સાધુઓ.

આજે બધા ગચ્છના (ખરતર, તપા, અંચળવિ)મળી-૪૫૦ સાધુઓ હોવાનું અનુમાન છે અને સ્થાનકવાસીના મેળવતાં ૭૦૦, ૮૦૦—હોવાનો આસરો છે.

સાધ્વીઓ બધા ગચ્છની મળી ૭૦૦ આશરે હશે ને સ્થાનકવાસીની કદાચ ૬૦૦-૭૦૦ છે, તેમ સાંભળવામાં આવ્યું છે.

જમાનાએ બધાને અસર કરી છે—તેમ સાધુ સાધ્વીની સંખ્યા પણ દિવસે દિવસે ઘટતી જાય છે—તેનાં ઘણાં કારણો છે. બતાવવાનું

આ સ્થાન નથી પશુ-એટલું જણાવવું અસ્થાને નહિ ગણાય કે સાધુ સમુદાયે મતભેદને બાજુએ મૂકી ભવિષ્યના સાધુ સમાજ અને ગૃહસ્થ સમાજને માટે સંગઠન સાધવું જરૂરી છે—આજે તે બનવું અતિ કઠણ છે છતાં તે સિવાય આરો નથી.

એક વાત કહેવી જરૂરી છે કે યુદ્ધ ધર્મનો નાશ તેના લિધુ અને લિધુણીઓમાં વધતા જતા શીથીલ આચારને આભારી છે-તેમ દુનિયાભરના સાધુસમાજની આજે યુરી દશા થઈ રહી છે. આદર્શ-તપસ્વી અને આત્મજ્ઞાની સાધુઓના દર્શન દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે. ત્યારે જૈન સમાજે ને સાધુસમુદાયે પોતાની આત્મશુદ્ધિ સાધી લેવી જોઈએ-તે માટે સંગઠન સાધવું જોઈએ. અમુક નિયમો બધાને માટે સાધુ-સાધ્વી ને શ્રાવક શ્રાવિકા-ચતુર્વિધ સંધે મળી નક્કી કરવા જોઈએ, અને સમાજને સાહિત્યનું ધર્મ ને મહાવીરના સૂત્રોનું પાલન—પ્રચાર અને પ્રકાશન થાય તે માટે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

તર્થ કરોના નામ	સાધુ	સાધ્વી	આવક	આવિકાઓ
શ્રી ઋષભદેવ	૮૪૦૦૦	૩૦૦૦૦૦	૩૫૧૦૦૦	૫૫૪૦૦૦
,, અશુતનાથ	૧૦૦૦૦૦	૩૩૦૦૦૦	૨૯૮૦૦૦	૫૪૫૦૦૦
,, સભવનાથ	૨૦૦૦૦૦	૩૩૬૦૦૦	૨૯૩૦૦૦	૬૩૬૦૦૦
,, આબનંદન	૩૦૦૦૦૦	૬૩૦૦૦૦	૨૮૮૦૦૦	૫૨૭૦૦૦
,, સુભાતનાથ	૩૨૦૦૦૦	૫૩૦૦૦૦	૨૮૧૦૦૦	૫૧૬૦૦૦
,, પદ્મપ્રભુ	૩૩૦૦૦૦	૪૨૦૦૦૦	૨૭૨૦૦૦	૫૦૫૦૦૦
,, સુપાર્શ્વનાથ	૩૦૦૦૦૦	૪૩૦૦૦૦	૨૫૭૦૦૦	૪૯૩૦૦૦
,, ચંદ્રપ્રભુ	૨૫૦૦૦૦	૩૮૦૦૦૦	૨૫૦૦૦૦	૪૯૧૦૦૦
,, સુવાધનાથ	૨૦૦૦૦૦	૧૨૦૦૦૦	૨૨૬૦૦૦	૪૭૨૦૦૦
,, શાંતનાથ	૧૦૦૦૦૦	૧૦૦૦૦૦	૨૮૦૦૦૦	૪૫૮૦૦૦
,, ત્રેવાસનાથ	૮૪૦૦૦	૧૦૩૦૦૦	૨૭૬૦૦૦	૪૪૮૦૦૦
,, વાસુપૂજ્ય	૧૦૦૦૦૦	૧૦૦૦૦૦	૨૧૫૦૦૦	૪૩૬૦૦૦
,, ભરભનાથ	૬૮૦૦૦	૧૦૦૮૦૦	૨૦૮૦૦૦	૪૩૪૦૦૦
,, અનંતનાથ	૬૬૦૦૦	૬૨૦૦૦	૨૦૬૦૦૦	૪૧૪૦૦૦
,, ધર્મનાથ	૬૪૦૦૦	૬૨૪૦૦	૨૪૦૦૦૦	૪૧૩૦૦૦
,, શાંતિનાથ	૬૨૦૦૦	૬૧૬૦૦	૨૯૦૦૦૦	૩૯૩૦૦૦
,, કથુનાથ	૬૦૦૦૦	૬૦૬૦૦	૧૭૯૦૦૦	૩૮૧૦૦૦
,, અરનાથ	૫૦૦૦૦	૬૦૦૦૦	૧૮૪૦૦૦	૩૭૨૦૦૦
,, મોદનાથ	૪૦૦૦૦	૫૫૦૦૦	૧૮૩૦૦૦	૩૭૦૦૦૦
,, મુનસુપત	૩૦૦૦૦	૫૦૦૦૦	૧૭૦૦૦૦	૩૫૦૦૦૦
,, નામનાથ	૨૦૦૦૦	૪૧૦૦૦	૧૭૦૦૦૦	૩૪૮૦૦૦
,, નેમનાથ	૧૮૦૦૦	૪૦૦૦૦	૧૬૬૦૦૦	૩૩૬૦૦૦
,, પાર્શ્વનાથ	૧૬૦૦૦	૩૮૦૦૦	૧૬૪૦૦૦	૩૭૭૦૦૦
,, વધ માન	૧૪૦૦૦	૩૬૦૦૦	૧૫૬૦૦૦	૩૧૮૦૦૦

ત્રિપષ્ટિશલાકા પુરૂષ ચરિત્ર ઉપરથી

આ ઉપરાંત દરેક તીર્થકરને અમુક અમુક ચૌદપૂર્વી, અવધિયાની, કેવળી, વૈક્રિય લખિંધવાળા મનઃપર્યાવસાની, વાદી, વગેરે મહાત્માઓ હોય છે, પણ તેની દરેક તીર્થકરની સંખ્યા લાખ લાખથી વધારે નથી હોતી.

વિહાર અને ચાતુર્માસના સ્થળો માટે ફેટલાક ક્ષેત્રાદેશપટ્ટકો (ચાતુર્માસ રહેવાના ગુરૂ તરફના હૂકમના પત્રો) તેમજ શ્રી હીરવિજયસુરિ મહારાજ અને શ્રી આણંદવિમળસુરિના વિહારો ઉપરથી જોષ શકાય છે કે—

શ્રી આણંદવિમળસુરિએ માળવા, ગુજરાત, વાગડ, મેવાડ, મારવાડ, સોરઠ, દક્ષિણ અને કાહનડ વગેરે દેશોમાં વિહાર કર્યો હતો—તેઓશ્રીએ વર્ષોથી બંધ થયેલો મારવાડનો વિહાર ખુલ્લો કર્યો હતો અને જે સળ-મેરનાં ૬૪ જૈન દહેરાસરોના બારણે કાંટા લાગ્યા હતા, તે કઢાવી મંદિરોમાં પૂજા શરૂ કરાવી હતી.

શ્રીમદ્ હીરવિજયસુરિએ—ગુજરાત, માળવા, સોરઠ, મારવાડ વાગડ, દક્ષિણ, કુંકણ, મેવાત અને આગરા વગેરે દેશોમાં વિહાર કર્યો હતો.

આ ઉપરથી જોષ શકારો કે સોરઠ (કાઠીઆવાડ) ગુજરાત મારવાડ, મેવાડ, માળવા, રજપૂતાના, યુક્તપ્રાંત, કચ્છ વાગડ દક્ષિણ, કોકણ, આટલા પ્રદેશોમાં સાધુ સાધ્વીનો વિહાર ઓછાવત્તા પ્રમાણમાં રહ્યો છે. હાલમાં પંજબનો વિહાર પણ ખુલ્લો થયો છે.

આ ઉપરાંત પટ્ટકો ઉપરથી ચાતુર્માસના સ્થળો જાણવાને અનુકૂળ પડે છે—

આજથી સો વર્ષ પહેલાનો એક સં. ૧૮૮૨ નો શ્રી વિજયધર્મ-સુરિશ્વરના શિષ્ય શ્રી વિજયજીનેંદ્રસુરિએ પોતાના સમુદાયને મોકલેલ ક્ષેત્રાદેશ પટ્ટક ઉપરથી જાણાય છે કે નીચેના ગામોમાં તેમણે પોતાના અમુક અમુક શિષ્યોને ચાતુર્માસ માટે આગા આપેલી છે.

૧ ગુર્જરદેશ, ૨ ઉદેપુર (મેવાડ) ૩ રાજનગર, ૪ સરખેદ, ૫ અવળ ૬ હેવદપુર ૭ રાયપુર ૮ મોરીયા ૯ સરત, ૧૦ નવસારી, ૧૧ હરીપુર ૧૨ છાપરીયાઓલ ૧૩ પાટણ ૧૪ કુણધેર, ૧૫ કબોષ કાળાની ૧૬ મર્જુદ, ૧૭ ડભોઈ ૧૮ વડોદરા ૧૯ રાહુપુરો ૨૦ દારવણ ૨૧ લીલોડ ૨૨ રાધનપુર ૨૩ ભીલોડ, ૨૪ કમાલપુર ૨૫ વારાહી ૨૬ ઉંચુ ૨૭ વેડ ૨૮ ખંભાગ ૨૯ જંજુસર ૩૦ બોરસદ ૨૧ વિજાપુર ૩૨ લાડોલ ૩૩ રાજનગર ૩૪ રાજનગર ૩૫ વીરમગામ ૩૬ માંડળ ૩૭ ગોરીયા ૩૮ ઇલોલ ૩૯ સરવારપુર ૪૦ ધાનેરા ૪૧ આહોડા ૪૨ ઝેરડા ૪૩ સાવળી

૪૪ મમોદ ૪૫ વસી ૪૬ નાગોથાણો ૪૭ ઝીણોર ૪૮ કડી ૪૯ વીસલ-
 નગર ૫૦ જસકા ૫૧ ગોઠવા ૫૨ ભાલક ૫૩ સેવાળા ૫૪ વાલુકડ ૫૫
 ભાવનગર ૫૬ વરતેજ ૫૭ ભંડારી ૫૮ સિદ્ધપુર ૫૯ મેંતા ૬૦ લુણવા
 ૬૧ કલાણો ૬૨ નાંદોતરો ૬૩ આગલોળ ૬૪ સમઉ ૬૫ હરસોર ૬૬
 રણાસણ ૬૭ વલાસણો ૬૮ સમી ૬૯ ચંદુર ૭૦ દુદુષા ૭૧ ચાણુસમો
 ૭૨ વડાવલી ૭૩ કંખોષ ૭૪ કંચરાલી ૭૫ ભરૂચ ૭૬ દેજ્યારો ૭૭ સોવ-
 નગઢ ૭૮ પાલણપુર ૭૯ વગદા ૮૦ દાંતા ૮૧ લુણાપુર ૮૨ પાંચડા ૮૩
 ધનાડી ૮૪ મોરીયો ૮૫ ચંડેસર ૮૬ જસલોડી ૮૭ ધીણોજ ૮૮ દમણ
 ૮૯ પાલડી ૯૦ ચરા ૯૧ જામપુર ૯૨ સધગામ ૯૩ મોરવાડો ૯૪ ભાંભર
 ૯૫ પાદરોદ્દે વડનગર ૯૭ ડાભલા ૯૮ ઉઘાઈ ૯૯ ધડર ૧૦૦ વખતાપુર
 ૧૦૧ દસાડો ૧૦૨ કલાડો ૧૦૩ વઢવાણ ૧૦૪ ધોલેરા ૧૦૫ રાણપુર
 ૧૦૬ સાયલા ૧૦૭ પીરભડીપાદ ૧૦૮ સંખેશ્વર ૧૦૯ મળદર ૧૧૦
 છુહારી ૧૧૧ વાલોળ ૧૧૨ પાટડી ૧૧૩ પંચાસર ૧૧૪ કુઅર ૧૧૫
 મીયાં ૧૧૬ છટાકો ૧૧૭ ધોડીપાલ ૧૧૮ પીલુચો ૧૧૯ ટીંબાચુડી ૧૨૦
 મુજપુર ૧૨૧ ખેરાળુ ૧૨૨ માંડવી ૧૨૩ આંતરોલી ૧૨૪ વલય ૧૨૫
 ચાંગા ૧૨૬ પેટલાદ ૧૨૭ નડીયાદ ૧૨૮ સીપુર ૧૨૯ ચાંણુસોળ ૧૩૦
 તીંબડી ૧૩૧ સિંહાણી ૧૩૨ અંચેવાલીયો ૧૩૩ મુઢેરા ૧૩૪ વડાલી ૧૩૫
 લીંચ ૧૩૬ નંદાસણ ૧૩૭ લાંધણોજ ૧૩૮ કડી ૧૩૯ અંબાસણ ૧૪૦
 વડગામ ૧૪૧ માતર ૧૪૨ રણોદ ૧૪૩ સરીયદ ૧૪૪ કહરા ૧૪૫ કુંઆરપ
 ૧૪૬ વાસા ૧૪૭ ચીલોડો ૧૪૮ બદરકો ૧૪૯ વાવ ૧૫૦ ચરાદ ૧૫૧
 ઉચોસણ ૧૫૨ દેણુપ ૧૫૩ માલણ ૧૫૪ રાનેર ૧૫૫ વોરા ૧૫૬ કઠોર
 ૧૫૭ નાનોદરા ૧૫૮ મેસાણો ૧૫૯ અમદનગર ૧૬૦ રૂપાલ ૧૬૧ સખો
 ૧૬૨ કેસરડી ૧૬૩ અણુવરપુરો ૧૬૪ કેઠગાંગડી ૧૬૫ વટાદરો ૧૬૬
 ગાંબુ ૧૬૭ છણીયાર ૧૬૮ દેકાવાડો ૧૬૯ કુંકુડાવ ૧૭૦ ગોળા ૧૭૧
 ગઢમંડાણા ૧૭૨ વસુ ૧૭૩ છડીયારડો ૧૭૪ ગોધાવી ૧૭૫ ડીસા ૧૭૬
 વડાવળ ૧૭૭ બરણજીનાળ ૧૭૮ વ્યારા ૧૭૯ ઉંદરા ૧૮૦ રાનેર ૧૮૧
 વાયા ૧૮૨ ધખર ૧૮૩ ખાંધલી ૧૮૪ મગરવાડો ૧૮૫ મોહણપુર ૧૮૬
 માવડગોહડા ૧૮૭ ઉંચરી ૧૮૮ સભલાણા ૧૮૦ ગોત્રકો ૧૯૦ અગાથી
 ૧૯૧ ગાજીપુરો ૧૯૨ મોઝાસદડા ૧૯૩ ધ્રાપરા ૧૯૪ ઓડપાડ ૧૯૫
 પીપલી ૧૯૬ ધધાણા ૧૯૭ છટાકો ૧૯૭ સાંકરા ૧૯૮ આખલ ૧૯૯
 વસરાતી ૨૦૦ બજાણો ૨૦૧ ઉમતા ૨૦૨ દેણુપ ૨૦૩ દેવાડમો ૨૦૪
 જામલા ૨૦૫ વણોદ ૨૦૬ રાયપુર.

ઉપરના ગામે ઉપરથી જોઇ શકાય છે કે યતિ સમુદાય કેટલો અને કેવો સંકીર્ણ હતો. આ ગામોમાં એવાં નાના નાના ગામો (આજના સમયનો વિચાર કરતાં) છે કે જેમાં જૈનોની વસ્તી પણ હોવાનો સંભવ નથી. સાધુ મુનિ મહારાજને રહેવાના ગામોમાં સારી જૈનવસ્તી હોવાનો આ પુરાવો તથા જૈનવસ્તી ક્યાં ક્યાં ફેલાયેલી હતી તે આ ઉપરથી જોઇ શકાય છે. આમાં ગુજરાત, કાઠીઆવાડ, સોરઠ, રજપૂતાના, મારવાડ-થરા-દેરી-મુંબઇ હાલકો કચ્છ વગેરે દેશોના ગામો છે. મુંબઇ-અગાસી-વસઇને થાણા પણ જોવામાં આવે છે. આ સિવાયના આ પહેલાનાં સં. ૧૭૭૪-૧૮૨૨, ૧૮૨૩ ૧૮૨૪ વગેરે પટ્ટકા જોનાં દક્ષિણદેશ-મેવાતદેશ (આગરા આસપાસના પ્રદેશને કહે છે) માલવદેશ વગેરેના ગામો ને શહેરોનાં નામ મળી આવે છે.

જેમ આ પટ્ટકમાં ૨૦૬ ગામોનાં નામો છે તેમ બીજા કેટલાકમાં ૨૫૦ સુધી નામો છે.

વિહારના પ્રદેશોને આતુર્માસના ગામોની તપાસ ઉપરથી સહેજે જોઇ શકાય છે કે રુદ્ધ દશ-મદ્રાસ-મૈસૂર બિહાર-બ્રહ્મદેશ વગેરેમાં બિલકુલ વિહારકે આતુર્માસ થયા નથી-આ દેશો તદ્દન રહી જવા પામ્યા છે, તેથી આજે પણ ત્યાં જૈન વસ્તી નહીં જોવીજ છે, તેમજ કાંકણમાં પણ કમ વિહાર થયો છે. દક્ષિણમાં પણ વિહાર કમ જોવામાં આવે છે. પંજાબમાં શ્રીમદ્ આત્મારામજી મહારાજ અને મેવાતમાં (આગરા) શ્રીમદ્ વિજયધર્મચરિત્રના પ્રયાસે ઠીક વિહારના ક્ષેત્રો વધવા પામ્યાં છે.

જૈન વસ્તી, ધર્મભાવના, અને નાના નાના ગામોમાં તદ્દન જૈન વસ્તી ઘટી જવાનાં કેટલાંક કારણોમાંનું આ પણ મુખ્ય છે.

આજે ગુજરાત ને કાઠીઆવાડ-પાલીતાણા-અમદાવાદ ને ખાટણનો મોહ છોડીને સાધુસમુદાયે કષ્ટ વેઠીને પણ જ્યાં જ્યાં વિહાર બિલકુલ નથી યા કમ છે ત્યાં ત્યાં પહોંચી જવું ઘટે છે. તેથી અનેક ઉપકાર ને શાસનસેવાના કામો કર્યા ઉપરાંત અન્ય સમાજો ને વિદ્વાનોના પ્રસંગોમાં આવવાનો-રાજ-મહારાજઓ દ્વારા જૈન ધર્મનો અને અહિંસાનો પ્રચાર કરાવવાનો તેમજ જૈનમાંથી હિંદુ-મુસલમાન કે આર્યસમાજ થઇ જનારાને પચાવવાનો અમૂલ્ય લાભ લેવા માટેની તક જલદી સાધવી ઘટે છે.

સ્થાનકવાસી સમુદાય વિષે મળેલી હુકીકતો.

જૈન સમાચારના કેટલાક લેખ ઉપરથી તારવેલી કાઢેલી આ બીના છે. સ્થાનકવાસી સાધુ સમુદાયની પદાવલી કે બીજી કોઈ નોંધમાં ચાતુર્માસ અને વિહાર માટે કાંઈ ઉલ્લેખ જોવામાં આવતો નથી.

સ્થાનકવાસી સમુદાયના સાધુઓ ગુજરાત, કાઠીઆવાડ, કચ્છ, મારવાડ ખાનદેશ દક્ષિણના કોઈ કોઈ ભાગમાં, માલવા અને આગરા તથા પંજાબમાં વિચરે છે. પંજાબમાં ૨૦ વર્ષ પહેલાં સારો સમુદાય હતો. આજે હવે ઘટતો જાય છે—કચ્છ અને કાઠીઆવાડમાં સમુદાયનો મોટો ભાગ વિચરે છે.

આગરાથી પેલી બાબુ—લકનૌ—અલ્હાબાદ—કાનપુર—ખનારમ—અંગાળ—સિંધ—મદ્રાસ—કાચીન વગેરે તરફ સ્થાનકવાસી સમુદાય ગયેલ નથી. અને એ બાબુ જ્યાં જ્યાં શ્રવતાંબરોની સારી વસ્તી છે ત્યાં ત્યાં પરદેલી સ્થાનકવાસી સિવાય (ગુજરાત—મારવાડમાંથી ગએલા) સ્થાનકવાસીનું નામ પણ ભાગ્યેજ જાણતા હોય તેવા પણ પ્રદેશ છે.

તેઓનાં ચાતુર્માસના રથજો કચ્છ—કાઠીઆવાડના ગામો, ગુજરાતનો કેટલોક ભાગ મારવાડ—માળવા ને પંજાબ તથા દક્ષિણ છે.

એક જગ્યાએ આ પ્રમાણે ચાતુર્માસના ગામો નોંધેલાં છે—ખેડગામ (ખાનદેશ) આગરા (માલવા) ગીરી (મારવાડ) પરડોર (મારવાડ) જોધપુર, સોજત, કાંઠમાં, તીવરી, જોધપુર, શેરગઢ, બીકાનેર, ફલોધી (મારવાડ) પાખી, નવાનગર, ઉદેપુર, રતલામ, જવરા (માળવા) મંદ-સારિ, સાદડી, ઇંદોર. દીલ્હી, ફરીદકોટ, રાવલપીંડી, અમૃતસર (પંજાબ) ખરડ, પતિયાલા, લુધિયાના, હુશિઆરપુર, બલાચોર, પાસર (સીયાલકોટ) લાહોર, રોપર (અંબાળા) કસુર (લાહોર) કાંદળા, ઉદેપુર, અંબાળા, અળવર, બનુડ, નાલાગઢ, સાગર, વયબનોલી જુડલા (કરનાલ), ડેરાબસી, સીયાલકોટ, પતિ (લાહોર) જલધર, જંજુ, કલાનોર, ફરીદકોટ, ચોટીલા, મૃળી, ઘોરાજી—કચ્છમુદ્રા, બડનેરા, સોલાપુર, રાયપુર, લાતુર, દીગસર, જયપુર, હીંબડી, ભાવનગર, કુંડલા. થાદલા, અહમદનગર, તાળ (જવરા) બડ-નેરા, અંબાળીઆ, સાયલા, વીરમગામ, રોજત, છોટીસાવડી, ખેડા, ચૂડા ખોરસદ, ખોટાદ, રાણપુર, અંજાર, માંઢવી, દેસલપુર, પત્રી, રાયજી, છસરા, વાંકી, ચીચવડ, (દક્ષિણ) સરવાડ (કીમ્તનગઢ) બગસરા, જલીયા, ઝાળ-રાપાટણ, ગુણા, અજમેર.

પ્રવાસી જૈનો સખંધીનો ખ્યાલ અને આદર્શ ઉપદેશકોની જરૂરીઆત.

પ્રકરણ ૮

જૈન પ્રજા વેપારી પ્રજા છે અને તેથી સાહસિક ગણાય છે દુનિયાભરમાં જૈનો પહોંચ્યા છે. અનેક ધંધા હાથ કર્યા છે—ભૂતપ્રાણમાં પણ વહાણો લઈને દેશાવર જનારા ત્યાંથી અદ્યત્ન ધન અને રત્નો કમાઈ લાવનારાને અનેક રાજ્યોના માન સન્માન પામેલા ધનિક શ્રેષ્ઠીઓના દાખલાઓ વાંચવામાં આવે—આગળ વેપારી સ્થિતિ તપાસતાં આપણે તે વિષયેક દૃષ્ટાંત જોઈ ગયા છીએ.

યુરોપ અને અમેરિકા, જાપાન ને ટ્રાન્સ આફ્રિકા ને અરબીઆ સીંગાપોર—રંગુન—માંડલા, એડન અને જમની સુધી જૈનો જઈ વસ્યા છે. અનેક કાઠીઆવાડીઓ આફ્રિકામાં જઈને વસ્યા છે, અનેક પટણીઓ પારિસમાં હારા જવેરાતના વેપાર ખેડે છે—અનેક મારવાડી દોરી લોટો લઈને ખાર ભૂમિને નમસ્કાર કરીને નીકળ્યા પછી કરોડપતિને દાનવીર થયાનું કાણુ નથી જાણતું ?

પ્રવાસી ભારતવાસી અનેક રીતે પરદેશ જાય છે—કોઈ ભૂખના દુઃખે તો કોઈ ગુલામીમાં સપડાઈ જઈને, કેંઈ પૈસાના લેખે તો કોઈ મોજ-શોખના કાળે, કોઈ વિદ્યા અભ્યાસ માટે તો કોઈ વેપાર ખેડવા માટે—જૈનો ખાસ કરીને વેપાર અને સારી નોકરી માટે પરદેશ જાય છે અને ગયા છે.

સરકારના (ઇન્ફરમેશન બ્યૂરો) સમાચાર ખાતાને પૂછાવતાં છતાં હિંદ બહાર વસતા જૈનોના આંકડા મળી શક્યા નથી પણ સામાન્ય રીતે જેટલી કહી શકાય તેટલામાં આતા છે તે જોઈ સ્પષ્ટ નથી તોપણ બીજા કોઈ ઉપાય ન હોવાથી તેટલાથી મંતોષ મનવો પડ્યો છે.

હિંદીઓ કેટલા ક્યાં ક્યાં અને ક્યા ક્યા કામ માટે છે તેના આંકડા મળે છે, પણ તેમાં ધર્મવાર સંખ્યા મળી શકતી નથી.

આફ્રિકામાં જૈનો ઠીક વસ્યાં છે. મોંબાસા, નાઇરોબી એ એ શહેર તથા આસપાસ મળી જૈનોની ૨૦૦ આશરે દુકાનો છે. ત્યાં ધણીખરા કુટુંબ સાથેજ રહે છે. તેમની વસ્તી ૧૨૦૦ આશરે માણસોની હશે. આ ઉપરાંત જંગલારમાં પણ ૨૫૦-૩૦૦ માણસો રહે છે. ત્યાંનો એ જૈન દહેરાસર અને એક સ્થાનકવાસીનો ઉપાગ્રય પણ છે. આ પૂર્વ આફ્રિકાની વાત થઇ-દક્ષિણ આફ્રિકામાં પણ એકડન-સ્વાઝીલ તથા માડાગાસ્કરમાં ૨૦૦-૩૦૦ માણસોની વસ્તી છે.

આ ઉપરાંત ફેટલાંક પટણીકુટુંબો પારિસમાં રહે છે. હંગ્રીમાં ફેટલાંક જૈન વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરવા અર્થે ગયેલો છે. રંગુન, સીંગાપોર માંડલા વગેરે જગ્યાએ પણ ઘણા કુટુંબો ગયાં છે અને ત્યાં વ્યાપાર-નોકરી કરે છે. તેમજ જાપાન-વગેરે દેશોમાં પણ જૈનો વસે છે તેના આંકડાઓ ચોક્કસ પ્રમાણમાં નહિ મળતા હોવાથી આટલાથી સંતોષ માનવો પડે છે.

જૈનધર્મના સિદ્ધાંતો એવાંતો રહસ્યયુક્ત અને અમૃત ઉપદેશોથી ભરપૂર છે, પરમાત્મા મહાવીરનું જીવન-કથન અને ત્યાગ એટલું આદરણીય અને આદર્શમય છે કે તેનો સ્વાદ જોને એક વખત લાગ્યો છે તે તેમાં નાહી રહે છે.

શ્રીયુત વીરચંદ્ર રાઘવજી ગાંધીએ જૈન ધર્મના સિદ્ધાંતોનો સ્વાદ અમેરિકા ને યુરોપની જનતાને લગાડ્યો-શ્રીમાન આચાર્યશ્રી વિજયધર્મ સુરિજીએ જૈન તત્ત્વજ્ઞાન ને સાહિત્યનો વિદ્વાનોને રસ લગાડ્યો અને આજે આપણે જોઇ શકીએ છીએ કે ઘણા વિદ્વાનો જર્મની, ફ્રાન્સ, અમેરિકા, ઇટલી અને આફ્રિકામાં જૈન ધર્મ વિશે અભ્યાસ કરી રહ્યા છે, સંશોધન, સુમેળન અને પ્રચારના ક્ષેત્રો ખોલી રહ્યાં છે.

યુરોપમાં જૈન ધર્મનો પ્રચાર કરવાને માટે-અનેક વિદ્વાનોને રસ લેતા કરવા માટે વિદ્વાન રોકાવોને યુરોપાદિ દેશોમાં મોકલવા માટે તૈયાર કરવાની જરૂર છે.

આફ્રિકા અને યુરોપમાં આખામાં ઉપદેશો મોકલવામાં આવે તો જરૂર સંગીન ફળ મળે તેમાં કશોએ સંશય નથી.

ઉપદેશક એટલે સેવાભાવનાથી વિભૂષિત ચારિત્રશીળ અને વિદ્વાન આકર્ષક વક્તા અને સાદાઇ તેમજ પ્રતિભાસંપન્ન, સેવક, ચારિત્રમાં શુદ્ધ ધાર્મિક ભાવનાવાળા ઉપદેશક જરૂર પ્રભાવ પાડી શકે અને જનતાને આકર્ષી શકે.

ઉપદેશકને જૈન તત્ત્વ જ્ઞાન-જૈન સાહિત્ય અને જૈન ઇતિહાસનું ઉચ્ચ કોટીનું જ્ઞાન હોવા ઉપરાંત ભારતના મહાધર્મોનું તુલનાત્મક જ્ઞાન જરૂર હોવું જોઈએ—જૈનધર્મપર ચતા અનેક આક્ષેપો ને વિક્ષેપોની ચર્ચા કરતાં આવડવું જોઈએ અને વિધર્મીઓની ટીકા સહન કરી શાંતિથી તેનું સમાધાન કરતાં આવડવું જોઈએ—ઓઝામાં ઓછું-હિંદી-ગુજરાતી-સંસ્કૃત-પ્રાકૃત અને ઇંગ્રેજી ભાષાનું સુંદર જ્ઞાન હોવું જોઈએ.

ખાસ જરૂરી વાત એ પણ છે કે ઉપદેશકનો ઉદ્દેશ ફક્ત કરવાનો (કોઈપણ અમુક સંસ્થાને માટેજ) ન હોવો જોઈએ. ફક્તના ઉદ્દેશથી જનતા ઉપર ધારી અસર નથી થતી—હા જૈન ધર્મના પ્રચાર માટે તેજ દેશોમાં સભા યા સોસાયટી સ્થાપવા તે માગણી કરી શકે છે.

આ વિશે એક વિચાર ઘણા વખતથી મારા મનમાં ઘોળાયા કરે છે તે અહીં રજુ કરું છું.

આ અથવા આવા સમાજસેવાના મિશન માટે એક મુંઝવેના સેવા સદન જેવો જૈનસેવાસમાજ—સંઘ સ્થાપવો જોઈએ. સારા-લાયક-તૈયાર થવાની અને આ રીતે સેવા કરવાની ભાવનાવાળા સેવામય જીવન ગાળવાના ઉચ્ચ આદર્શવાળા ૫-૧૦ યુવકોને સારામાં સારી સ્કોલરશીપ પોતાના કુટુંબી સંજોગોને માટે આપીને આમંત્રવા. તેમને માટે જેટલી તૈયારીની જરૂર હોય તેટલો લગભગ ત્રણ ત્રણ વર્ષનો સમય આપવો. આવા ગ્રેજ્યુએટસ યા અન્ડર ગ્રેજ્યુએટ વિદ્યાર્થીઓજ માત્ર લેવા અને ઓઝામાં ઓઝા ૫૦ હજાર રૂપિયા આ માટે ખર્ચવા. કોઈ જ્ઞાનર્મદર યા બુદ્ધિ પુસ્તકાલય વાળા અને વિદ્વાનોને, સંસર્ગ રહે તેવા શહેરમાં તેઓને રહેવા ખાવા પીવા માટે અને અભ્યાસને માટે રાખવા અને વિદ્વાનોના હાથ નીચે તથા સ્વતંત્ર રીતે તેઓ વિકાસ કરે-રમનઓમાં સંસ્થાઓ તપાસે, જૈન કેન્દ્રોમાં ફરે ને અનુભવ મેળવે, ત્રણ વર્ષ પછી જુદા-જુદા કામ સારામાં સારા પગારથી અને સમાજ સેવાની લાગણીથી ઉપદેશક સ્વયંસેવક-સંચાલક-વ્યવસ્થાપક કે નિરીક્ષક તરીકે પાંચ વર્ષ સેવા આપે પછી તેમને યોગ્ય જણાય તો તેમાં કાયમ રહે યા સ્વતંત્ર કામ કરવા માટે તે છુટો થઈ શકે.

આ માટે આપણા વિદ્વાનો અને સમાજના હિતચિંતકોની સહાય લેવી જોઈએ, અને એક સુંદર યોજના ઘડી કાઢવી જોઈએ—જોકે આ અખતરો છે પણ કળદાયી નીવડવાને માટે કરવા જેવો છે.

શ્રી મહાત્માજીર જૈન વિદ્યાલયના સંચાલકો શ્રી મોતીચંદ કે અન્ય કોઈ આ યોજનાને અમલમાં મુકવા ઇચ્છનાર દાનવીર યોગ્ય વિચાર કરી મહાત્માજીર જૈન વિદ્યાલય દસ્તક આવી યોજના શરૂ કરે તો ઘણું થઈ શકે. ત્રણથી પાંચ વિદ્યાર્થીઓને ત્રણ વર્ષ માટે અમુક સારી સ્કોલરશીપ આપીને જરૂર અભ્યાસ કરાવે અને તાલીમ માટે સાધનો મેળવી આપે. ત્રણ વર્ષ પછી પાંચ વર્ષ સેવા આપવાને તે વિદ્યાર્થીઓ અંધાય અને તૈયાર થયા પછી એને યુરોપ મોકલી શકાય. એ ત્રણ બીજા પ્રદેશમાં પ્રચારનું કામ કરે. મારી માન્યતા છે કે લગભગ ૭૫ ટકા વિદ્યાર્થીઓને જૈનસમાજ પુસ્તકો, સ્કોલરશીપ કે બીજા સાધનો આપીને લાભુવે છે તેમ મહાત્માજીર જૈન વિદ્યાલય જેવી મહાન ગણાતી સંસ્થામાંથી આવા સેવાભાવનાવાળા નવયુવકો બહાર ન પડે તો જૈન સમાજના ઉદ્ધાર અને ઉન્નતિની આશા બીજા કોનાથી રાખી શકાય ?

યુરોપીય વિદ્વાન યો. શુલ્કિંગ પોતાના ડીરેક્ટરીના કાર્મમાં લખ્યું છે કે જૈન વિદ્યાર્થીઓને યુરોપ વગેરે દેશોમાં અભ્યાસ અને પ્રચાર માટે મોકલવા જોઈએ અને યુરોપના જૈન સાહિત્યના અભ્યાસીઓને ભારતવર્ષ બોલાવી વ્યાખ્યાનો અપાવવા જોઈએ. આવી યોજના જૈન સમાજે ઉપાડી લેવી અત્યંત આવશ્યક છે.

દાનના ઝરણા

પરિશિષ્ટ.

જેનો દાનવીર ગણાય છે. ધર્મ અને નીતિબેદોના વિચાર સરખોએ કર્યા વિના ઉદાર હાથે દાન આપીને અનેક મહાપુરુષો પોતાના નામ અમર કરી ગયા છે. આ જમાનાએ આપણી ઉપર અસર કરી છે.

આજે પૈસા અપાય છે તે વૃત્તિક્ષાપન કે કૃતસવ માટે; માન, કીર્તિ કે મોટામ માટે યા ધર્મપ્રેમથી દોરાયેને એવાં ધર્મના કામ માટે; તેટલુંજ તે તાત્કાલિક ફલદાયક નીવડી રહે છે. જો કે હવે કેટલાક શ્રીમંતો સ્થાયી, જરૂરી ને ઉપયોગી કામ પાછળ પોતાની લક્ષ્મીનો સહઉપયોગ કરી રહ્યા છે તેની ના નિંદ કહી શકાય; પણ હજી આપણા શ્રીમંતોના દિલમાં આપણાં આગકો, આપણી સમાજ કે આપણી સંસ્થાઓ એ નથી વસ્યું ત્યાં સુધી સંગેન ફલ ન આવે તે વાસ્તવિક છે.

એમ પણ કહી શકાય કે પૈસા આપનાર કરતાં પૈસા લેનાર, તેના ઉપયોગ કરનાર આ માટે વધારે જવાબદાર છે. સમાજની નાક તપાસી કાર્ય હાથ ધરવું જોઈએ અને તેમાંજ દટાઈ જવું જોઈએ; તેમજ પાછ એ પાછનો સદ્ઉપયોગ થાય તેની સંભાળ લેવી જોઈએ.

માત્ર વ્યાજ વાપરવાની વેપારી બુદ્ધિ કરતાં સંગીન કાર્ય કરવા પાછળ બધી શક્તિ ખરચાઈ હોત તો આપણા કામ જે પડી ભાગ્યાં ને ભાંગતાં જાય છે તેમ ન બનવા પામત.

આદર્શ સંસ્થા એ કે જેને વારંવાર પૈસાની બીખ ન માંગવી પડે; ખુશામત ને લાચારીથી કોચવાતે મને પૈસા ન કઢાવવા પડે, પણ સંસ્થાને શોધનાં ને જોતા પોતાના પૈસાના સદ્ઉપયોગની ખાતર લોકો પ્રેમથી તેને દેવા આવે. જેન સંસ્થાઓ શું, પણ સારાય હિંદની સંસ્થાઓની દશા શોચનીય છે !

અમેરીકામાં સંસ્થાઓને ડીપીઆ માંગવા નથી પડતા પણ રોક ફેલર કે કોર્નેગી જેવા શ્રીમંતો કરોડો ડોલર માગ્યા વગર કાઢી આપે છે.

હવે જમાનો બદલાયો છે નકામા-જેથી સમાજના જીવતાં જાગતાં પ્રાણીઓનો ઉદ્ધાર નથી, જે એ દીવસની વાલવાલ કે માત્ર ખોટી પ્રીતિ માટે જ હોય તેવા બધા ખર્ચો સમાજે તુરત જ બંધ કરી દેવાં જોઈએ, જે સમાજમાં પાંચ ટકા બાળકો અજાન હોય, જે સમાજમાં પ્રતિદિન લગ્નરો કુટુંબો, નવયુવકો બીખ ને દુઃખના કામ વિના ને ઇંધા વિના રખડતા હોય ત્યાં પરદેશીમાં મરવા જતાં હોય, જે સમાજને અનેક જીવલેણ કુરવાજો ચુસી રહ્યા હોય, જે સમાજમાં યુવકો, સ્ત્રીઓ ને બાળકો અકાળ મરતાં હોય અને જે સમાજના પૈસા તીર્થના ઝગડાઓમાં-મરણ પાછળના જમણવાર પાછળ કે હદ બહારના ઉત્સવોમાં જતા હોય, જે દર વર્ષે લગ્નરોને લાખોની સંખ્યામાં ઘટતા જતા હોય તેમણે, તે સમાજશાળા દાનવીરોએ, વિચાર-શીલ હિંતચિંતકોએ, સાધુ મુનિમહારાજોએ ને નવયુવકોએ દાનનાં ઝરણાં એ દિશામાં બદલાવવા તનતોડ પ્રયાસ કરવો જોઈએ કે જેથી સમાજમાં પ્રાણ આવે, અજ્ઞાન નાશ પામે, નકામા ખર્ચ બંધ થવા પામે બુધ્ધ્યાદુઃખ્યાને રોકા-ને કામ મળે અને સમાજમાં એકતા, સંગઠન વધે આજે તો નવીન દિશામાં આપણે પૈસાનો સદ્ઉપયોગ કરવાની જરૂર છે.

૧. Servant of India Society ની પદ્ધતિએ જૈન સેવા-સંઘની જરૂર છે જે પ્રવૃત્તિ અને કાર્યનું કેન્દ્ર બને. જેમાં નિઃસ્વાર્થ વિદ્યાર્થીઓ તૈયાર થાય તે સેવા કરે.

૨. એક (શિક્ષણ આપતી) જૈન વિદ્યાપીઠની જરૂર છે જે જૈન સંસ્થાઓનું નિરીક્ષણ કરે અને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપે.

૩. જૈન સાહિત્ય પ્રકાશન મંદિર જોઈએ, જે જૈન સાહિત્યની નવીન શૈલિએ લખાએલા સસ્તી કૌમનના પુસ્તકો બહાર પડે.

૪. સૌરાષ્ટ્રની શ્રેણીનું એક નિર્માક સ્વતંત્ર અને ત્રણે સમુદાયમાં પ્રિય થઈ પડે તેવું જૈન સામાજિક, રાજપ્રીય અને ધાર્મિક જીવન પોષે તેવું હિંદી તે ગુજરાતી વિભાગવાળું પત્ર જોઈએ જેથી જીવન આવે.

૫. કોન્ફરન્સ અને યુવક પરીપદને જીવન આપવું ઘટે જ; કાર્યકારીણી સમિતિ દ્વારા કાર્ય તેઓ સાધે.

૬. એક જૈન સાહિત્ય (દુનીયાભરમાં પ્રકાશિત થએલ ગ્રંથો)નો સંગ્રહ અને જૈન સાહિત્યના અભ્યાસના બધા સાધનો એક જ જગ્યાએથી મળી શકે તેવું જૈનગ્જાન મંદિર ગુજરાતમાં હોવું જોઈએ.

૭. એક નિવેદન કાર્યાલય (Information Bureau) જોઈએ જે પાશ્ચાત્ય અને પૂર્વના વિદ્વાનોને નીચેના જરૂરી સાધનો પુરા પામે.

સમાજ, દેશ, રાષ્ટ્ર, અને ધર્મનું કિત્થાન યુવકોના ત્યાગને બલિદાન-થીજ સંભવે; આ યુગમાં યુવકોની વધારેમાં વધારે જવાબદારી છે. સંસાર ભરતો ઇતિહાસ તપાસી લ્યો. યુવકોના રક્તથી લખેલા અમર કાર્ય સિવાય બીજું નજરે નહિ જડે. સાચો યુવક તો દેશ કે ધર્મને માટે, રાષ્ટ્ર કે સમાજને માટે, તોપ-તલવાર કે મશીનગનની પણ દરકાર ન રાખે. સામી છાતીએ પોતાના કર્તવ્યપંથ પર ચાલ્યો જાય. તે એડીઓના ઝંકારથી રાષ્ટ્રીય ગીતો ગાય છે, ફ્રાંસીના લાકડાપર તે અદ્વૈતાસ્ય કરે છે. આજનો યુવક આવતી કાલનો સમાજ કે દેશનો નિર્માતા છે. કોઈ વિશાળ હૃદયની જરૂર હોય તો યુવકોના હૃદય તપાસો. કોઈ આત્મત્યાગી વીરની જરૂર હોય તો યુવકોનાં ટોળાં જુઓ. સ્વદેશપ્રેમની કે ધર્મપ્રેમની જવજંત ભાવનાઓ માટે મરી શીટવાની તાકાત એ યુવકોમાંજ હોય છે.

એક વિદાને કહ્યું છે કે

તે ઉન્નતિના શીખરપર ચડી શકે છે કે જે અધઃપાતના અંધારા કુવામાં પણુ પડી શકે છે. યુવક આહે તો ત્યાગી બની શકે છે. તે અંસારને અભયદાન દઇ શકે છે, યા સંસારનો નાશ પણુ તેજ કરી શકે છે. યુવક સ્વદેશની યશકીર્તિના સ્થાંભ છે, નીર્ભિક પણુ છે. સંસારમાં યુવકનું સાંપ્રાણ્ય છે.

ઓ ! જૈનસમાજના યુવકો ! ક્યાંસુધી સુધ રહેશો ? આ સમય છે ઉંધવાનો. વિલાસમાં પડી રહેવાનો કે પેટને માટે જીંદગી ખતમ કરી દેવાનો ? સમાજ શ્વાસ લઇ રહ્યો છે, તોફાની વાદળો, અજ્ઞાનના અંધારા, અંધ-શ્રદ્ધાના બળાં અને ભયંકર મરણ પ્રમાણુ આપણાં લોહીચુસી રહ્યાં છે. પરમઆદર્શ પોરના વારસો ! કર્તવ્યપથ પર આવો. સમાજને માટે દટાઇ જવાનું બળ મેળવો. રચનાત્મક કામ આદરો ને જીવન ઘડો.

કોન્ફરન્સ દેવી અને યુવક પરિષદ સમાજની ઉદ્ધારક પરમવન્દનીયા દેવીઓ આજે કુટકુટ રોધ રહી છે.

ધિકાર છે તારા સ્વાર્થને ! જડવસ્તુના તારા વિલાસ અને તારા નિર્જળપણુને ! અરે ! હજી પણુ કાંઈ ભાવના અને બળ હોય તો સમાજ ના ઉદ્ધારનું ખીટું ઝડપીને તે માતાઓના આંસુના એક એક બિંદુના સોગંદ લઇને પ્રતિજ્ઞા કર કે સમાજ, દેશ અને ધર્મ માટે તારા બાપી રહેલ જીવન ખતમ કરીશ.

‘સુધોષા’

નવયુગની ભાવનાપોષક માસિક

સમાજને ‘સુધોષા’ના બે વર્ષના કાર્યની ખબર છે કે આ માસિક સ્વતંત્ર વિચારોનું પોષક છે. તે ઉપરાંત તેની ચર્ચા અને નોંધો પણ તેટલી જ સ્વતંત્ર, દલીલપુરસ્કર અને શિષ્ટ હોય છે. સ્વતંત્ર લેખકો પાસે વિના પગારે ખાસ અભ્યાસનીય લેખો તૈયાર કરાવી પ્રગટ કરવામાં આ માસિક ખાસ સ્થાન ભોગવે છે. લવાજમ માત્ર વાર્ષિક રૂ. ૦-૧૨-૦ છે.

દરેક વ્યક્તિમાં બે ફોર્મનું શિષ્ટ વાંચન સંગીન રીતે આપવાનો મનોરથ તૂટ્યા વિના જ રહ્યો છે; તે ઉપરાંત આ ફોર્મની પુસ્તિકા ભેટ તરીકે આદેશને પ્રાપ્ત થાય છે. આટલા નજીવા લવાજમમાં કોમની મેચા બચત છે.

અમારા મનોરથોને દૃઢ પણ અમે મૂર્ત સ્વરૂપ આપી શક્યા નથી; કારણકે દૃઢ માસિક પગલર થયું નથી. આટલા નજીવા લવાજમ છતાં તેની આદક સંખ્યા જે અમારી ધારણા છે તેટલે પહોંચી શકી નથી. અત્યારના આદેશો મુજબ તો તેને સ્વતંત્ર માસિક બનાવી શકે; શું તેઓ તેમ કરવા મુજબ ધરાવશે?

માસિક હંમેશા નિડર છે અને રહેશે. ગમે તેની પણ રહેમાં તણાવાનું તે કદાપિ પણ ક્યુલ નહિ કરે. માસિકની વિચારશ્રેણી, દલીલો, ભાષાની શિષ્ટતા આદિ તપાસી તેના ફેલાવામાં આપણી સમાજનો ઉત્કર્ષ છે એવી આપને પ્રતીતિ થઈ જ હોય તો આદેશની સંખ્યા દૃઢ પણ વધારવા પ્રમાણિક પ્રયત્ન દરેક આદક કરે એવી અમારી તેઓને નમ્ર વિનંતિ છે.

તંત્રી, ‘સુધોષા’

સુધોષા કાર્યોલય

રીચીરોડ અમદાવાદ

સાના-સાંદી અને ઝવેરાતના દાગીનાઓ
અનાવનાર અને વેચનાર

સોરિસ
૧૪૬

રોયલ જ્વેલરી માર્ટ અમદાવાદ

Royal Jewellery Mart

Richey Road 456 Ahmedabad

